JULIAN BARNES

LAIKO TRIUKŠMAS



Barneso šedevras... Apie nuolatinę žmogaus kovą su savo sąžine, už savo kūrybą, prieš totalitarizmą.
The Guardian

baltos lankos

Julian Barnes

Laiko triukšmas

romanas

Iš anglų kalbos vertė Nijolė Regina Chijenienė

baltos lankos

Versta iš:
Julian Barnes, *The Noise of Time*,
Jonathan Cape, London, 2016

Redaktorė
Asta Bučienė

Maketuotoja
Eglė Jurkūnaitė

Dailininkas
Zigmantas Butautis

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

ISBN 978-9955-23-951-2

Skiriu Pat

Vienas girdi,
Kitas galvon deda,
Trečias geria.

Tai įvyko karui įpusėjus vienoje geležinkelio pusstotėje, nuobodžioje ir dulkėtoje kaip aplinkui besidriekianti begalinė lyguma. Čia tuščiąja eiga stovėjo prieš dvi dienas iš Maskvos išvykęs traukinys, keliaujantis į rytus, kuriam važiuoti dar buvo likusios dvi ar trys dienos – nelygu, kiek užteks anglių ir kur link judės kariuomenė. Buvo ką tik prašvitę, bet vienas vyras – tikriau sakant, pusė vyro – jau stūmėsi žemu vežimėliu mediniais ratais minkštųjų vagonų link. Vairuoti tą keistą padarą jis galėjo tik sukaliodamas jo priekį. Kad nenuslystų, buvo persivėręs virvę per kelnių diržo kilpas ir perkišęs po vežimėliu. Rankos buvo apraišiotos įjuodusiais skudurais, oda įdiržusi nuo žvarbaus oro duoneliaujant gatvėse ir stotyse.

Jo tėvas išgyveno praėjusį karą. Kaimo kunigėlio palaimintas, iššygiavo ginti gimtinės ir caro. Sugrįžęs nei kunigo, nei caro jau neberado, o gimtinę vargiai bepažino. Žmona ėmė klykti pamačiusi, ką karas padarė jos vyrui. Dabar karas jau kitas, bet priešas tas pats, tik vardai pasikeitė – tiek vienos, tiek kitos pusės. Bet daugiau viskas liko taip pat. Priešo ugnis plėšė jaunų vyrų kūnus į gabalus, o chirurgai be gailesčio juos pjaustė. Savo kojas jis paliko lauko ligoninėje

po išlūžusiais medžiais. Kaip ir pirmiau, visa tai vyko dėl didžio tikslo. Bet jam į tai nusispjaut. Tegu kiti liežuviais mala, o jam svarbu pratraukti iki vakaro. Dabar didžiausia jo meistrystė – išgyventi. Žemiau tam tikros ribos visų tokia dalia: tapti išgyvenimo meistrais.

Keletas keleivių išlipo į peroną įkvėpti dulkėto oro, kiti buvo aplipę langus. Artindamasis prie traukinio elgeta paprastai šiurkščiu balsu užtraukdavo nešvankią kareivinių dainą. Vieni gal mestelės kapeikėlę už palinksminimą, kiti – kad eitų šalin. Kai kurie tyčia paleis monetas riedėti ir juoksis, kai jis vysis jas įnirtingai spirdamasis kumščiais į betoninę platformą. Tąsyk treti, susigėdę ar iš gailesčio, įspraus pinigą į delną. Jis matė tiktai pirštus, kapeikas ir rankoves, užgauliojimų negirdėjo. Buvo iš tų, kurie geria.

Du minkštuoju vagonu keliaujantys vyrai žiūrėdami pro langą svarstė, kur atsidūrę ir kiek dar laiko turės čia laukti: kelias minutes, valandas, o gal visą dieną. Jokios informacijos nebuvo ir jie žinojo, kad klausti neverta. Jeigu imsi klausinėti apie traukinių judėjimą – tegu ir pats esi keleivis, – palaikys diversantu. Vyrai, abu perkopę trečiąją dešimtį, jau buvo spėję gyvenime šio to pasimokyti. Liesas nervingas akiniuotas vyriškis su česnako amuletais ant riešų ir kaklo buvo iš tų, kurie girdi. Jo draugo pavardės istorija neišsaugojo, nors kaip tik jis buvo iš įsidedančiųjų į galvą.

Prie jų jau dardėjo vežimėlis su puszmogiu. Vyras traukė smagią dainušką apie nuteriotą kaimo mergos garbę. Stabtelėjęs prie jų, pirštais parodė norįs valgyti. Atsakydamas akiniuotis iškėlė jam butelį degtinės. Atsiklausė iš

mandagumo. Tik kur girdėta, kad elgeta atsisakytų degtinės? Netrukus abu keleiviai išlipo iš traukinio.

Dabar jie buvo trise – tradicinis degtinės gėrovų skaičius. Akiniuotis tebelaikė rankoje butelį, o jo kelionės draugas atsinešė tris stiklines. Kai jos buvo apylygiai pripiltos, abu keleiviai nusilenkė iš juosmens ir, kaip įprasta, tarstelėjo „į sveikatą". Visiems susidaužus, nervingasis vyriškis pakreipė galvą žybtelėdamas auštančio ryto saulėje suspindusiais akinių stiklais ir kažką sumurmėjo, o jo draugas nusijuokė. Tada visi vienu mauku ištuštino stiklines. Elgeta atkišo savąją prašydamas dar. Keleiviai įpylė, paskui pasiėmė iš jo stiklinę ir sulipo atgal į traukinį. Dėkingas už šilumą, staiga užliejusią nusklembtą kūną, elgeta nusirideno prie kitų keleivių. Kai vyrai vėl susėdo į savo vietas, girdintysis jau buvo beveik užmiršęs, ką pasakė. O prisimenantysis tik dabar ėmė dėtis jo pasakymą galvon.

1 dalis
Laiptų aikštelėje

Jis žinojo tik viena: atėjo sunkiausia jo gyvenimo akimirka.

Jau tris valandas jis stovi laiptų aikštelėje. Išrūkė penktą papirosą, o mintys galvoje vis sukasi.

Veidai, pavardės, prisiminimų nuotrupos. Durpių briketo svoris rankoje. Virš galvos plastantys Švedijos vandenų paukščiai. Laukai saulėgrąžų. Gvazdikų aliejaus kvapas. Šiltas, saldus iš teniso aikštelės einančios Nitos aromatas. Nuo plaukų smailės per kaktą srūvantis prakaitas. Veidai, vardai.

Mirusiųjų veidai ir vardai taip pat.

Niekas jam netrukdė iš buto atsinešti kėdę. Tik nebūtų išsėdėjęs. Be to, sėdomis laukti lifto būtų neabejotinas iššūkis.

Bėda jį užgriuvo kaip perkūnas iš giedro dangaus, nors to ir buvo galima tikėtis. Kaip viskas gyvenime. Pavyzdžiui,

geismas. Jis užgriuvo jį kaip perkūnas iš giedro dangaus ir vis dėlto nebuvo netikėtas.

Bandė galvoti vien apie Nitą, bet mintys neklausė. Zyzė nelyginant mėsinės musės – įkyrios ir neišrankios. Ir nutūpė, žinoma, ant Tanios. Bet paskui nuzvimbė prie tos kitos merginos, prie Rozalijos. Ar jis paraudo prisiminęs ją, ar slapta pasididžiavo tuo nuodėmingu nuotykiu?

Maršalo globa – ji taip pat užgriuvo kaip perkūnas iš giedro dangaus, ir vis dėlto nebuvo netikėta. O paties maršalo likimas?

Prieš akis iškilo malonus barzdotas Jurgenseno veidas ir kartu su juo – smarkiai, piktai riešą jam gniaužiantys motinos pirštai. Ir tėvas – geraširdis, mielas, nepraktiškas tėvas, stovintis prie pianino ir dainuojantis „Jau nuvyto sode chrizantemos".

Galvoje – garsų kakofonija. Tėvo balsas, valsai ir polkos, kurias grojo meilindamasis Nitai, keturi fabriko sirenos ūktelėjimai fa diezu, šunų skalijimas, nustelbęs drovų fagotininką, būgnų ir pučiamųjų šėlsmas po šarvuota vyriausybine lože.

Tą triukšmą staiga nutraukė garsas iš realaus pasaulio: zvimbdamas dunkstelėjo lifto mechanizmas. Nevalingai dryktelėjusi koja parvertė lagaminėlį, stovėjusį šalia. Prisiminimai staiga

išsisklaidė, o jų vietą užėmė baimė. Jis laukė. Liftas sustojo žemiau ir jutimai vėl atgijo. Jis pakėlė lagaminėlį ir pajuto, kaip daiktai jame susimetė į vieną šoną. Pagalvojus apie tai, mintys staiga persimetė prie Prokofjevo pižamos.

Ne, ne kaip mėsinės musės, greičiau kaip tie Anapos uodai. Tupiantys kur pakliuvo, siurbiantys kraują.

Atsistojęs laiptų aikštelėje jis tarėsi valdysiąs savo mintis. Tačiau naktį, vienumoje, jam pasirodė, kad mintys valdo jį. Ir nėr kur bėgti nuo lemties*, kaip sakė poetas. Nuo minčių taip pat.

Jis prisiminė skausmą prieš išpjaunant apendicitą. Dvidešimt du kartus tąsomas vemti ir iškeikęs seselę visais keiksmažodžiais, kokius tik mokėjo, galiausiai ėmė prašyti draugo atvesti milicininką, kad jį nušautų ir kančios baigtųsi. Atvesk jį, tegu nušauna mane, kad nebereikėtų kentėti, meldė jis. Bet draugas atsisakė padėti.

Dabar jam nebereikia nei draugo, nei milicininko. Užtektinai savanorių.

Ir visa tai, patikslino jis savo mintis, prasidėjo lygiai 1936-ųjų sausio 28-osios rytą Archangelsko geležinkelio stotyje. Ne, paprieštaravo mintys, niekas neprasideda tam

* A. Puškinas, vertė K. Snarskis. (Čia ir toliau – vert. past.)

tikru laiku tam tikroje vietoje. Viskas prasideda skirtingu metu skirtingose vietose, kai kas netgi prieš gimstant, svetimose šalyse ir kitų galvose.

Ir vėliau, kad ir kas vėliau atsitiktų, viskas vyksta ta pačia tvarka, kitose vietose ir kitų galvose.

Jis pagalvojo apie papirosus: „Kazbek“, „Belomor“, „Hercegovina Flor“ pakelius. Apie žmogų, iš dešimties papirosų prisiplėšantį kimšalo pypkei ir paliekantį ant stalo krūvą kartoninių kandiklių ir popierėlių.

Ar įmanoma, esant tokioje padėtyje, kad ir pavėluotai, viską sutvarkyti, grąžinti kaip buvo? Atsakymą jis žinojo – prašančiajam sugrąžinti į vietą nosį daktaras atsakė: „Žinoma, aš pridėčiau jums nosį, bet tikinu jus savo garbe, jeigu jūs netikite mano žodžiu, kad tai bus daug blogiau.“*

Paskui pagalvojo apie Zakrevskį ir „Didįjį namą“, ir kas jame galėjo pakeisti Zakrevskį. Šventa vieta tuščia nebūna. Zakrevskių – bent jau mūsų pasaulyje, koks jis dabar yra, – netrūksta. Gal kai žemėje bus sukurtas rojus, maždaug už kokių dviejų šimtų milijardų metų, zakrevskių nebereikės.

* N. Gogolis, vertė A. Miškinis.

Kartais jis negalėdavo patikėti tuo, kas vyksta. Šito negali būti, kadangi šito negali būti niekados*, kaip pasakė miesto viršaitis, pamatęs žirafą. Bet juk gali, ir būna.

Likimas. Tai tiesiog didingas žodis, reiškiantis tai, ko negali pakeisti. Kai gyvenimas tau pasako: „Taigi...", tu sutikdamas linkteli ir tariesi, kad tai likimas. Taigi vadintis Dmitrijumi Šostakovičiumi buvo jo likimas. Ir nieko čia nepakeisi. Suprantama, savo paties krikštynų jis neprisimena, bet neturi jokio pagrindo netikėti šia šeimos istorija. Namiškiai susirinko tėvo kabinete prie nešiojamosios krikštyklos. Atvažiavęs kunigas paklausė tėvų, kokį vardą naujagimiui išrinko. Jaroslavas, atsakė tėvai. Jaroslavas? Kunigas susiraukė. Baisiai jau neįprastas. Esą iš vaiko su neįprastu vardu mokyklos draugai tyčiojasi ir šaiposi, ne, Jaroslavu jo krikštyti nedera. Tėvas su motina, išgirdę tokį tiesmukišką atsisakymą, suglumo, bet nenorėjo įžeisti. Tai kokį tada siūlote? – paklausė. Paprastesnį, atsakė kunigas, pavyzdžiui, Dmitrijus. Tėvas užsiminė, kad jo paties vardas Dmitrijus, ir Jaroslavas Dmitrijevičius skamba daug geriau negu Dmitrijus Dmitrijevičius. Tačiau šventasis tėvelis su tuo nesutiko. Taip jis tapo Dmitrijumi Dmitrijevičiumi.

Ir kas tas vardas? Jis gimė Sankt Peterburge, augo Petrograde, o užaugo Leningrade. Arba Sankt Leninburge, kaip kartais jį vadindavo. Tai kas tas vardas?

* A. Čechovas, vertė D. Urbas.

Jam trisdešimt vieni. Už kelių žingsnių miega žmona Nita su dukrele Galina. Mergaitė vienų metukų. Pastaruoju metu jo gyvenimas, regis, jau buvo nusistovėjęs. Jam sunku apie tai atvirai kalbėti. Jis išgyvena stiprius jausmus, bet taip ir neišmoko jų išreikšti. Netgi per futbolo rungtynes beveik niekada nerėkauja ir nepraranda savitvardos kaip kiti, jam pakanka tiesiog įvertinti žaidėjo meistriškumą arba jo stoką. Kai kas mano, jog tai perdėtas užsisklendusio leningradiečio santūrumas, bet jis žino, kad po juo slepiasi drovumas ir nerimas. Tiesa, su moterimis jam pavyksta drovumo nusikratyti ir čia perdėtai jomis žavėtis, čia pulti į neviltį. Tarsi nuolat nepataikytų į metronomo taktą.

Ir vis dėlto jo gyvenime buvo atsiradusi tam tikra tvarka, o kartu – teisingas ritmas. Tiesa, dabar vėl viskas tapo nestabilu. Nestabilu – tai daugiau nei eufemizmas.

Prie kojos stovintis lagaminėlis su būtiniausiais daiktais primena tą kartą, kai jis bandė pabėgti iš namų. Kiek jam tada buvo metų? Gal septyneri ar aštuoneri. Ar tada irgi turėjo lagaminėlį? Greičiausiai ne – motina būtų ne juokais supykusi. Tai buvo vasarą Irinovkoje, kur tėvas dirbo valdytoju. Vasarnamio ūkio darbams buvo pasamdytas Jurgensenas. Žmogus, kuris meistravo, taisė ir viską tvarkė taip, kad net vaikui buvo miela žiūrėti. Žmogus, kuris niekada nemokydavo, o tik parodydavo, kaip medžio pliauska virsta kardu ar švilpuku. Žmogus, kuris atnešė jam šviežią durpių briketą ir davė pauostyti.

Jis labai prisirišo prie Jurgenseno. Tad jeigu jam kas nepatikdavo, o taip būdavo dažnai, sakydavo: „Ir gerai, tada aš eisiu gyventi su Jurgensenu." Vieną rytą jis pirmą kartą tą dieną pagrasino ar pažadėjo tai padaryti dar gulėdamas lovoje. Motinai trūko kantrybė. Renkis, aš tave nuvesiu, pasakė. Jis iššūkį priėmė – ne, daiktų nebuvo kada dėtis – ir Sofija Vasiljevna tvirtai suėmusi jį už riešo per pievą nuvedė prie Jurgenseno namo. Iš pradžių jis mūdraudamas drožė šalia motinos, bet netrukus kojos ėmė vilktis, ir delnas, o paskui ir riešas, pamažėle išslydo iš motinos gniaužto. Tuokart jis tarėsi pats traukiąs ranką lauk, bet dabar aišku, kad motina iš lėto, pirštas po piršto, pati atleido delną. Tik, užuot bėgęs pas Jurgenseną, jis apsižliumbęs tekinas pasileido atgal namo.

Rankos: vienos išslysta, kitos godžiai griebia. Vaikystėje jis bijojo numirėlių – kad išlipę iš kapo nenusitemptų jo į šaltą juodą duobę ir nepribertų jam į burną ir akis žemių. Ta baimė pamažu atslūgo, nes gyvųjų rankos pasirodė baisesnės. Petrogrado prostitučių nestabdė jo jaunumas ir nekaltybė. Kuo sunkesni laikai, tuo godesnės rankos. Tik ir taikosi pagriebti už varpos, atimti iš tavęs duoną, draugus, šeimą, pragyvenimą ir gyvastį. Be prostitučių, jis dar bijojo kiemsargių. Ir policininkų, kad ir kokiais vardais jie vadintųsi.

Bet esama ir priešingos baimės: kad išslysi iš tave saugančių rankų glėbio.

*

Jį saugojo maršalas Tuchačevskis. Ne vienus metus. Iki pat tos dienos, kai iš maršalo plaukų smailės per kaktą nuvingiavo prakaito srovelė. Didelė balta nosinė plastėdama ją nušluostė, ir buvo aišku, kad daugiau jo niekas nebesaugo.

Jis dar niekada nebuvo sutikęs tokio įvairiapusiško žmogaus kaip maršalas. Žymiausias Rusijos karo strategas, laikraščių vadinamas Raudonuoju Napoleonu, mėgo muziką ir pats gamino smuikus, buvo atviro, smalsaus proto, dažnai aptarinėdavo knygas. Per jųdviejų pažinties dešimtmetį jis dažnai matydavo Tuchačevskį vakarais su maršalo uniforma šmėžuojantį čia vienoje, čia kitoje Maskvos ar Leningrado vietoje, atliekantį savo pareigas ir kartu pramogaujantį, sėkmingai derinantį politiką su malonumais, kalbantį ir besiginčijantį, valgantį ir geriantį, mėgstantį pasipuikuoti savo silpnybe balerinoms. Maršalas mėgo pasakoti, kaip prancūzai išmokę jį gerti šampaną taip, kad nejaustum pagirių.

Jam toks salonų liūto gyvenimas nepasiekiamas. Stinga pasitikėjimo, o galbūt ir noro. Jis nemėgsta delikatesų ir greitai apgirsta. Anuomet, dar studentavimo laikais, kai viskas buvo permąstoma ir perdarinėjama ir Partija dar nebuvo pajungusi savo valiai valstybės valdžios, jis, kaip ir dauguma studentų, lengvabūdiškai pritarė pertvarkai. Reikėjo, pavyzdžiui, peržiūrėti lyčių santykius, nes senasis požiūris į juos buvo atmestas visiems laikams, ir

kažkas suformulavo „vandens stiklinės teoriją“. Seksualinis aktas, skelbė jaunieji visažiniai, yra nelyginant stiklinė vandens troškuliui numalšinti: kai esi ištroškęs, atsigeri, kai jauti geismą, patenkini jį. Tas principas jam tiko, vis dėlto, norint jį taikyti, reikėjo, kad geidžiama moteris atsakytų tau tuo pačiu. Vienos iš jų to norėdavo, kitos ne. Tuo ši analogija ir apsiribojo. Širdies vandens stiklinė nepasiekdavo.

Be to, tuo laiku į jo gyvenimą jau buvo įžengusi Tania.

Kai būdamas vaikas jis vis bausdavosi persikelsiąs gyventi pas Jurgenseną, tėvai, matyt, jo elgesyje įžvelgė maištavimą prieš šeimos – o gal ir pačios vaikystės – apribojimus. Dabar prisimindamas tai jis ima abejoti. Tame jų Irinovkos vasarnamyje buvo kažkas keista – kažkas iš esmės negerai. Kaip ir kiekvienas vaikas, jis viską priėmė, kaip yra, kol nugirdo suaugusiuosius šaipantis iš nenormalių namo proporcijų. Kambariai buvo milžiniški, o langai mažulyčiai. Penkiasdešimties kvadratinių metrų ploto kambaryje galėjo būti vienas mažas langelis. Suaugusieji sakydavo, kad statybininkai prašovė pro šikšnelę – supainiojo metrus su centimetrais, o kai kur priešingai. Namas kėlė berniukui baimę. Jis, regis, tyčia buvo sukurtas patiems baisiausiems košmarams. Gal todėl jį ir traukė bėgti iš jo.

Jie visada ateina vidurnaktį. Taigi, nenorėdamas būti išvilktas iš buto su pižama arba priverstas rengtis abejingo ir paniekinamu žvilgsniu jį stebinčio NKVD darbuotojo

akivaizdoje, jis nusprendė gultis į patalą apsirengęs, pasidėjęs lagaminėlį šalia lovos. Akių beveik nesumerkė, gulėjo įsivaizduodamas blogiausia, ką tik galima įsivaizduoti. Jo nerimas persidavė ir Nitai – ši taip pat negalėjo užmigti. Gulėjo abu apsimesdami, kad miega, kad nejaučia ir neužuodžia šalia gulinčio siaubo. Vienas iš tų pasikartojančių bemiegių naktinių košmarų buvo, kad NKVD atima iš jų Galią ir išveža – geriausiu atveju – į valstybės priešų vaikų našlaičių namus. Duoda jai naują vardą bei biografiją ir paverčia pavyzdine tarybine piliete, maža saulėgrąža, atgręžusią veidelį į didžiąją Stalino saulę. Štai kodėl jis ryžosi tas neišvengiamo būdravimo valandas praleisti laiptų aikštelėje prie lifto. Nita spyrėsi, kad naktimis, kurių kiekviena gali būti paskutinė, jie gulėtų kartu, vienas šalia kito. Bet šį kartą, nors taip atsitikdavo retai, jo sprendimas paėmė viršų.

Pirmą naktį išėjęs prie lifto buvo nusprendęs nerūkyti. Lagaminėlyje buvo trys „Kazbek“ pakeliai ir tardymui prasidėjus jam jų prireiks. Ir vėliau taip pat, jeigu bus uždarytas į kamerą. Pirmas dvi naktis jis laikėsi sau duoto žodžio. Bet paskui jam dingtelėjo: o kas, jeigu jie atims jo papirosus, kai tik jis atsidurs „Didžiajame name“? Arba jeigu nebus jokio tardymo, arba tik labai trumpas? Gal jie tik pakiš jam popieriaus lapą pasirašyti. O kas, jeigu... Toliau jis nenorėjo galvoti. Bet kokiu atveju papirosai nueis niekais.

Taip ir nesugalvojo, kodėl turėtų nerūkyti.

Ir užsirūkė.

*

Jis žiūrėjo į „Kazbek“ papirosą tarp pirštų. Kartą Malko, palankiai nusiteikęs, netgi susižavėjęs, pareiškė, kad jo rankos dailios ir ne tokios kaip pianistų. O vėliau, jau nebe taip susižavėjęs, pasakė, kad jis per mažai dirba. Ką reiškia „per mažai“? Dirba tiek, kiek reikia. Malko verčiau žiūrėtų į savo partitūrą ir mojuotų lazdele.

Šešiolikos metų jis buvo nuvežtas į Krymo sanatoriją sustiprėti po tuberkuliozės. Jiedu su Tania buvo vienmečiai, gimę tą pačią dieną: skirtumas tik toks, kad jis gimė rugsėjo 25-ąją pagal naująjį kalendorių, o ji rugsėjo 25-ąją – pagal senąjį. Toks faktų sinchroniškumas padėjo užsimegzti jų santykiams, arba, trumpai sakant, jie buvo skirti vienas kitam. Tatjana Glivenko: trumpai kirpti plaukai ir toks pat kaip jo gyvenimo troškulys. Tai buvo pirmoji meilė ir, kaip visos, neabejotinai tikra ir pasmerkta. Jį globojusi sesuo Marusia viską išplepėjo motinai. Sofija Vasiljevna atsakomajame laiške įspėjo sūnų nesusidėti su nepažįstama mergina ir apskritai su niekuo nesusidėti. Atrašydamas jis su šešiolikmečio puikybe išdėstė motinai Laisvosios Meilės principus: kad visi turi teisę mylėti, kaip tik kam patinka, kad kūniška meilė neilgalaikė, kad lytys yra visiškai lygios, kad santuokos instituciją reikia panaikinti, bet jeigu jos laikomasi, tai moteris gali nevaržoma užmegzti romaną, o jeigu užsimanytų skirtis, vyras turi sutikti ir prisiimti kaltę, ir kad vis dėlto, esant tokiai padėčiai, vaikai – šventas dalykas.

Motina į šį iš aukšto parašytą šventeiviška gyvenimo pamokslą neatsakė. Šiaip ar taip, jiedu su Tania išsiskyrė beveik iškart, kai susitiko. Ji sugrįžo į Maskvą. Juodu su Marusia – į Petrogradą. Bet jis nuolat jai rašė, jie lankė vienas kitą, ir jis paskyrė jai savo pirmą fortepijoninį trio. Motina ir toliau tam nepritarė. O paskui, po trejų metų, jie pagaliau porą savaičių dviese praleido Kaukaze. Abu buvo devyniolikmečiai ir atvažiavo niekieno nelydimi. Jis buvo ką tik gavęs tris šimtus rublių už koncertus Charkove. Tos savaitės Anapoje kartu... atrodo, taip seniai tai buvo. Beje, taip ir yra – nuo to laiko jau prabėgo daugiau kaip trečdalis jo gyvenimo.

Taigi viskas prasidėjo, jeigu labai tiksliai, 1936-ųjų rytą Archangelske. Jis buvo pakviestas sugroti savo pirmąjį fortepijono koncertą su vietiniu orkestru, kuriam dirigavo Viktoras Kubackis; prieš kurį laiką muzikantai jau buvo atlikę jo naują sonatą violončelei. Sugrojo gerai. Kitą rytą jis nuėjo į geležinkelio stotį nusipirkti naujo *Pravdos* numerio. Greitosiomis peržvelgęs pirmąją skiltį, perėjo prie kitų dviejų. Tai buvo, kaip jis pasakys vėliau, įsimintiniausia diena jo gyvenime. Ir tą datą jis nusprendė pažymėti kasmet, iki pat mirties.

Su viena išlyga – nesiliovė priešgyniavusios jo mintys, – kad niekas taip tiksliai neprasideda. Visa tai prasidėjo skirtingose vietose, skirtingu metu ir skirtingose galvose.

Tikrasis pradžios taškas galėjo būti jo paties šlovė. Arba jo opera. Arba tai galėjo būti Stalinas, kuris, būdamas nepakaltinamas, galėjo daryti bet ką. O gal tiesiog orkestras susėdo ne taip, kaip reikia. Iš esmės teisingiausia ir būtų taip vertinti: iš pradžių kompozitorius buvo apjuodintas ir pažemintas, o vėliau suimtas ir nušautas – vien dėl to, kad orkestras sėdėjo ne ten, kur reikia.

Jeigu visa tai prasidėjo kitur ir kitų galvose, tai greičiausiai čia kaltas Šekspyras, parašęs *Makbetą*. Arba Leskovas, perkėlęs šią dramą į rusišką dirvą pavadinimu *Ledi Makbet iš Mcensko apskrities*. Ne, nei vienas, nei kitas. Greičiausiai kaltas jis pats, sukūręs įžeidžiantį kūrinį. Kalta jo opera, kuri sulaukė tokio pasisekimo – ir gimtinėje, ir svetur, – kad Kremliui kilo įtarimas. Kaltas Stalinas, kuris inspiravo ir palaimino redakcinį *Pravdos* straipsnį, o gal net pats jį parašė: daugybė gramatinių klaidų leido spėti, kad jis priklauso plunksnai, kurios riktų niekam ir niekada nevalia taisyti. Stalinas kaltas pirmučiausia dėl to, kad tariasi esąs meno globėjas ir žinovas. Buvo žinoma, kad jis nepraleidžia nė vieno „Boriso Godunovo“ spektaklio Didžiajame teatre. Tokie pat jo mėgstami „Kunigaikštis Igoris“ ir Rimskio-Korsakovo „Sadko“. Tai kodėl jam nepasiklausius naujos audringai žiūrovų sutiktos operos „Ledi Makbet iš Mcensko apskrities“?

Taigi kompozitoriui buvo pranešta, kad 1936 metų sausio 26 dieną jis turėsiąs dalyvauti savo sukurtos operos

spektaklyje. Atvyks draugas Stalinas, taip pat draugai Molotovas, Mikojanas ir Ždanovas. Visi jie susėdo vyriausybinėje ložėje. Bėda, kad ši buvo tiesiai virš mušamųjų ir varinių pučiamųjų, o jų partija operoje „Ledi Makbet iš Mcensko apskrities" santūrumu ir kuklumu nepasižymėjo.

Jis prisimena, kaip sėdėdamas direktoriaus ložėje žiūrėjo į vyriausybinę. Stalino už užuolaidėlės nesimatė, ir kiti aukšti asmenys vis įtaikiai gręžiojosi į šią nesančią esatį, žinodami, kad ir patys yra stebimi. Tokiomis aplinkybėmis tiek dirigentas, tiek orkestras, suprantama, nervinosi. Įžangoje prieš Katerinos vestuves mediniai ir variniai pučiamieji staiga lyg susitarę užgrojo garsiau, negu buvo numatyta partitūroje. Paskui tas trankumas tarytum koks virusas persimetė į kitų instrumentų grupes. Jeigu dirigentas ir pastebėjo, nieko negalėjo padaryti. Orkestras grojo vis garsiau ir garsiau, ir kaskart, kai po lože užgriaudėdavo mušamųjų ir pučiamųjų *fortissimo* – taip smarkiai, kad galėjo išdužti langų stiklai, – draugai Mikojanas ir Ždanovas perdėtai krūptelėdavo ir pasisukę į figūrą už užuolaidėlės kažką pašaipiai replikuodavo. Kai prasidėjus ketvirtam veiksmui žiūrovai pakeldavo akis į vyriausybinę ložę, tenai jau nieko nebebuvo.

Po spektaklio jis susidėjo daiktus ir nuvyko tiesiai į Šiaurinę stotį laukti traukinio į Archangelską. Pamena, kaip galvojo: vyriausybinė ložė apkalta plieniniais lakštais, kad apsaugotų ten sėdinčiuosius nuo pasikėsinimo, bet direktoriaus ložėje tokio apkalo nėra. Jam dar nebuvo trisdešimties, o žmona tuo metu laukėsi.

*

1936-ieji: keliamieji metai jam visada sukeldavo prietaringą baimę. Kaip dauguma žmonių, jis tikėjo, kad jie neša nelaimes.

Vėl suburzgė liftas. Kai pravažiavo ketvirtą aukštą, jis pakėlė lagaminėlį nuo grindų ir prispaudė prie šono. Laukė, kol atsivers durys, šmėstelės uniforma, galvos linktelėjimu bus parodyta, kad jis atpažintas, o tada rankos ims siekti jo ir gniaužtai surakins jam riešą. Tik kam to reikia – juk jis pasiruošęs eiti su jais ir kuo toliau nusivesti nuo buto, nuo miegančios žmonos ir vaiko.

Durys atsivėrė ir iš lifto išėjo kaimynas: visai kitoks galvos linktelėjimas, nieko neišduodantis, net nuostabos, pamačius jį taip vėlai kažkur susiruošusį. Atsakydamas jis irgi linktelėjo, įžengė į liftą, paspaudė pirmą pasitaikiusį mygtuką, pavažiavo porą aukštų žemyn, valandėlę luktelėjo, paskui vėl sugrįžo į penktą aukštą ir tęsė savo naktinį budėjimą. Tapatingų susitikimų pasitaikydavo ir anksčiau. Vykdavo jie be žodžių, nes žodžiai pavojingi. Tikėtina, kad kaimynai manė, jog žmona kasnakt išspiria jį lauk arba kad jis trumpam pabėga nuo jos, o paskui grįžta. Bet galbūt jie suprato, kas jis yra iš tiesų: žmogus, kaip šimtai kitų mieste, kas naktį laukiantis suėmimo.

Prieš daug metų, prieš daug gyvenimų, dar praėjusiame šimtmetyje, mokydamasi Irkutsko kilmingųjų mergelių

institute jo motina kartu su dviem kitomis mergaitėmis šoko mazurką iš „Gyvenimo už carą“ tuometiniam sosto įpėdiniui, būsimam imperatoriui Nikolajui II. Tarybų Sąjungoje ši Glinkos opera, žinoma, nebuvo statoma, nors jos tema – pamokanti istorija apie valstietį, paaukojusį gyvybę už didį vadą, – gal ir būtų buvusi Stalinui prie širdies. „Mazurka carui“: kažin, ar Zakrevskis žinojo apie tai. Anuomet vaikai mokėdavo už tėvo ir netgi motinos kaltes. Šiais laikais pažangiausioje žemės visuomenėje už vaikų prasikaltimus kartais atsako tėvai, o su jais ir dėdės, tetos, pusbroliai, žmonos ir vyro giminės, kolegos, draugai ir net žmogus, lengvabūdiškai tau nusišypsojęs trečią valandą nakties išeidamas iš lifto. Atpildo sistema buvo gerokai patobulinta ir tapo kur kas plačiau apimanti.

Jo tėvų santuokos ramstis buvo motina, taip kaip jo santuokos ramstis yra Nina Vasiljevna. Tėvas, Dmitrijus Boleslavovičius, švelnus žemiškas žmogus, sunkiai dirbo ir visą atlyginimą parnešdavo žmonai, pasilikdamas tik saujelę tabakui. Turėjo gražų tenorą ir mėgdavo dviese groti fortepijonu. Dainuodavo čigonų ir kitus romansus, kaip antai, „Ne, ne tave aš taip aistringai myliu“ ir „Jau nuvyto sode chrizantemos“. Dievindavo visokius žaisliukus, žaidimus ir detektyvus. Valandų valandas džiaugdavosi naujovišku žiebtuvėliu ar vieliniu galvosūkiu. Su išoriniu pasauliu bendravo netiesiogiai. Jis turėjo pasidaręs guminį antspaudą ir kiekvienoje jo bibliotekos knygoje buvo raudonai įspausta: „Pavogta iš D. B. Šostakovičiaus bibliotekos.“

Kartą vienas psichiatras, tyrinėjantis kūrybos procesą, paklausė jo apie Dmitrijų Boleslavovičių. Jis atsakė, kad tėvas buvo „visiškai normalus žmogus“. Ne iš aukšto pasakė: sugebėjimas būti normaliu žmogumi ir kas rytą atsibusti su šypsena yra pavydėtinas. Vis dėlto tėvas mirė anksti, nesulaukęs nė penkiasdešimties. Tai buvo tragedija šeimai ir visiems, kurie jį mylėjo, bet, ko gero, ne pačiam Dmitrijui Boleslavovičiui. Jeigu jis būtų pagyvenęs ilgiau, būtų pamatęs, kokiu pražūtingu, paranojišku ir grobuonišku dariniu virto revoliucija. Nors revoliucija jo per daug nedomino. Tai irgi buvo viena iš stipriųjų tėvo pusių.

Jam mirus našlė su dviem dukterimis ir muzikai gabiu penkiolikmečiu sūnumi Mitia liko be jokio pragyvenimo šaltinio. Kad juos išlaikytų, Sofija Vasiljevna ėmėsi darbo. Dirbo mašininke tarptautiniame matų ir svorių biure ir mokė groti pianinu mainais į duoną. Kartais jam atrodydavo, kad visos jo nelaimės prasidėjo nuo tėvo mirties. Tačiau tą mintį stengėsi nustumti šalin – taip netruksi apkaltinti Dmitrijų Boleslavovičių. Taigi galbūt teisingiau būtų sakyti, kad nuo tos akimirkos jo bėdos padvigubėjo. Kiek kartų jam teko linksėti klausantis tų slegiančių padrąsinimo žodžių; „Dabar tu turi būti šeimos galva.“ Tie lūkesčiai ir pareigos jausmas užgulė jam pečius nepakeliamu svoriu. O jo sveikata niekada nebuvo iš stipriųjų: ne kartą daktarų čiupinėtas, stuksentas, klausytas, zonduotas, pjaustytas, siųstas į sanatorijas. Jis laukė, kada prabus žadėtieji vyriški šeimos galvos bruožai. Nors žinojo, kad yra

blaškaus būdo, be to, labiau užsispyręs negu atkaklus. Antraip būtų išėjęs gyventi pas Jurgenseną.

Motina buvo nepalenkiamai tvirtos prigimties, be to, gyvenimas spyrė. Ji globojo jį, dirbo dėl jo, sudėjo į jį visas savo viltis. Žinoma, jis mylėjo ją – kaipgi kitaip? – bet jų santykiai nebuvo... paprasti. Stipriųjų dalia priešintis, silpnųjų – vangstytis. Jo tėvas visada vengdavo pavojų ir įsigudrindavo juos apeiti nuo pasaulio ir nuo žmonos dangstydamasis humoru. Taigi sūnus, nors ir tarėsi esąs ryžtingesnis už Dmitrijų Boleslavovičių, retai nepaklusdavo motinos valiai.

Vis dėlto, žinodamas, kad motina skaito jo dienoraštį, parinkęs datą už kokių kelių savaičių, tyčia įrašydavo: „Savižudybė". Arba: „Tuoktuvės".

Motina irgi mokėjo pagąsdinti. Kai tik jis ryždavosi palikti namus, artimiesiems, bet jam girdint, ji sakydavo: „Tik per mano lavoną."

Nei vienas, nei kitas nežinojo, kiek tie grasinimai pamatuoti.

Prisimena, kaip dar studentaudamas stovėjo konservatorijos mažosios salės užkulisiuose, jausdamasis nubaustas ir nuskriaustas. Pirmas viešas jo kūrinio atlikimas buvo nesėkmingas: žiūrovai akivaizdžiai atidavė pirmenybę Šebalino kūriniui. Tada šalia jo išdygo vyras kariška uniforma ir ištarė paguodžiamus žodžius – taip prasidėjo jo draugystė su Tuchačevskiu. Maršalas tapo jo globėju ir per Leningrado karinės apskrities vadą parūpino jam

finansinę paramą. Jis nuoširdžiai jį rėmė. Pastaruoju metu visiems tvirtino, kad „Ledi Makbet iš Mcensko apskrities“, jo manymu, yra pirmas tarybinės operos klasikos pavyzdys.

Tik vieną kartą maršalo globos buvo atsisakyta. Jis buvo įsitikinęs, kad dėl tolesnės karjeros jo globotiniui būtina persikelti gyventi į Maskvą ir pats pažadėjo pasirūpinti persikraustymu. Sofija Vasiljevna, suprantama, stojo prieš: jos sūnus per daug gležnas, per daug silpnos sveikatos. Kas užtikrins, kad be mamos priežiūros jis išgers savo stiklinę pieno ir suvalgys košę? Tuchačevskio rankose valdžia, įtaka, finansai, bet raktelį nuo sūnaus širdies turi ji. Taigi Dmitrijus liko Leningrade.

Kaip ir seserys, prie fortepijono jis atsisėdo devynerių. Nuo tada pasaulis įgavo apčiuopiamus kontūrus. Bent jau dalis pasaulio, kuriuo jis rėmėsi visą likusį gyvenimą. Grojimas ir muzika jam ėjosi lengvai – ypač lyginant su kitais dalykais. Daug dirbo, nes darbas teikė džiaugsmo. Tad nuo lemties nė nereikėjo bėgti. Ir kuo toliau, tuo tai atrodė didesnis stebuklas, nes jo darbas teikė lėšų motinai ir seserims paremti. Jam, kaip ir jo namiškiams, nerūpėjo lygiuotis į kitus, bet vis dėlto tai buvo svarbu. Retsykiais po pavykusio koncerto, didžiuodamasis aplodismentais ir gautu honoraru, jis tarėsi netrukus virsiąs tuo sunkiai įsivaizduojamu personažu – šeimos galva. Tačiau kitais kartais, netgi palikęs namus, vedęs ir tapęs tėvu, jis dažnai jausdavosi nelyginant pasimetęs vaikas.

*

Žmonės, kurie jo nepažinojo ir jo kūrybą sekė per atstumą, galbūt įsivaizdavo, kad tai pirma jo nesėkmė. Kad garsųjį kompozitorių, kuris 1926 metais, dar būdamas devyniolikmetis, sukūrė savo Pirmąją simfoniją, greitai patraukusią Bruno Valterio, o vėliau Toskaninio ir Klempererio dėmesį, lydėjo dešimt ryškios ir neblėstančios šlovės metų. Ir tokie žmonės, greičiausiai žinantys, kad šlovė veda į tuštybę ir savęs aukštinimą, atsivertę *Pravdą* galėjo ir sutikti, kad kai kurie kompozitoriai linkę užmiršti, kokios muzikos iš jų laukia liaudis. Juolab kad visi kompozitoriai gauna atlyginimą iš Valdžios, užtat Valdžia net privalo įsikišti ir sugrąžinti suįžūlėjusiuosius į kelią, kuris liaudžiai labiau prie širdies. Logiška, ar ne taip?

Nors, tiesą sakant, jie nuo pat pradžių galando į jį nagus: kai jis dar mokėsi konservatorijoje, kairuoliškai nusiteikusių jo kurso studentų būrelis pasirūpino, kad jį išmestų ir atimtų stipendiją. Ir tiesą sakant, Rusijos proletarų muzikantų sąjunga ir panašios kultūrinės organizacijos nuo pat pirmųjų savo žingsnių pradėjo kampaniją prieš visa tai, už ką jis pasisako, tikriau, prieš visa tai, už ką, jiems dingojosi, kad jis pasisako. Jie buvo pasiryžę sutraukyti buržuazines meną kaustančias grandines. Kompozitorius esą reikia auginti iš darbininkų, kad muzika būtų suprantama ir maloni masėms. Čaikovskis buvo laikomas dekadentu, o bet koks eksperimentavimas pasmerktas kaip „formalizmas“.

Ir tiesą sakant, dar 1929 metais jis buvo viešai iškritikuotas, jo muzika pavadinta „nukrypimu nuo pagrindinio Tarybinio meno kelio“ ir jis buvo atleistas iš darbo Muzikos technikume. Ir tiesą sakant, tais pačiais metais vienas pirmųjų jo draugų ir vienminčių Miša Kvadris, kuriam jis dedikavo savo Pirmąją simfoniją, buvo suimtas ir sušaudytas.

Ir tiesą sakant, 1932-aisiais partijai išvaikius nepriklausomas organizacijas ir pačiai ėmusis tvarkyti visus kultūros reikalus, pasipūtimas, aklas užsispyrimas ir neišmanymas ne tik nebuvo sutramdyti, bet dar labiau suvešėjo. Ir nors iš šachtos ištraukto darbininko paversti kompozitoriumi iki galo nepavyko, atvirkštinis procesas buvo gana dažnas reiškinys. Iš kompozitoriaus buvo tikimasi, kad jis, kaip ir kalnakasys, vis didins savo išdirbį ir kad jo muzika šildys kalnakasių širdis, kaip jų iškasamos anglys šildo kūnus. Valdininkai muzikos produkciją vertino kaip bet kurią kitą – pagal tai, kaip vykdomos iš viršaus nuleistos normos.

Archangelsko geležinkelio stotyje sustingusiais pirštais atvertęs *Pravdą*, trečiame puslapyje jis išvydo antraštę, bylojančią apie smerktiną nukrypimą nuo normos: JOVALAS VIETOJ MUZIKOS. Iškart nusprendė grįžti namo per Maskvą, kad galėtų su kai kuo pasitarti. Traukinyje, važiuodamas per apsnigtus tyrus, straipsnį perskaitė dar kokius penkis ar šešis kartus. Savo operos puolimą išsyk priėmė labai asmeniškai: taip sudirbta „Ledi Makbet iš

Mcensko apskrities“ jau nebebus statoma Didžiajame teatre. Pastaruosius dvejus metus ji visur buvo sutinkama plojimais: nuo Niujorko iki Klivlando, nuo Švedijos iki Argentinos. Maskvoje ir Leningrade ji buvo šiltai priimta ne tik publikos ir kritikų, bet ir politinio vyriausybės aparato. Per XVII partijos suvažiavimą operos pastatymai buvo oficialiai įvertinti kaip Maskvos srities darbo laimėjimai, galintys lygiuotis su Donbaso šachtininkų gamybiniais pasiekimais.

Dabar visa tai nieko nebereiškė: jo opera buvo nuspirta kaip kiauksintis šuva, staiga supykdęs šeimininką. Kaip įmanydamas blaiviau jis bandė apsvarstyti įvairiausius šio vyksmo aspektus. Pirmiausia prieš jį atsigręžė pats jo operos pasisekimas, ypač svetur. Dar tik prieš porą mėnesių *Pravda* patriotiškai paskelbė jos premjerą Amerikos „Metropolitan Opera“ teatre. Dabar tas pats laikraštis tvirtino, kad šios operos pasisekimas užsienyje aiškintinas tik tuo, kad kūrinys „apolitiškas bei suveltas“ ir „savo blaškia, nervinga muzika kutenantis iškrypusį buržua skonį“.

Toliau, kaip pasekmė, pasigirdo kritika, kaip jis ją vadino, iš vyriausybinės ložės: visi tie nedviprasmiški šypsniai ir žiovuliai, pataikūniški žvilgčiojimai į Staliną už užuolaidos. Ir štai jis skaito, kaip jo muzika „kaukia, kreksi ir kriokia“, kaip jos „nervingas, mėšlungiškas ir priepuolingas“ stilius perimtas iš džiazo, kaip joje dainavimas paverčiamas „klykimu“. Kad opera akivaizdžiai sukurpta pataikaujant estetams, visiškai praradusiems muzikos pajautimą ir bemeilijantiems klausytis nedarnių garsų srauto. Libretui taip pat

esą pasirinktos pačios skurdžiausios scenos iš Leskovo apysakos: „šiurkštus, prastas ir neskoningas“ reginys.

Tačiau jo nuodėmės kartu buvo ir politinio pobūdžio. Recenzija, parašyta anoniminio autoriaus, kuris apie muziką išmano tiek, kiek kiaulė apie debesį, buvo prismaigstyta tų gerai pažįstamų kandžių etikečių. „Smulkiaburžuazinis“, „formalistas“, „mejercholdininkas“, „kairuolis“. Kompozitorius parašė ne operą, bet antioperą, kurioje muzika tyčia išversta į blogąją pusę. Jis gėręs iš to paties apnuodyto šaltinio, kuris maitino „kairuolišką tapybos, poezijos, pedagogikos ir mokslo išsigimimą“. Jeigu kam būtų neaišku – o tokių visada atsiranda, – kairuoliškumas esąs „tikro meno, tikro mokslo ir tikros literatūros“ priešingybė.

Kas turi ausis, teklauso*, dažnai kartodavo jis. Bet netgi kurčias kaip aulas būtų išgirdęs, ką byloja „Jovalas vietoj muzikos“, ir nuspėjęs pasekmes. Trys straipsnio frazės taikė ne vien į jo teorinius paklydimus, bet į patį asmenį. „Kompozitorius, matyt, niekada nesusimąstė apie tai, ko tarybiniai žiūrovai laukia ir tikisi iš muzikos.“ To pakako, kad iš jo būtų atimtas Kompozitorių sąjungos pažymėjimas. „Tokios muzikos pavojus tarybinei muzikai akivaizdus.“ To pakako, kad iš jo būtų atimta galimybė kurti ir koncertuoti. Ir galiausiai: „Tas gudragalviškas žaidimas gali labai blogai baigtis.“ To pakako, kad iš jo būtų atimta gyvybė.

* Mt 11, 15.

*

Ir vis dėlto dar prieš tris dienas jis buvo jaunas, tikintis savo talentu ir sulaukęs didžiulio pasisekimo. Ir net jeigu dėl charakterio ar tam tikrų gabumų stokos ir buvo apolitiškas, reikalui esant, bent jau turėjo į ką kreiptis. Taigi atvažiavęs į Maskvą jis pirmiausia nuvyko pas Kultūros komiteto pirmininką Platoną Keržencevą. Pradėjo nuo to, kokie bus jo atsakomieji veiksmai, kuriuos apgalvojęs traukinyje. Jis apginsiąs operą, argumentuotai paneigsiąs kritines pastabas ir nusiųsiąs straipsnį į *Pravdą*. Pavyzdžiui... Bet Keržencevas, kultūringas ir mandagus žmogus, net neišklausė jo iki galo. Juk jie dabar kalba ne apie paprasčiausią neigiamą straipsnį, parašytą kritiko, kurio nuomonė gali keistis priklausomai nuo savaitės dienos ar blogo virškinimo. Tai buvo *Pravdos* redakcinis straipsnis: ne koks laikinas įvertinimas, kurį galima paneigti, bet politinis pareiškimas iš paties viršaus. Galima sakyti, Šventasis Raštas. Vienintelis Dmitrijui Dmitrijevičiui atviras kelias yra viešа atgaila, visų klaidų pripažinimas, motyvuojant tuo, kad kurdamas operą jis nejučia pasidavė jaunatviškam lengvapėdiškumui ir išklydo iš tiesaus kelio. Be to, jis turįs paskelbti apie savo ketinimą ateityje pasinerti į Tarybų Sąjungos liaudies muziką, kuri nukreiptų į tai, kas tikra, populiaru ir melodinga. Pasak Keržencevo, tik eidamas šiuo keliu jis galės susigrąžinti buvusį prielankumą.

*

Jis netiki Dievo buvimu. Nors buvo krikštytas ir kartais, eidamas pro atdarą cerkvę, uždega žvakelę už savo šeimą. Ir Bibliją išmano. Taigi nuodėmės sąvoka ir viešas jos atleidimo mechanizmas jam žinomi. Nusižengimas, nuoširdus nusižengimo išpažinimas, kunigo skirta bausmė, atgaila, atleidimas. Nors, žinoma, būna tokių didelių nuodėmių, kad net kunigas negali jų atleisti. Taip, jis iš tiesų žino doktrinas ir taisykles, kurių laikosi Bažnyčia, kad ir kokiai konfesijai ji priklausytų.

Kitas jo vizitas buvo pas maršalą Tuchačevskį. Raudonasis Napoleonas vis dar buvo keturiasdešimtmetis griežtas ir išvaizdus vyras su ryškiai matoma plaukų smaile kaktoje. Jis išklausė pasakojimą apie tai, kas atsitiko, blaiviai įvertino savo globotinio padėtį ir iškėlė strateginį pasiūlymą – paprastą, drąsų ir kilnų. Jis, maršalas Tuchačevskis, pats parašysiąs laišką draugui Stalinui. Dmitrijui Dmitrijevičiui akmuo nuo krūtinės nusirito. Svaigstančia iš laimės galva ir virpančia širdimi jis žiūrėjo, kaip maršalas sėda prie rašomojo stalo ir pasidėjęs priešais popieriaus lapą lygina jį ranka. Bet vos tik uniformuotasis vyras paėmė parkerį ir ėmė rašyti, visas staiga persimainė. Pro plaukus prasisunkęs prakaitas per smailę ėmė varvėti ant kaktos, o nuo sprando kapsėti ant apykaklės. Viena jo ranka tapšnojo veidą nosine, kita trūkčiodama vedžiojo plunksną. Toks nekariškas elgesys neatrodė drąsinantis.

*

Jis prisiminė, kaip Anapoje per juos irgi žliaugė prakaitas. Kaukaze buvo karštymetis, o jis karščio nepakentė. Čia pat tyvuliavo Mažoji įlanka, bet lįsti į vandenį nesinorėjo. Vaikščiojant po ūksmingą giraitę virš miesto, jį sugėlė uodai. Paskui juos apsupo ir vos nesudraskė gauja valkataujančių šunų. Bet visa tai buvo niekis. Kai jie apžiūrinėjo kurorto švyturį ir Tania stovėjo užvertusi galvą aukštyn, jis neatitraukdamas akių spoksojo į mielą raukšlelę, susimetusią jos pakaklėje. O prie vienintelių iš visos osmanų tvirtovės išlikusių akmeninių vartų jis galvojo tik apie Tanios blauzdas ir kaip jų raumenys kruta jai žengiant. Tos savaitės buvo pripildytos vien meilės, muzikos ir uodų įgėlimų. Meilės širdyje, muzikos galvoje, įgėlimų odoje. Net ir rojuje esama uodų. Bet jis nesipiktino jais. Jie įsigudrindavo įgelti ten, kur ranka nepasiekia, o odekolonas buvo su gvazdikų aliejaus ekstraktu. Ir jeigu uodui įgėlus Tanios piršteliai prisiliesdami prie įgėlimo kvepindavo jį gvazdikais, tai kaipgi jis galėjo būti nusistatęs prieš tuos vabzdžius?

Jiems buvo devyniolika ir jie tikėjo Laisvąja Meile: vienas kito kūną tyrinėjo su kur kas didesniu įkarščiu negu kurorto įžymybes. Atmetę visus pasenusius Bažnyčios, visuomenės, šeimos diktatus, jie pasinėrė į sutuoktinių gyvenimą nebūdami vyras ir žmona. Ta laisvė jaudino juos beveik taip pat kaip pats lytinis aktas, o greičiau tai buvo neatskiriami dalykai.

Bet lovoje jie praleisdavo ne visą laiką. Laisvoji Meilė gal ir išsprendė svarbiausią problemą, bet kitų ne. Žinoma, jie mylėjo vienas kitą, bet nuolat būti kartu - netgi su jo 300 rublių honoraru ir ankstyva šlove - nebuvo lengva.

Kurdamas muziką jis visada tiksliai žinodavo, ką jam daryti, ir visada priimdavo teisingą sprendimą, ko muzikai - jo muzikai - reikia. Ir kai solistai ar dirigentai mandagiai pasiūlydavo, kad gal geriau būtų šitaip ar anaip, jis visada atsakydavo: „Esu tikras, kad jūs teisus. Bet kol kas palikime, kaip yra. O kitą kartą aš į tai atsižvelgsiu." Visi likdavo patenkinti, ir jis taip pat, nes nė neketino paisyti jų pasiūlymų. Todėl kad žinojo intuityviai visada pasirenkantis teisingą sprendimą.

Tačiau atsitraukus nuo muzikos... viskas taip pasikeisdavo. Jis darydavosi nervingas, mintys rizgo ir kartais dėl ko nors apsispręsdavo tik todėl, kad norėdavo greičiau viską užbaigti, o ne todėl, kad taip pasirinkdavo. Gal taip anksti pasireiškus artistiniams sugebėjimams jis nespėjo normaliai užaugti. Šiaip ar anaip, praktiniai gyvenimo dalykai, tarp jų ir meilės dalykai, sukeldavo jam keblumų. Taigi Anapoje jis pažino ne tik meilės pakilimą ir kūniško artumo svaigulį, bet ir įžengė į visiškai jam nepažįstamą pasaulį, kupiną nejaukių pauzių, neaiškių užuominų ir nerealių svaičiojimų.

Jiems teko grįžti atgal kiekvienam į savo miestą: jam - į Leningradą, jai - į Maskvą. Bet abu ir toliau lankydavo vienas kitą. Vieną dieną, baigdamas rašyti pjesę, jis paprašė jos

pasėdėti su juo – šalia jos jautėsi saugiau. Po kiek laiko į kambarį įėjo motina. Įsmeigusi akis į Tanią išdrožė:

– Išeik ir leisk Mitiai užbaigti darbą.

O jis atsakė:

– Ne, aš noriu, kad Tania pasiliktų. Man taip geriau.

Tai buvo vienas iš tų retų atvejų, kai jis pasipriešino motinai. Galbūt, jeigu tai būtų daręs dažniau, jo gyvenimas būtų buvęs kitoks. O gal ir ne – kas pasakys? Kas gali varžytis su Sofija Vasiljevna, jeigu jai pavyko pergudrauti Raudonąjį Napoleoną?

Laikas, praleistas Anapoje, buvo tikra idilė. Nors idilė pagal apibrėžimą virsta idile tik tuomet, kai pasibaigia. Jis pažino meilę, bet pamažu suvokė ir tai, kad meilė nepadeda „būti savimi“, ir vidinis pasitenkinimas toli gražu neapgaubia jo viso lyg gvazdikų aliejaus kvapas, kaip tik – suvaržo ir atima ryžtą. Labiausiai Tanią jis mylėjo iš tolo. Kai jie būdavo kartu, atsirasdavo abipusių lūkesčių, kurių jis nepajėgdavo įsisąmoninti arba pateisinti. Na, pavyzdžiui, į Kaukazą jie važiavo jokiu būdu ne kaip vyras ir žmona, be kaip laisvos ir lygiateisės asmenybės. Ar tokio nuotykio tikslas buvo, kad jie iš tikrųjų taptų vyru ir žmona? Tai atrodė nelogiška.

Ne, neverta apsigaudinėti. Juodu vienas kitam netiko dar ir dėl to, kad, nors ir abu vienodai prisiekinėjo meilę, jis ją mylėjo labiau negu jinai jį. Jis mėgino sužadinti jai pavydą, pasakodamas apie flirtą su kitomis moterimis – netgi romanus, tikrus ar išgalvotus, – o ji tik pykdavo, bet

visai nepavyduliavo. Ne kartą grasino nusižudysiąs. Netgi pranešė jai vedęs baleriną, ir tatai buvo visai realus dalykas. Bet Tania viską nuleisdavo juokais. O paskui ištekėjo pati. Dėl to jis pamilo ją dar karščiau. Reikalavo, kad ji mestų vyrą ir tekėtų už jo, ir vėl grasino nusižudyti. Niekas nepadėjo.

Jų pažinties pradžioje, švelnumo pagauta, ji buvo jam sakiusi, kad jai patikęs jo tyrumas ir atvirumas. Bet kadangi tai nepadėjo jai mylėti jo taip smarkiai, kaip jis mylėjo ją, verčiau jau jis būtų pasirodęs jai kitoks. Juolab kad pats nesijautė esąs nei tyras, nei atviras. Tie žodžiai skambėjo taip, lyg būtų buvę skirti laikyti jį pririštą.

Mintys nejučia perėjo prie sąžinės klausimų. Sąžiningumo gyvenime ir mene. Kaip tai susiję ir ar apskritai susiję. Ir kiek žmogus tos dorybės turi ir kuriam laikui jos užtenka. Draugams jis buvo sakęs, kad jeigu kada nors išsižadės „Ledi Makbet iš Mcensko apskrities", tai tegu žino, kad jis išeikvojo savo sąžinės atsargas.

Jis laikė save žmogumi, išgyvenančiu stiprius jausmus, bet nesugebančiu jų išreikšti. Bet taip manyti buvo pernelyg didelis atlaidumas sau, vadinasi, nesąžiningumas. Iš tikrųjų jis buvo neurastenikas. Tarėsi žinąs, ko nori, o gavęs, ko nori, daugiau to nebenorėdavo, bet kai netekdavo, užsimanydavo vėl. Žinoma, buvo išlepintas motinos, jos ir dviejų seserų numylėtinis, taip pat menininkas, kuriam dera turėti „artistišką temperamentą" ir, be to, įžymybė, leidžianti

sau žvelgti į kitus iš savo staigios šlovės aukštumų. Malko tiesiai į akis jam išrėžė, kad jis vis labiau „pučiasi“. Bet po visu tuo glūdėjo kankinantis nerimas. Gryniausia neurastenija. Netgi dar blogiau – isterija. Iš ko jis perėmė tokį charakterį? Tikrai ne iš motinos ir ne iš tėvo. Ką gi, nuo savęs nepabėgsi. Tai irgi likimas.

Protu jis suvokė, koks yra jo meilės idealas...

Bet štai liftas pravažiavo trečią aukštą, paskui ketvirtą ir tada sustojo priešais jį. Jis pakėlė nuo žemės lagaminėlį, durys atsivėrė ir išėjo nepažįstamas vyras, švilpaudamas „Dainą apie planą“. Akis į akį susidūręs su jos kompozitoriumi, staiga nutilo.

Protu jis suvokė, koks yra jo meilės idealas. Jis buvo tobulai išsakytas trumpoje Mopasano novelėje apie jauną vienos Viduržemio pakrantės tvirtovės įgulos komendantą. Regis, Antibuose. Trumpai kalbant, komendantas mėgdavo vaikščioti po užmiesčio miškus, kur dažnai sutikdavo vietinio verslininko pono Pariso žmoną. Ir, savaime suprantama, įsimylėjo. Moteris jo asistavimą vis atstumdavo, bet vieną dieną pasakė jam, kad vyras išvažiavęs ir naktį negrįš. Jiedu sutarė susitikti, bet paskutinę minutę žmona gavo telegramą: vyras anksčiau sutvarkė reikalus ir vakare grįš namo. Apakintas aistros įgulos komendantas paskelbė netikrą karo pavojų ir įsakė iki ryto laikyti uždarytus miesto vartus. Namo grįžtantis vyras buvo sustabdytas sukryžiuotų durtuvų ir naktį praleido geležinkelio stoties laukiamojoje salėje. Ir visa tai buvo padaryta tam,

kad karininkas galėtų pasimėgauti keliomis meilės valandomis.

Tiesą sakant, jis negalėjo įsivaizduoti savęs atsakingo už tvirtovę, juolab už apgriuvusius osmanų tvirtovės vartus apsnūdusiame Juodosios jūros kurorte. Bet čia svarbu principas. Štai kaip reikia mylėti – be baimės, be stabdžių, negalvojant apie rytojų. Ir nieko nesigailint po to.

Taurūs žodžiai, taurūs jausmai. Ir vis dėlto tokie žygiai ne jam. Tokiai išmonei būtų galėjęs pasiryžti nebent leitenantas Tuchačevskis jaunystėje, jeigu kada būtų buvęs tvirtovės komendantas. Jo paties beprotiška aistra... bet tai jau visai kita istorija. Kartą jis išvyko gastrolių su Gauku – neblogu dirigentu, bet miesčionimi iki pašaknių. Važiavo į Odesą. Likus porai metų iki jam susituokiant su Nita. Tada dar nebuvo praradęs vilties sukelti Taniai pavydą. Ko gero, Nitai taip pat. Po ištaigingų pietų grįžęs prie „Londono" viešbučio baro jis pasigavo porą merginų. O gal jos jį pasigavo. Šiaip ar taip, abi atsisėdo prie jo staliuko. Buvo gražutės ir jį beregint patraukė ta, kurios vardas buvo Rozalija. Besišnekučiuojat apie literatūrą ir meną, jis glostinėjo jai užpakaliuką. Kai arkliais kinkytoje karietoje vežė jas namo, draugei teko nuleisti akis, nes jis visą kelią Rozaliją grabinėjo ir maigė. Buvo įsimylėjęs – tuo neabejojo. Kitą dieną abi merginos ruošėsi plaukti garlaiviu į Batumį ir jis atėjo jų išlydėti. Bet merginos taip ir liko krante, nes Rozalijos draugė buvo suimta už prostituciją.

Šito jis nesitikėjo. Ir vis dėlto buvo taip beviltiškai pamilęs Rozočką. Trankė galvą į sieną, rovėsi plaukus nelyginant pigaus romano herojus. Gaukas griežtai įspėjo jį, kad tos dvi merguželės kekšės ir paskutinės bjaurybės. Bet nuo to jam tik dar labiau pakilo ūpas – juk šitoks smagumas. Iš to smagumo su Rozočka vos nesusituokė. Tik kai nuvyko į Odesos metrikacijos biurą, paaiškėjo, kad viešbutyje palikęs dokumentus. O tada kažkaip – net neprisimena, kaip ir kodėl, – viskas staiga pasibaigė ir trečią nakties jis per liūtį tekinom pasileido bėgti iš laivo, prisišvartavusio Suchumio uoste. Ir ko čia reikėjo galus darytis?

Bet svarbiausia, kad jis nesigailėjo nė vienos akimirkos. Skriejo be stabdžių, be minčių apie rytojų. Bet kaip atsitiko, kad jis vos nevedė tikros prostitutės? Matyt, taip susidėjo aplinkybės, be to, čia būta ir tam tikro *folie à deux**. Na o dar iš noro priešgyniauti. „Mama, čia Rozalija. Mano žmona. Tu juk nesistebi, tiesa? Juk skaitei mano dienoraštyje, kur parašiau: „Santuoka su prostitute." Ar ne gerai, kai moteris turi profesiją, kaip manai? Be to, išsiskirti vieni niekai, tai kodėl gi ne?" Jis buvo beprotiškai įsimylėjęs, po poros dienų vos nevedė, o dar po poros spruko nuo jos per lietų. Tuo tarpu senis Gaukas sėdėjo „Londono" viešbučio restorane, svarstydamas, ar jam užsisakyti vieną kotletą, ar du. Ir kas pasakys, kaip geriau? Sužinai tik paskui, kai jau būna per vėlu.

* Indukuotas kliedesys. (Pranc.)

*

Jį, uždarą ir susikausčiusį, traukė atviros, laisvai bendraujančios moterys. Ar tai iš dalies paaiškina jo bėdas?

Jis užsidegė dar vieną papirosą. Tarp meno ir meilės, tarp engėjų ir engiamųjų visada įsiterpia papirosai. Įsivaizdavo, kaip Zakrevskio vietoje sėdintis darbuotojas atkiša jam pakelį „Belomor". Jis atsisako ir pavaišina jį savuoju „Kazbek". Tardytojas savo ruožtu irgi atsisako ir užbaigdami šokio figūrą abu savo pamėgtos rūšies papirosų pakelius padeda ant stalo. „Kazbek" rūkydavo menininkai ir netgi pakelio piešinys byloja apie laisvę: žirgas, šuoliuojantis Kazbeko viršukalnės fone. Pasak girdų, piešinį palaimino Stalinas, nors pats Didysis Vadas rūko „Hercegovina Flor". Papirosus jam gamina pagal individualų užsakymą – galima įsivaizduoti, su kokiu beprotišku kruopštumu kažkas tą daro. Bet ne tam, kad Stalinas tiesiog suspaustų papirosą tarp lūpų. Ne, jam patinka nuplėšti kartoninį kandiklį ir susiberti tabaką į pypkę. Ant jo rašomojo stalo, kaip mačiusieji pasakoja nemačiusiesiems, krūvos suplėšytų papirosų, kartono skutų ir pelenų. Tą žino visi – arba ne kartą girdėjo, – nes kiekviena banaliausia smulkmena apie Staliną su baiminga pagarba perduodama iš lūpų į lūpas.

Stalino akivaizdoje daugiau niekas nedrįsta rūkyti „Hercegovina Flor" – nebent būtų pavaišintas, o tada neišrūkytą papirosą sumaniai kur nors užsikiša, kad išsaugotų

kaip šventą relikviją. Stalino įsakymų vykdytojai rūko „Belomor“. NKVD rūko „Belomor“. Ant pakelio nupieštas Rusijos žemėlapis, kuriame raudonai pažymėtas Baltosios ir Baltijos jūrų kanalas, kurio vardu ir pavadinti papirosai. Šį Didį Tarybų valdžios pasiekimą ketvirtojo dešimtmečio pradžioje statė kaliniai. Tas faktas buvo neįprastai plačiai panaudotas propagandai. Buvo skelbiama, kad statybose kaliniai ne tik darbavosi tėvynės labui, bet ir „persiauklėdavo“. Ką gi, ten dirbo 100 000 darbininkų, tai gal kai kurių dorovė išties sustiprėjo, bet, žinia, ketvirtis iš jų pasimirė, ir tie tai jau tikrai nepersiauklėjo. Tai buvo tos pačios skiedros, kurios lekia, kai kerta mišką. O NKVD darbuotojai sau švampė „Belomor“ ir pūsdami dūmą mintijo, kur čia dar kirviu užsimojus.

Be abejo, jis traukė papirosą tą akimirką, kai Nita įžengė į jo gyvenimą. Nina Varzar, vyriausioji iš seserų, ėjo iš teniso aikštelės – sukaitusi nuo žaidimo, smagumo ir juoko. Sportiška, pasitikinti savimi, apsupta gerbėjų auksaplaukė – nuo jos plaukų švytėjimo net akys, regis, spindėjo auksu. Iš profesijos fizikė, fotografijos mėgėja, namie turėjusi tamsų kambarį nuotraukoms ryškinti. Tiesa, namų ūkiu ji menkai tesidomėjo, bet ir jis toks pat. Kokio nors romano puslapiuose visos jo gyvenimo baimės, privalumai ir silpnybės, jo polinkis į isteriją – visa tai būtų įsisukę į meilės verpetą ir atplukdę jį į ramų vedybinio gyvenimo užutėkį. Tačiau vienas iš gyvenimiškų nusivylimų yra tas, kad gyvenimas ne romanas, nei Mopasano, nei ko kito. Na, nebent trumpa satyrinė Gogolio apysaka.

Taigi, nors jiedu su Nina susitiko ir tapo meilužiais, jis vis tiek bandė nuvilioti Tanią nuo jos vyro, bet Tania pasijuto nėščia, ir jie su Nina numatė savo vestuvių datą, tik paskutinę minutę jis pabūgo ir metrikacijos biure nepasirodė, bet vis dėlto su Nina neišsiskyrė, ir po kelių mėnesių susituokė, o tada Nina susirado meilužį ir jie, kad jau taip, nusprendė skirtis, ir jis taip pat susirado meilužę, tad, padavę skelbimą į laikraštį, jie ėmė gyventi kas sau, bet kai atėjo skyrybų laikas, abu suprato klydę, todėl po šešių savaičių vėl susituokė, tik vis tiek savo bėdų neišsprendė. Visų šių sudėtingų aplinkybių įkarštyje savo meilužei Jelenai jis rašė: „Aš baisus silpnavalis ir nežinau, ar kada nors rasiu laimę." Paskui Nita pastojo, ir gyvenimas vargais negalais įsistatė į vėžes. Tik tiek, kad 1936-ųjų keliamųjų metų pradžioje, kai Nita buvo ketvirtą mėnesį nėščia, Stalinas nusprendė pasiklausyti operos.

Perskaitęs vedamąjį *Pravdos* straipsnį jis pirmiausia pasiuntė telegramą Glikmanui. Prašė bičiulio nuvažiuoti į Centrinį Leningrado paštą ir įforminti tematinių spaudos ištraukų prenumeratą. Glikmanas kasdien jas atnešdavo ir jiedu drauge skaitydavo. Į pirmą naujai pirkto iškarpų albumo puslapį buvo įklijuotas „Jovalas vietoj muzikos". Tikindamas, jog tai pernelyg mazochistiška, Glikmanas vis tiek kartojo: „Tegu jis bus čia, tegu bus čia." Į tą patį albumą buvo klijuojami visi naujai pasirodę straipsniai. Anksčiau jam nebuvo šovę į galvą rinkti recenzijų, bet dabar kas kita. Dabar jos ne vien jo muziką vertino, bet aptarinėjo ir jo gyvenimą.

Jam krito į akį, kaip kritikai, pastaruosius dvejus metus garbstyte garbstę „Ledi Makbet iš Mcensko apskrities“, staiga nebematė operoje nieko vertingo. Kai kurie atvirai prisipažino apsirikę, bet kai *Pravda* atvėrusi jiems akis, praregėję. Kaip kompozitorius ir jo muzika įsigudrino juos apdumti! Pagaliau jie supratę, kokį pavojų tikrajai rusų muzikos prigimčiai keliantys formalizmas, kosmopolitizmas ir kairuoliškumas! Jis žymėjosi, kurie muzikantai dabar viešai paskelbė apie savo nepritarimą jo kūrybai ir kurie draugai ir pažįstami nusprendė atsiriboti nuo jo. Taip pat išoriškai ramiai jis skaitė laiškus, gautus iš eilinių visuomenės piliečių, staiga nežinia iš kur sužinojusių jo namų adresą. Daugelis siūlė nusipjauti jam meškos užgultą ausį, pageidautina kartu su galva. Paskui laikraščiuose, įterpiamas į kuo normaliausią sakinį, vis dažniau ėmė rastis posakis, kuris skambėjo kaip nuosprendis. Pavyzdžiui: „Šiandien įvyks liaudies priešo Šostakovičiaus kūrinių koncertas.“ Tokie žodžiai nebūdavo vartojami atsitiktinai ar be aukščiausiųjų instancijų leidimo.

Kodėl, mąstė jis, Valdžia atkreipė dėmesį į muziką ir į jį? Ji visada labiau domėjosi žodžiais, o ne natomis: juk ne veltui rašytojai, o ne kompozitoriai buvo paskelbti žmogaus sielos inžinieriais? Rašytojai buvo smerkiami pirmame *Pravdos* puslapyje, o kompozitoriai – trečiame. Tarp jų būdavo dviejų puslapių tarpas. Ir tai šį tą reiškė: kartais tas puslapių skirtumas lemdavo gyvenimą ar mirtį.

„Žmogaus sielos inžinieriai“: šaltas, mašininis štampas. Ir vis dėlto... su kuo kitu, jei ne su žmogaus siela menininkas turi reikalą? Nebent nori būti vien dekoratyvus ar tiesiog turtingųjų ir galingųjų liokajus. Jo paties jausmai, politinės pažiūros ir meniniai principai visada buvo antiaristokratiški. Tuo optimistiniu laikotarpiu – tiesą sakant, dar vos prieš keletą metų, – kai buvo peržiūrimos visos šalies, jeigu ne visos žmonijos, ateities perspektyvos, atrodė, kad visos meno rūšys galiausiai susilies į vieną didingą kūrybos polėkį. Muzika, literatūra, teatras, kinas, architektūra, baletas ir fotografija susiburs į dinamišką sandraugą, ne vien atspindinčią, kritikuojančią ar pajuokiančią, bet ir kuriančią visuomenę. Menininkai laisva valia ir be jokių politinių direktyvų padės žmonių sieloms augti ir tarpti.

Kodėl ne? Tai juk amžinoji visų menininkų svajonė. Arba, kaip jam atrodė dabar, amžinoji jų iliuzija. Nes politinis valstybės aparatas netruko tą polėkį užgniaužti, atimdamas iš jo laisvę, vaizduotę, daugiaprasmiškumą ir atspalvius, kurie ir teikia menui prasmę. „Žmonių sielos inžinieriai“. Su tuo susijusios dvi problemos. Pirmoji, kad daugeliui žmonių nė už ačiū nereikia, kad jų siela būtų konstruojama. Jiems tinka ta siela, su kuria jie atėjo į šį pasaulį, ir jeigu tokius bandoma vesti už pavadžio, jie priešinasi. Ateikite į šį koncertą atviroje estradoje, drauge. Taip, taip, mes tikrai manome, kad jūs turite dalyvauti. Taip, žinoma, tai savanoriška, bet būtų klaida, jeigu ten nepasirodytumėte...

Antroji problema, susijusi su žmonių sielų inžinieriais, yra esmingesnė. Klausimas toks: kas bus inžinierių sielos inžinieriai?

Jam įsiminė vienas koncertas atviroje Charkovo estradoje. Jo Pirmoji simfonija suerzino visus valkataujančius apylinkės šunis. Žiūrovai juokėsi, orkestras grojo vis garsiau, bet šunys vis tiek ambrijo, o žiūrovai kvatojo susiėmę už pilvų. Dabar jo muziką nuloja didesni šunys. Istorija kartojasi: pirmą kartą kaip farsas, antrą – kaip tragedija.

Jis nenorėjo būti tragiku. Bet kartais, priešaušriu, kai galvoje zuja įvairiausios mintys, pagalvoja: tai štai kokia dramos pabaiga. Visi lūkesčiai, idealai, viltys, pasiekimai, mokslas, menas, sąžinė – viskas baigiasi štai taip: tu stovi prie lifto su lagaminėliu, į kurį sudėti papirosai, apatiniai ir dantų milteliai, ir lauki, kada tave išsives.

Jis tyčia nukreipė mintis kitur – į kitą kompozitorių ir visai kitokios paskirties kelionės lagaminą. Prokofjevas iš Rusijos į Vakarus išvyko tuoj po revoliucijos ir pirmą kartą sugrįžo tiktai 1927 metais. Sergejus Sergejevičius – subtilus žmogus, brangių malonumų mėgėjas. Be to, Krikščioniškojo mokslo mokymo sekėjas, nors su šia istorija tai neturi nieko bendro. Tarybiniai pasieniečiai iš tolo nebuvo regėję prabangos, be to, jų galvose knibždėjo vien šnipai, sabotažai ir kontrrevoliucijos. Atidengę Prokofjevo lagamino dangtį jie viršuje pamatė gulint nesuvokiamą daiktą – pižamą. Išlankstę pavartė ir apstulbę susižvilgčiojo. Sergejus

Sergejevičius, matyt, sutriko. Šiaip ar taip, leido aiškintis žmonai. Tačiau Ptaška, tiek metų išgyvenusi svetur, pamiršo rusišką naktinio rūbo pavadinimą. Pagaliau išsiaiškinę gestais pasieniečiai sutuoktinius praleido. Vis dėlto tas epizodas buvo labai būdingas Prokofjevui.

Albumas. Kas tai per žmogus, kuris perka albumą ir klijuoja į jį įžeidžiamus straipsnius apie save? Pamišėlis? Satyrikas? Rusas? Jis prisiminė Gogolį, kaip jis stovėdavo priešais veidrodį ir kartkartėmis su pasibjaurėjimu, kaip svetimas, pašaukdavo save vardu. Ar tai pamišėlio elgesys?

Oficialus jo statusas buvo „nepartinis bolševikas". Stalinas mėgdavo kartoti, kad kuklumas puošia bolševiką. Ką gi, juk Rusija – dramblių gimtinė.

Gimus Galinai, juodu su Nita juokais svarstė, ar nepakrikštijus jos Sumburina. Tai reikštų kažką panašaus į Jovaliukę. Čia tai bent būtų ironiškos bravados aktas. Ne, savižudiškos kvailybės.

Tuchačevskio laiškas Stalinui liko be atsako. Pats Dmitrijus Dmitrijevičius nepaklaũsė Platono Keržencevo patarimo. Neskelbė jokių pareiškimų, jokių atsiprašymų dėl jaunystės išsišokimų, nieko neatsižadėjo. Tiesa, atšaukė savo Ketvirtąją simfoniją, kurioje tie, kam ant ausies užminta, girdės tik kvarksėjimų, kriuksėjimų ir urzgimų kratinį.

Tuo tarpu visos jo operos ir baletai iš repertuaro jau buvo išbraukti. Jo karjera paprasčiausiai nutrūko.

O paskui 1937-ųjų pavasarį įvyko jo pirmas pokalbis su Valdžia. Ne, su Valdžia jis, žinoma, ir anksčiau kalbėdavosi, tiksliau, Valdžia kalbėdavosi su juo: oficialūs asmenys, tarnautojai, ideologai ką nors siūlydavo, patardavo, reikšdavo ultimatumus. Valdžia bylodavo jam per laikraščius, viešai, ir šnibždėdavo asmeniškai į ausį. Pastaruoju metu Valdžia sutriuškino jį, atėmė pragyvenimo šaltinį, liepė atgailauti. Valdžia jam pasakė, kaip jis turįs kurti, kaip gyventi. Dabar leido suprasti, kad gal, viską apsvarsčiusi, bemeilys, jog jis išvis negyventų. Valdžia nusprendė susitikti su juo akis į akį. Valdžios vardas buvo Zakrevskis, ir ji, pasirodanti tokiems Leningrado žmonėms kaip jis, gyveno „Didžiajame name“ Liejyklos prospekte. Daugelis įžengusių į „Didįjį namą“ daugiau iš jo nebeišėjo.

Atvykti jis turėjo šeštadienio rytą. Gimines ir namiškius užtikrino, kad tai neabejotinas formalumas, įprastinis dalykas po nesiliaujančių prieš jį straipsnių *Pravdoje*. Pats tuo beveik netikėjo ir vargu ar tikėjo jie. Nedaug kas buvo kviečiamas į „Didįjį namą“ aptarti muzikologijos dalykų. Savaime suprantama, į susitikimą jis nevėlavo. Ir iš pradžių Valdžia elgėsi korektiškai ir mandagiai. Zakrevskis klausinėjo apie darbą, apie profesinius dalykus, apie tolesnius kūrybinius planus. Beveik negalvodamas, jis išpyškino rengiąsis rašyti simfoniją Lenino tema – ir tai nuskambėjo

visai įtikinamai. Paskui užsiminė apie pjudymą spaudoje ir pasijuto padrąsintas, kai tardytojas atsainiai numojo į tai ranka. Paskui jo buvo paklausta apie draugus, su kuo jis dažniausiai susitikinėjantis. Į tai atsakyti jam buvo sunku. Tada Zakrevskis pasufleravo:

– Kaip suprantu, jūs pažįstamas su maršalu Tuchačevskiu?

– Taip, aš jį pažįstu.

– Papasakokite man, kaip jūs susipažinote.

Jis prisiminė, kaip jie susipažino Mažosios salės užkulisiuose Maskvoje. Paaiškino, kad maršalas, žinomas muzikos mėgėjas, dažnai lankosi jo koncertuose, laisvalaikiu pats groja smuiku ir netgi savo rankomis juos daro. Maršalas yra kvietęs jį pas save į namus, jie netgi kartu muzikuodavo. Jis labai geras smuikininkas mėgėjas. Kuria prasme „geras“? Gabus, žinoma. Ir tikrai galintis tobulėti.

Bet Zakrevskiui buvo neįdomu, kiek yra pažengusi maršalo pirštuotės ir braukymo stryku technika.

– Dažnai pas jį lankydavotės?

– Retsykiais.

– Retsykiais per kokį laiko tarpą? Aštuonis, devynis, dešimt metų?

– Taip, panašiai.

– Vadinasi, keturis ar penkis kartus per metus? Iš viso keturiasdešimt ar penkiasdešimt kartų?

– Sakyčiau, mažiau. Niekada neskaičiavau. Bet mažiau.

– Bet jūs esate artimas maršalo Tuchačevskio draugas.

– Ne, – pagalvojęs atsakė. – Ne artimas, bet geras draugas.

Jis neužsiminė apie tai, kad maršalas jį rėmė finansiškai, patardavo, pats rašė laiškus Stalinui už jį. Gal Zakrevskis ir žino apie tai, o jeigu ne, tai ir nereikia.

– Kas dar dalyvaudavo per tuos keturiasdešimt ar penkiasdešimt susitikimų jūsų gero draugo namuose?

– Ne taip daug. Tik šeimos nariai.

– Tik šeimos nariai? – sarkastiškai perklausė tardytojas.

– Dar muzikantai. Ir muzikologai.

– O iš partinės vadovybės niekas kartais neužsukdavo?

– Ne, niekas.

– Ar esate tuo tikras?

– Na, matote, kartais ten būdavo gana daug žmonių. Ir aš tiksliai ne... Iš esmės aš dažnai grodavau pianinu...

– Ir apie ką jūs kalbėdavotės?

– Apie muziką.

– Ir politiką.

– Ne.

– Na jau, na jau, argi įmanoma su maršalu Tuchačevskiu nesikalbėti apie politiką?

– Jis, kaip sakoma, leisdavo laisvalaikį. Tarp draugų ir muzikantų.

– O kiti partiniai darbuotojai neužeidavo praleisti laisvalaikio?

– Ne, niekada. Man būnant niekada nebūdavo kalbama apie politiką.

Tardytojas ilgai į jį žiūrėjo. Paskui prabilo pasikeitusiu balsu, tarsi tam, kad apklausiamasis suprastų, kokia rimta ir grėsminga jo padėtis:

– O jūs pagalvokite, pasirauskite atmintyje. Negali būti, kad, pastaruosius dešimt metų lankydamasis maršalo Tuchačevskio namuose, kaip „geras draugas" nė karto nesikalbėjote apie politiką. Pavyzdžiui, apie sąmokslą nužudyti Staliną. Ką esate girdėjęs apie tai?

Tą akimirką tapo aišku, kad jis jau lavonas. „Ir valanda kam nors tuoj muš."* Šį kartą – jo. Kuo paprastesniais žodžiais jis pamėgino paaiškinti, kad pas maršalą Tuchačevskį būdavo rengiami grynai muzikiniai vakarai; valstybės reikalai būdavo paliekami prie durų kartu su paltais ir skrybėlėmis. Gal jis parinko ne pačius įtikinamiausius žodžius, bet, šiaip ar taip, Zakrevskis jo beveik nesiklausė.

– Tuomet aš jums patariu dar pagalvoti, – tarė jam tardytojas. – Kai kurie kiti svečiai sąmokslą jau patvirtino.

Jis suvokė, kad Tuchačevskis jau turbūt areštuotas ir kad maršalo karjera baigta, kaip ir jo gyvenimas; kad tardymas dar tik prasideda ir kad visi, buvę maršalo apsuptyje, netrukus bus nušluoti nuo žemės paviršiaus. O ar jis kaltas ar ne, neturi reikšmės. Kas nuspręsta, to nebeatšauksi. Ir jeigu nuspręsta parodyti, kad sąmokslas, kurį jie ką tik atskleidė ar prasimanė, taip plačiai išsišakojo savo piktybinėmis ataugomis, kad į jį buvo įsivėlęs net ir

* A. Puškinas, vertė L. Gira.

žymiausias – kas, kad neseniai paniekintas – kompozitorius, – tai tas ir bus parodyta. Štai kodėl Zakrevskis apklausą užbaigė tokiu dalykišku tonu:

– Labai gerai. Šiandien šeštadienis. Dabar dvylikta ir jūs galite eiti. Bet aš duodu jums tiktai keturiasdešimt aštuonias valandas. Pirmadienį dvyliktą viską man nuodugniai prisiminsite. Turėsite kuo tiksliau nupasakoti visą sąmokslo prieš draugą Staliną aptarimą, nes esate vienas iš svarbiausių to sąmokslo liudininkų.

Jis jau buvo pasmerktas. Kai Nita išgirdo, kas jam buvo pasakyta, nors ir ramindama, irgi suprato, kad jis jau pasmerktas. Tausodamas pačius artimiausius jis turėjo išlikti ramus, bet buvo kaip apsėstas. Sudegino viską, kas būtų galėję jį kompromituoti, nors kai žmogus paskelbiamas liaudies priešu ir žinomo žudiko draugu, viskas aplink tampa įkalčiais. Kad ir visą butą sudegintum. Jis bijojo dėl Nitos, dėl jos motinos, dėl Galios, dėl visų, kurie kada nors buvo įžengę į jo namus.

Ir nėr kur bėgti nuo lemties. Taigi jis numirs trisdešimties metų amžiaus. Vyresnis už Pergolezį, tai tiesa, tačiau jaunesnis net už Šubertą. Beje, ir už patį Puškiną. Jo vardas ir jo muzika bus užmiršta. Jis ne tik nebeegzistuos, bet bus niekada neegzistavęs. Jis teliks skubiai ištaisyta klaida; veidas nuotraukoje, išnykęs pakartotinai ją spausdinant. Ir net jei kada nors ateityje jis bus atkastas iš po žemių, tai ką jie ras? Keturias simfonijas, vieną koncertą fortepijonui, keletą orkestro siuitų, du kūrinius styginių

kvartetui, bet nė vieno užbaigto, šiek tiek muzikos fortepijonui, sonatą violončelei, dvi operas, muziką vienam kitam filmui ir baletui. Iš ko jį atsimins? Iš operos, kuri jam atnešė pažeminimą, iš simfonijos, kurią pats apdairiai atšaukė? Nebent iš Pirmosios simfonijos, kuri bus naudojama kaip linksma preliudija, atliekama prieš kūrinius, parašytus brandžių kompozitorių, kuriems pavyks jį pergyventi.

Bet net ir tai, jis suprato, tebuvo menka apgaulinga paguoda. Visiškai nesvarbu, ką jis galvoja. Ateitis pati nuspręs, ko jai reikia. Pavyzdžiui, kad jo muzika yra nereikšminga. Ir kad jis gal būtų sukūręs ką nors reikšminga, jeigu iš tuštybės nebūtų įsipainiojęs į išdavikiško plano prieš valstybės galvą pinkles. Kas žino, kuo tikės ateities žmonės? Mes per daug viliamės, kad ateitis paneigs dabartį. Jis jau matė, kaip šešiolikmetė Galia išeina iš Sibiro vaikų namų įsitikinusi, kad gimdytojai beširdiškai ją paliko, nė nenutuokdama, kad jos tėvas rašė muziką, ir netikėdama, kad tai galėjo būti įmanoma.

Kai tik ant jo galvos pasipylė grasinimai, draugams jis pasakė: „Jeigu jie net nukirs man abi rankas, aš vis tiek rašysiu muziką įsikandęs rašiklį dantimis." Tai buvo iššūkis, turėjęs pakelti visų, taip pat ir jo paties, dvasią. Bet jiems nereikėjo jo rankų, jo mažų „ne pianisto" rankų. Jie buvo nusprendę jį kankinti, ir jis beregint sutiks su viskuo, ko jie norės, nes nepakelia skausmo. Jam bus pateiktos pavardės ir jis nusitemps su savimi visus. Iš pradžių pasakys „ne", bet

labai greitai pereis prie „taip, taip ir dar kartą taip“. Taip, tuo metu aš buvau maršalo bute; taip, aš girdėjau, ką jis, jūsų turimais duomenimis, kalbėjo; taip, toks ir toks generolas ir partinis darbuotojas buvo įsitraukę į sąmokslą, pats buvau ir girdėjau. Ir jokio dramatiško rankų kapojimo, tik paprastai ir dalykiškai – kulka į pakaušį.

Šie jo žodžiai geriausiu atveju tebuvo kvailos pagyros, o blogiausiu – stilistinė figūra. O Valdžia nesidomi stilistinėmis figūromis. Valdžia pripažįsta tik faktus, ir jos kalba, susidedanti iš posakių ir eufemizmų, skirta arba tiems faktams paviešinti, arba nuslėpti. Stalino Rusijoje nebuvo kompozitorių, rašančių rašikliais tarp dantų. Nuo šiol bus tik du kompozitorių tipai: negyvai įsibauginę ir nebegyvėliai.

O dar kaip neseniai jis jautėsi jaunatviškai nepažeidžiamas. Dar daugiau – neklystantis. O už to, ar po tuo, slypėjo įsitikinimas savo talento ir muzikos – kad ir kokie jie būtų – teisumu ir teisingumu. Ir po tuo nebuvo kasamasi. Tiesiog dabar tai buvo visiškai nesvarbu.

Šeštadienio, o paskui vėl sekmadienio vakarą jis gėrė iki sąmonės netekimo. Nebuvo sunku tą padaryti. Jis greitai apsvaigdavo ir nuo poros stikliukų degtinės nebepastovėdavo ant kojų. Ši silpnybė kartu buvo ir privalumas. Išgeri ir eini ilsėtis, o kiti tuo tarpu geria toliau. Kitą rytą jautiesi žvalesnis ir darbingesnis.

Anapa buvo žymus gydymo vynuogėmis centras. Kartą jis juokais Taniai pasakė, kad mieliau gydytųsi degtine. Ir štai dabar, ko gero, paskutinius savo gyvenimo vakarus jis pasinaudojo šiuo vaistu.

Tą pirmadienio rytą jis pabučiavo Nitą, paskutinįkart pakilnojo Galią ir įsėdo į autobusą, važiuojantį į niūriai pilką pastatą Liejyklos prospekte. Jis niekada niekur nevėluodavo ir į susitikimą su mirtimi ateis laiku. Permetė žvilgsniu Nevos upę – ji pergyvens juos visus. „Didžiajame name" prisistatė sargybiniui. Kareivis peržvelgė sąrašą, bet jo pavardės nerado. Paprašė pakartoti. Jis pakartojo. Kareivis vėl įniko tikrinti.

– Kokiu reikalu? Su kuo atėjote susitikti?

– Su tardytoju Zakrevskiu.

Kareivis lėtai palingavo galvą. Paskui nepakeldamas akių pasakė:

– Ką gi, galite eiti namo. Jūsų sąraše nėra. Zakrevskis šiandien neateis, todėl nėra kam jūsų priimti.

Taip baigėsi jo pirmas pokalbis su Valdžia.

Jis grįžo namo. Nusprendė, jog tai kokia nors gudrybė – jie pasiuntė jį namo, kad galėtų sekti, o paskui suimti jo draugus ir pažįstamus. Tačiau pasirodė, kad gyvenime jam staiga nusišypsojo laimė. Per tas kelias dienas nuo šeštadienio iki pirmadienio pats Zakrevskis nustojo malonės. Jo tardytojas buvo tardomas. Jo suėmėjas suimtas.

*

Vis dėlto, jeigu jo paleidimas iš „Didžiojo namo“ ne apgaulė, vadinasi, bus koks biurokratinis aplaidumas. Tuchačevskio bylos jie nenutrauks, taigi kad nėra Zakrevskio – tik nedidelis uždelsimas. Bus paskirtas naujas zakrevskis ir šaukimas atnaujintas.

Praėjus trims savaitėms po arešto maršalas buvo sušaudytas kartu su Raudonosios armijos generolų elitu. Jų sąmokslas nužudyti draugą Staliną buvo atskleistas pačiu laiku. Iš artimiausios maršalo aplinkos sušaudytas bendras jų draugas garsus muzikologas Nikolajus Sergejevičius Žiliajevas. Galbūt netrukus bus atskleistas „muzikologų“, paskui „kompozitorių“ ir „trombonininkų“ sąmokslas. O ką? „Kartais tiesiog nė kiek nepanašu į tiesą.“*

Regis, dar visai neseniai jie visi juokdavosi iš muzikologo profesoriaus Nikolajevo sugalvoto apibūdinimo. Įsivaizduokite, sakydavo profesorius, kad mes valgome kiaušinienę. Ją iškepė mano namų darbininkė Paša ir mes su jumis ją valgome. Ateina žmogus, kuris jos nekepė ir nevalgė, ir aiškina mums apie kiaušinienę, lyg viską apie ją žinotų, – tai ir yra muzikologas.

Bet dabar, kai jie šaudė net muzikologus, tai jau nebeatrodė taip juokinga. Nikolajus Sergejevičius Žiliajevas buvo kaltinamas monarchizmu, terorizmu ir šnipinėjimu.

* N. Gogolis, vertė A. Miškinis.

*

Ir taip jis pradėjo savo budėjimus prie lifto. Taip darė ne jis vienas. Daug kas visame mieste darė tą patį norėdami apsaugoti savo mylimuosius nuo suėmimo reginio. Kiekvieną naktį jis kartodavo tuos pačius veiksmus: atlikdavo gamtos reikalą, pabučiuodavo miegančią dukrelę, pabučiuodavo nemiegančią žmoną, pasiimdavo iš jos rankų lagaminėlį ir išeidavo pro duris, tarytum į naktinę darbo pamainą. Tam tikra prasme taip ir buvo. O paskui stovėdavo ir laukdavo, galvodamas apie praeitį, bijodamas ateities, skandindamas dūmuose neilgalaikę dabartį. Lagaminėlis prie kojos turėjo praktinį tikslą – patikinti save patį ir kitus, kad jis yra ne aplinkybių auka, bet padėties šeimininkas. Žmonės, išeinantys iš namų su daiktais, paprastai sugrįždavo. Tie, kuriuos su pižama išvilkdavo iš lovos, dažniausiai ne. Ar tai buvo tiesa ar ne, neturėjo reikšmės. Svarbiausia, kad jis atrodė taip, lyg nebijotų.

Tas klausimas vis nedavė jam ramybės: ar stovėti tenai ir laukti jų yra drąsa ar bailumas? Ar nei tas, nei tas – tik sveikas protas? Rasti į tai atsakymo jis nesitikėjo.

Kažin, ar Zakrevskio įpėdinis, kaip ir jo pirmtakas, pradės nuo įvadinių mandagybių, pereidamas prie griežtesnių klausimų ir grasinimų bei raginimo grįžti su pavardžių sąrašu? Bet kokių jiems dar reikia įrodymų prieš Tuchačevskį, jeigu šis jau ištardytas, nuteistas ir sušaudytas. Ko gero, dabar bus užgriebtas platesnis ratas, apimantis

tolimiausius maršalo pažįstamus, nes su artimiausiais reikalas jau baigtas. Jis bus apklausiamas dėl politinių įsitikinimų, šeimos ir profesinių ryšių. Ką gi, prisimins, kaip būdamas berniukas su raudonu kaspinu atlape išdidžiai stovėjo priešais savo namą Nikolajaus gatvėje, kaip su būriu klasės draugų bėgo į Suomijos stotį pasitikti į Rusiją grįžtančio Lenino. Pirmuosius savo kūrinius „Gedulingą maršą revoliucijos aukoms" ir „Himną laisvei", parašytus dar iki Opuso Nr. 1.

Bet kuo toliau, tuo labiau faktai virto paprasčiausiais duomenimis, kuriuos gali interpretuoti kaip tinkamas. Pavyzdžiui, jis mokėsi kartu su Kerenskio ir Trockio vaikais – anuomet tai buvo pasididžiavimo vertas dalykas, vėliau tapo tam tikra įdomybe, o dabar, ko gero, gėdingai nutylimu dalyku. Arba jo dėdė Maksimas Lavrentjevičius Kostrikinas, senas bolševikas, ištremtas į Sibirą už dalyvavimą 1905 metų revoliucijoje, – pirmasis pažadinęs savo sūnėno revoliucines nuotaikas. Tačiau senieji bolševikai, kadai buvę šeimos garbe ir palaima, šiais laikais vis dažniau virsdavo prakeiksmu.

Jis niekada nebuvo įstojęs į partiją – ir niekada nestos. Jis nestos į partiją, kuri žudo, ir baigta. Tačiau kaip „nepartinis bolševikas" jis leido save laikyti besąlygišku partijos rėmėju. Rašė muziką filmams, baletams ir oratorijoms, liaupsinančioms revoliuciją ir visus jos žygius. Antroji jo simfonija – tai kantata dešimtųjų revoliucijos metinių proga, kurioje panaudotos kažkokios absurdiškos Aleksandro Bezymianskio eilės. O muzika filmams ir

spektakliams, liaupsinantiems kolektyvizaciją ir smerkiantiems gamybos sabotažą? Pavyzdžiui, jo muzika filmui „Planas“ – apie grupę fabriko darbininkų, sumąsčiusių, kaip padidinti produkcijos kiekį, – turėjo ir tebeturi milžinišką pasisekimą. „Dainą apie planą“ žmonės švilpauja ir niūniuoja visoje šalyje. Šiuo metu – galbūt jau nespės užbaigti, bet dirbs, kiek galės – jis rašo simfoniją, skirtą Leninui.

Kažin, ar tie dalykai įtikins Zakrevskio įpėdinį. Ar jis nors truputėlį tiki komunizmu? Žinoma, jeigu reikia rinktis: komunizmas ar fašizmas. Tačiau jis netiki utopija, žmonijos tobulinimu, žmogaus sielos inžinerija. Praėjus penkeriems Naujosios ekonominės Lenino politikos metams, draugui jis rašė, kad „Rojus žemėje bus sukurtas 200000000000 metais“. Bet dabar jam atrodo, kad tai buvo per daug optimistiška išvada.

Teorijos visada grynos, įtikinamos ir aiškios. Gyvenimas painus ir kupinas nesąmonių. Jis įgyvendino Laisvosios Meilės teoriją iš pradžių su Tania, paskui su Nita. Tiesą sakant, su jomis abiem vienu metu; jo širdyje jos abi susiliedavo, ir kartais net susilieja iki šiol. Ilgainiui jis skausmingai suvokė, kad meilės teorija neatitinka gyvenimo tikrovės. Lyg sėstum rašyti simfonijos kartą perskaitęs kompozicijos vadovėlį. Negana to, jis buvo silpnavalis ir neryžtingas, nors pasitaikydavo atvejų, kai parodydavo valią ir ryžtą. Bet net ir tada jo sprendimai ne visada būdavo teisingi. Taigi jo emocinis gyvenimas buvo... kaip čia gražiau

pasakius? Jis karčiai nusišypsojo. Taip, iš tikrųjų: jovalas vietoj muzikos.

Jis geidė Tanios, bet motina nepritarė. Jis geidė Ninos, bet motina nepritarė. Vedęs Niną kelias savaites slėpė tai nuo jos, kad juodas debesis neužtemdytų pirmų laimės akimirkų. Reikia pripažinti, tai nebuvo vienas drąsiausių jo gyvenimo poelgių. Ir kai jis pranešė jai naujieną, motina elgėsi taip, lyg jau seniai būtų apie tai žinojusi – gal perskaitė civilinių aktų registracijos žurnalą, – tik nematė reikalo apie tai kalbėti. Ji kalbėdavo apie Niną taip, lyg būtų ją gyrusi, nors iš tiesų kritikavo. Gal po jo mirties, kuri jau ne už kalnų, jos ims gyventi kartu. Motina, marti, anūkė – trijų kartų moterys. Tokių šeimų Rusijoje vis daugėja.

Gal jis ko ir nesupranta, bet juk nėra kvailas ir anaiptol ne naivus. Iš pat pradžių suvokė, kad kas ciesoriaus, turi būti atiduota ciesoriui. Tai ko tas ciesorius ant jo pyksta? Niekas nepasakys, kad jis neproduktyvus: rašo greitai ir retai nespėja baigti sutartu laiku. Sugeba sukurti ryškių, melodingų kūrinių, kurie kokį mėnesį džiugina jį patį ir visą dešimtmetį – klausytojus. Bet čia ir yra visa kebeknė. Ciesorius ne tik reikalauja duoklės, bet ir parenka valiutą, kuria ji turi būti mokama. Kodėl, drauge Šostakovičiau, jūsų naujoji simfonija neskamba taip, kaip „Daina apie planą“? Kodėl po sunkios pamainos namo grįžtantis suvirintojas nešvilpauja Pirmosios jūsų simfonijos temos? Mes žinome, kad jūs, drauge Šostakovičiau, puikiai sugebate rašyti muziką, kuri patinka masėms. Tai kodėl užsispyręs

laikotės savo formalistinio kvarksėjimo ir urzgimo, kuriuo veidmainingai žavisi koncertų salėse vis dar vyraujanti savimi patenkinta buržuazinės pakraipos publika?

Taip, dėl ciesoriaus jis pasirodė esąs naivus. Arba, tikriau, laikėsi pasenusio modelio. Anuomet ciesorius imdavo duoklę, tam tikrą sumą savo valdžiai įtvirtinti, tam tikrą nuošimtį nuo apskaičiuotos tavo vertės. Bet laikas nestovi vietoje, ir nauji Kremliaus ciesoriai sistemą atnaujino: dabar tavo duoklę sudaro visas šimtas procentų nuo tavo vertės. Arba, jeigu įmanoma, ir daugiau.

Studentaudamas – tame linksmybių, vilčių ir tikėjimo savimi amžiuje – jis trejus metus ištarnavo kino teatro pianistu. Grojo per nebylius filmus „Pikadilyje“ Nevskio prospekte, taip pat „Bright Reel“ ir „Splendid Palace“ kino teatruose. Tai buvo sunkus, žeminantis darbas, kai kurie savininkai buvo tokie nagai, kad greičiau išmes iš darbo, negu sumokės algą. Vis dėlto jis sau vis primindavo, kad net Bramsas grodavo pianinu Hamburgo jūreivių viešnamyje. Nors ten, žinoma, buvo linksmiau.

Užvertęs galvą žiūrėdamas į ekraną jis grodavo sceną atitinkančią muziką. Publikai patikdavo senos romantiškos melodijos, kurias ji gerai mokėjo, bet kartais, iš nuobodulio, jis užgrodavo savo paties kompozicijas. Šios nebe taip patikdavo. Kine, priešingai negu koncertų salėje, žiūrovai ploja tada, kai kam nors nepritaria. Vieną vakarą, akompanuojant filmui „Švedijos pelkių ir vandenų paukščiai“, jį pagavo itin sarkastiškas ūpas. Iš pradžių

jis pianinu ėmė mėgdžioti paukščių klyksmus, o vėliau, pelkių ir vandenų sparnuočiams kylant vis aukštyn, pašėlo groti dar garsiau ir aistringiau. Pasigirdo garsūs plojimai, kuriuos jis iš naivumo priskyrė absurdiškam filmui, ir užgrojo su dar didesniu įkarščiu. Vėliau žiūrovai kino administracijai skundėsi: pianistas turbūt buvo girtas, tai, ką jis grojo, visai ne muzika, jis paniekino gražų filmą ir jo žiūrovus. Direktorius jį atleido.

Tas epizodas, kaip jis dabar suvokė, buvo sumažintas jo karjeros modelis: sunkus darbas, spindulėlis šlovės, nesugebėjimas gerbti nusistovėjusių muzikos normų, nepritarimas iš aukščiau, honoraro sulaikymas, atleidimas. Tik tiek, kad dabar jis jau suaugusiųjų pasaulyje, kur atleidimas iš darbo reiškia beveik nuosprendį.

Prieš akis jam iškilo vaizdas, kaip kino salėje sėdi jo motina ir žiūri į ekrane pasirodančias jo mylimąsias. Tania – mama ploja. Nina – mama ploja. Rozalija – mama ploja netgi smarkiau. Kleopatra, Milo Venera, Šebos karalienė – nė nešyptelėdama motina ploja toliau.

Naktiniai jo budėjimai truko dešimt dienų. Nina tikino – be jokio pagrindo, vien iš optimizmo ir noro, – kad šiuokart pavojus jau praėjo. Nė vienas iš jų tuo netikėjo, tačiau jis jau pavargo stovėti ir laukti, kol įsijungdamas sudžergš lifto mechanizmas. Jis pavargo nuo savo baimės. Taigi, sugrįžęs į lovą, su visais drabužiais gulėdavo tamsoje, šalia žmonos, pasidėjęs ant grindų sukrautą lagaminėlį. Už kelių

žingsnių miegojo Galia – saldžiai kaip visi kūdikiai, nieko neišmanantys apie valdiškų namų reikalus.

Paskui vieną rytą jis pakėlė lagaminėlį ir atidarė. Grąžino pižamą atgal į stalčių, šepetuką ir dantų miltelius į vonią, o tris „Kazbek" pakelius – ant rašomojo stalo.

Jis laukė, kada Valdžia atnaujins pokalbį su juo. Bet daugiau į „Didįjį namą" jo niekas nekvietė.

Nors Valdžia nesėdėjo rankų sudėjusi. Daug žmonių iš jo aplinkos ėmė dingti, vieni iškeliavo į stovyklas, kiti į bausmės vietą. Jo uošvė, svainis, senas bolševikas dėdė, draugai, buvusi meilužė. Ir kas ištiko Zakrevskį, tą lemtingą pirmadienį nepasirodžiusį darbe? Daugiau niekas nieko apie jį nebegirdėjo. Greičiausiai Zakrevskio niekada nė būti nebuvo.

Bet nėr kur bėgti nuo lemties, o lemtis jam šiuo kartu akivaizdžiai lėmė gyventi. Gyventi ir dirbti. Be valandėlės atokvėpio. Be „užmaršties sapnų, atokvėpio ramybės", kaip rašė Blokas. Nors pastaruoju laiku mažai kieno sapnai leidžia užsimiršti. Bet gyvenimas tęsiasi. Netrukus Nita pastoja antrąkart, o ir jo opusų numeriai didėja, nors jis būgštavo, jog Ketvirtoji simfonija bus paskutinė.

Penktoji simfonija, kurią jis parašė tą vasarą, pirmą kartą nuskambėjo 1937 metais Leningrado filharmonijos salėje. Vienas pagyvenęs filologas Glikmanui pasakė, kad tokias ovacijas jis girdėjo tik vieną kartą gyvenime prieš keturiasdešimt ketverius metus, kai Čaikovskis dirigavo savo pirmą kartą atliekamą Šeštąją simfoniją. Kažkoks

žurnalistas – iš kvailumo, optimizmo ar užuojautos – Penktąją simfoniją pristatė kaip „Tarybinio menininko kūrybinį atsaką į teisingą kritiką“. Jis nepaneigė tos formuluotės ir daug kas patikėjo, kad šiuos žodžius savo ranka buvo užrašęs ant partitūros. Šie žodžiai tapo populiariausi iš viso to, ką jis buvo parašęs – tikriau, neparašęs. Jis leido jiems būti, nes jie gynė jo muziką. Tegu Valdžia turisi žodžius, juk žodžiai muzikos nesuterš. Muzika iškyla virš visų žodžių – tai jos tikslas ir didybė.

Šis posakis taip pat leido tiems, kam užminta ant ausies, girdėti jo muzikoje tai, ką jie nori. Jie praleisdavo pro ausis veriamą finalo ironiją, tą triumfo patyčią, girdėdavo tiktai patį triumfą, reiškiantį ištikimybę tarybinei muzikai, tarybinei muzikologijai, gyvenimui po Stalino konstitucijos saule. Jis užbaigė simfoniją mažoriniu *fortissimo*. O jeigu būtų užbaigęs minoriniu *pianissimo*? Nuo to apsiverstų aukštyn kojomis gyvenimas – gal net keli gyvenimai. Ką gi, „Tikros nesąmonės darosi pasaulyje.“*

Penktosios simfonijos pasisekimas buvo staigus ir visuotinis. Tokį reiškinį atitinkamai išanalizavo tiek partiniai darbuotojai, tiek prijaukinti muzikologai, pateikdami oficialų simfonijos įvertinimą, padėsiantį klausytojams ją suprasti. Penktąją simfoniją jie pavadino „Optimistine tragedija“.

* N. Gogolis, vertė A. Miškinis.

Antra dalis

Lėktuve

Jis žinojo tik viena: atėjo sunkiausia jo gyvenimo akimirka.

Viena baimė išstumia kitą, kaip vienas pleištas kitą. Taigi kai lėktuvas kildamas skrodė trimatės erdvės klodus, jis mielai atsidavė būdingai tos akimirkos baimei sudužti, subyrėti į gabalus, prasmegti į užmarštį. Paprastai baimė išstumia visus kitus jausmus, tik ne gėdą. Baimė ir gėda kuo gražiausiai pramaišiui burbuliavo jo pilve.

Jis matė sparną ir besisukantį „American Overseas" kompanijos lėktuvo propelerį, ir dar debesį, į kurį jie taikėsi susmigti. Kiti delegacijos nariai, sėdintys geresnėse vietose ir kur kas smalsesni, prisiplоję veidais prie mažų iliuminatorių, lydėjo žvilgsniais paskutinius Niujorko kontūrų vaizdus. Visi šeši, jis girdėjo, buvo šventiškai nusiteikę ir nekantraudami laukė pasirodant stiuardesės su pirmuoju gėrimų vežimėliu. Jie pakels tostą už didžiulę sėkmę kongrese ir dar kartą vienas kitam primins, kad karo kurstytojas Valstybės departamentas anuliavo jų vizas ir namo anksčiau laiko išsiuntė būtent todėl, kad jie taip nuosekliai gynė taikos reikalą. Jis irgi nekantriai laukė stiuardesės ir

gėrimų – tik dėl kitų priežasčių. Norėjo užmiršti viską, kas įvyko. Jis užtraukė raštuotą iliuminatoriaus užuolaidėlę tarsi norėdamas išbraukti prisiminimus. Bet kur tau – kad ir kiek begertum.

„Degtinė būna tik gera arba labai gera – blogos degtinės nebūna.“ Tai išmintis, žinoma nuo Maskvos iki Leningrado, nuo Archangelsko iki Kuibyševo. Bet esama dar ir amerikietiškos degtinės, kuriai, kaip jis sužinojo, nuo seno įprasta suteikti malonų vaisių poskonį, patiekti su citrina, ledais ir toniku arba paslėpti jos skonį kokteiliuose. Taigi gal ir yra toks daiktas kaip bloga degtinė.

Per karą, nervindamasis prieš ilgą kelionę, jis kartais užsukdavo seanso pas hipnoterapeutą. Gaila, kad nepadarė to dabar, prieš tokį tolimą skrydį kitapus vandenyno, o paskui visą savaitę Niujorke neužsisakė kasdien bent po vieną seansą ir būtinai prieš pat kelionę atgal. O dar geriau būtų buvę, jeigu jie būtų įsodinę jį į medinę apkalą su dešrų ir degtinės atsargomis, iškrovę „LaGuardia“ oro uoste ir po savaitės vėl pakrovę į grįžtantį lėktuvą. Na, Dmitrijau Dmitrijevičiau, kaip kelionė? Nuostabi, ačiū, pamačiau viską, ką norėjau pamatyti, ir kompanija buvo itin maloni.

Grįžtant šalia sėdėjo oficialus jo prižiūrėtojas, sargybinis, vertėjas ir naujas geriausias draugas pastarąsias dvidešimt keturias valandas. Suprantama, rūkantis „Belomor“. Atnešė meniu anglų ir prancūzų kalbomis. Dešinėje buvo surašyti

kokteiliai, alkoholiniai gėrimai ir cigaretės. Kairėje, nusprendė jis, patiekalai. Ne, pasigirdo kelionės draugo atsakymas. Čia kitos prekės pagal užsakymą. Valdininko pirštas perbėgo per sąrašą. Domino, šaškės, kauliukai, „Trik-trak“. Laikraščiai, žurnalai, raštinės reikmenys, atvirukai. Elektrinis skustuvas, ledų maišelis, siuvimo ir medicinos reikmenų komplektėliai, kramtomoji guma, dantų šepetukai, higieninės servetėlės.

– O čia? – paklausė jis rodydamas į vienintelį neišverstą pavadinimą.

Buvo pakviesta stiuardesė. Po ilgo aiškinimosi jam buvo pasakyta:

– Inhaliatorius su benzedrinu.

– Inhaliatorius su benzedrinu?

– Narkomanams kapitalistams, kuriems paleidžia vidurius lėktuvui kylant ir leidžiantis, – su panieka žvelgdamas iš savo ideologinių aukštybių paaiškino naujasis geriausias jo draugas.

Jis irgi, nors ne kapitalistas, lėktuvui kylant ir leidžiantis tirtėjo iš baimės. Ir būtų tikrai išbandęs šį pagedusį vakarietišką išradimą, jeigu nebūtų žinojęs, jog tas faktas beregint atsidurs jo asmens byloje.

Baimė. Ką apie ją išmano tie, kurie baugina? Supranta, kad ji veikia, netgi kaip veikia, bet ne ką tas žmogus patiria. Vilkas, žinia, avies neatjaus. Tuo metu, kai jis laukė nurodymų iš „Didžiojo namo“ Sankt Leninburge, Oistrachas laukė arešto Maskvoje. Smuikininkas jam pasakojo, kaip

kiekvieną naktį būdavo išvedamas kuris nors iš jo namo gyventojų. Jokių masinių areštų, vieną naktį viena auka, kitą naktį kita – tyčia, kad likusieji, laikinai išgyvenusieji, drebėtų iš baimės. Galiausiai buvo suimti visi, išskyrus gyvenančius Oistracho bute ir kaimynus priešais. Kitą naktį milicijos furgonas atvyko vėl, jie girdėjo, kaip apačioje trinktelėjo durys, kaip koridoriumi ėmė artėti žingsniai... ir sustojo prie kito buto. Nuo tos akimirkos, pasakė Oistrachas, jis nuolat bijo, ir žino, kad bijos iki savo dienų galo.

Tik dabar, skrendant atgal, jo asmens sargybinis paliko jį ramybėje. Po trisdešimties valandų, sustodami Niufaundlande, Reikjavike, Frankfurte ir Berlyne, jie pasieks Maskvą. Bent jau komfortas užtikrintas: sėdynės patogios, triukšmo beveik nesigirdi, stiuardesės išsipuoselėjusios. Pietūs patiekiami porceliano lėkštėse su lininėmis servetėlėmis ir sunkiais stalo įrankiais. Nenormalaus didumo krevetės, riebios ir glotnios kaip partijos vadai, plūduriuoja padaže. Žlėgtainis, beveik tokio pat storio kaip ir pločio, su grybais, bulvėmis ir šparagais. Vaisių salotos. Jis valgė, bet daugiau gėrė. Dabar taip greitai nevirsdavo iš koto kaip jaunystėje. Vienas stiklas škotiško viskio su sodos vandeniu, kitas – jokio poveikio. Niekas jo nestabdė – nei įgula, nei kelionės draugai, kurie jau buvo įsilinksminę ir triukšmingi, greičiausiai ne mažiau išgėrę. Paskui, patiekus kavą, laivo salone tarytum pasidarė šilčiau ir visus ėmė marinti miegas, jį taip pat.

*

Ko jis tikėjosi iš kelionės į Ameriką? Tikėjosi susitikti Stravinskį. Nors ir žinojo, kad tai svajonė, tikra fantazija. Jis visada žavėjosi Stravinskio muzika. Beveik nepraleisdavo nė vieno „Petruškos" pastatymo Marijos teatre. Rusijoje vykusioje „Les Noces" premjeroje grojo kaip antrasis pianistas, atliko scenoje „Serenadą la mažor", perrašė „Psalmių simfoniją" keturioms rankoms. Stravinskis – vienintelis dvidešimto amžiaus kompozitorius, kurį galima pavadinti didžiu. „Psalmių simfonija" – vienas įstabiausių kūrinių pasaulio muzikos istorijoje. Tuo jis buvo visiškai tikras.

Bet Stravinskis susitikti nepanoro. Atsiuntė užgaulią telegramą, kuri paskui plačiai nuskambėjo: „Apgailestauju negalėsiąs dalyvauti tarybinių artistų sutikime mūsų šalyje. To daryti man neleidžia etiniai ir estetiniai įsitikinimai."

Tai ką jis tikėjosi rasiąs Amerikoje? Žinoma, ne karikatūrinius kapitalistus su cilindrais ir žvaigždėmis bei dryžiais margintomis liemenėmis, žygiuojančius Penktąja aveniu ir trypiančius kojomis badaujantį proletariatą. Juolab nesitikėjo išvysiąs išliaupsintąją laisvės žemę – kažin, ar tokia vieta išvis kur nors egzistuoja. Galbūt įsivaizdavo ten rasiąs tam tikrą techninės pažangos, visuomenės konformizmo ir blaivios gyvensenos derinį, įgalinusį novatorišką tautą sukurti gerovę. Ilfas ir Petrovas, apkeliavę visą šalį, rašė, kad Amerika jiems kelia melancholiškas mintis, nors patiems

amerikiečiams anaiptol. Jie taip pat teigė, kad amerikiečiai, priešingai nei tvirtina jų pačių propaganda, yra pasyvaus būdo, nes viską gauna perdirbtą – tiek idėjas, tiek maistą. Net nejudančios karvės ganyklose atrodo kaip sutirštinto pieno reklama.

Pirmiausia, kas nustebino, buvo Amerikos žurnalistų elgesys. Skrendant į priekį, pirmas jų būrys surengė pasalą jau Frankfurto oro uoste. Rėkte rėkdami savo klausimus jie vis kaišiojo fotoaparatus jam į veidą. Linksmi ir be ceremonijų, neabejojantys savo aukštesnių vertybių skleidėjų misija. Tai, kad jie neištaria tavo pavardės, ne jų, o tavo kaltė. Todėl jie ją sutrumpina.

– Ei, Šosti, atsisuk! Pamojuok skrybėle!

Tai buvo vėliau, „LaGuardia" oro uoste. Jis klusniai pakėlė skrybėlę ir pamojavo, kaip ir jo draugai delegatai.

– Ei, Šosti, nusišypsok mums!

– Ei, Šosti, kaip tau patinka Amerika?

– Ei, Šosti, tau labiau patinka blondinės ar brunetės?

Taip, jie klausinėjo netgi to. Namie tave šnipinėja vyrai, rūkantys „Belomor", o čia, Amerikoje, – spauda. Lėktuvui nusileidus vienas žurnalistas nusičiupo stiuardesę kvosti, kaip tarybinė delegacija elgėsi skrydžio metu. Ši raportavo, kad delegatai šnekėjosi tarpusavyje ir mielai gėrė martinį bei viskį su sodos vandeniu. Ir tokius duomenis jie kuo rimčiausiu veidu atspausdino savo *New York Times*, lyg tai kam nors būtų buvę įdomu!

*

Pirmiausia geri dalykai. Jo lagaminas buvo prigrūstas gramofono plokštelių ir amerikietiškų cigarečių. Jis išklausė tris Džuliardo mokyklos auklėtinių atliekamus Bartoko kvartetus ir nuėjo į užkulisius su jais susipažinti. Pabuvojo Niujorko filharmonijos orkestro, vadovaujamo Stokovskio, koncerte, kurio metu buvo atliekami Panufniko, Virdžilo Tomsono, Sibelijaus, Chačaturjano ir Bramso kūriniai. Ir net pats grojo: savo mažomis „ne pianisto“ rankomis penkiolikai tūkstančių „Madison Square Garden“ žiūrovų atliko antrą savo Penktosios simfonijos dalį. Nugriaudėjo plojimai – kurtinantys, nesiliaujantys, tarsi su kuo besivaržantys. Ką gi, Amerika – konkurencijos šalis, gal jie norėjo parodyti, kad gali ploti ilgiau nei rusų žiūrovai. Nuo tokio pasisekimo jis net sutriko ir – kas žino? – gal ir Valstybės departamentas taip pat. Pabendravo su keletu Amerikos menininkų, kurie jį priėmė itin širdingai: Aronu Koplendu, Klifordu Odetsu, Arturu Mileriu ir pradedančiuoju rašytoju pavarde Maileris. Jam buvo įteiktas didelis ritinys, pasirašytas keturiasdešimt dviejų muzikantų, pradedant Arčiu Šo ir baigiant Bruno Valteriu, su padėka už apsilankymą. Ir tuo geri dalykai baigėsi. Tai buvo jo medaus šaukštas deguto statinėje.

Jis tikėjosi ištirpsiąs tarp šimtų kongreso dalyvių, bet nusivylė supratęs, kad yra tarybinės delegacijos pažiba. Penktadienio vakarą perskaitė trumpą kalbą, o šeštadienį – ilgą.

Atsakinėjo į klausimus ir pozavo fotografams. Jį nešiojo ant rankų, jis patyrė didžiulį pasisekimą ir kartu didžiausią pažeminimą gyvenime. Bjaurėjosi ir niekino save. Tai buvo tobuli spąstai, ypač kad sudaryti iš dviejų atskirų dalių. Komunistai viename gale, kapitalistai kitame, o jis pats per vidurį. Teko jam skuosti tais skaisčiai apšviestais kažkokio eksperimento koridoriais su daugybe nuolat prieš jį atsidarančių ir tuoj pat užsitrenkiančių durų.

O prasidėjo visa tai vėlgi nuo Stalino apsilankymo operos teatre. Ar tai ne likimo ironija? Įdomiausia, kad opera buvo net ne jo, bet Muradelio, nors tai, tiesą sakant, nei galiausiai, nei iš pat pradžių neturėjo visiškai jokios reikšmės. Suprantama, ėjo keliamieji 1948-ieji.

Banalu sakyti, kad tironija apverčia pasaulį aukštyn kojom, ir vis dėlto tai tiesa. Per dvylika metų nuo 1936-ųjų iki 1948-ųjų saugiausiai jis jautėsi per Didįjį tėvynės karą. Kaip sakoma, viena bėda išstumia kitą. Žuvo milijonų milijonai žmonių, tačiau dabar bent jau kentėjo visi, ir tai teikė laikiną paguodą. Nes tironija, būdama paranojiška, nebūtinai yra buka. Jeigu būtų buka, neišsilaikytų, taip pat kaip ir būdama principinga. Tironija supranta, kaip veikia tam tikros – silpnosios – daugumos žmonių mechanizmo dalys. Metų metus ji žudė dvasininkus ir uždarinėjo bažnyčias, bet jeigu kariai, palaiminti šventikų, atkakliau kaunasi su priešais, kunigai grąžinami į savo vietas – tol, kol reikės.

O jeigu per karą žmonėms reikia muzikos kovinei dvasiai palaikyti, kompozitoriai taip pat neliks be darbo.

O kad jau valstybė darė nuolaidų, jos piliečiai elgėsi taip pat. Jis skaitė kitų parašytus pranešimus kaip savo, bet pasaulis buvo apvirtęs aukštyn kojom, ir jis, gal ir ne po kiekvienu žodžiu, bet iš esmės būtų galėjęs po jais pasirašyti. Antai antifašistiniame meno kūrėjų susitikime jis kalbėjo apie „mūsų didį mūšį su vokiškuoju vandalizmu" ir „misiją išlaisvinti žmoniją nuo rudojo maro". „Viskas frontui", – kvietė bylodamas Valdžios lūpomis – svariai, laisvai, įtikinamai. „Netrukus ateis geresni laikai", – žadėjo kolegoms menininkams, kartodamas Stalino žodžius.

Rudasis maras neaplenkė ir kompozitoriaus Vagnerio, kuris buvo nuolatinis Valdžios įrankis. Per visą šį amžių jo mada čia užeidavo, čia praeidavo, nelygu, kokios politikos tuo metu būdavo laikomasi. Po Ribentropo–Molotovo pakto pasirašymo motušė Rusija naujajam fašistuojančiam sąjungininkui atsidavė kaip pusamžė našlė jaunam augalotam kaimynui – su vėlyvos aistros įkarščiu ir pametusi sveiką protą. Vagneris vėl tapo didžiu kompozitoriumi ir Eizenšteinui buvo užsakyta statyti „Valkiriją" Didžiajame teatre. Vos po dvejų metų, Hitleriui užpuolus Rusiją, Vagneris vėl atvirto į nekenčiamą fašistą, rudąją padugnę.

Visa tai buvo juodoji komedija, po kuria slėpėsi kur kas svarbesnis klausimas, pagarsintas Puškino Mocarto:

Juk genijus ir piktavališkumas
nedera tarpusavy. Argi ne taip?

Jis su tuo sutiko. Vagneris buvo menkadvasis žmogus, ir to nepaslėpsi. Aršus antisemitas ir apskritai rasistas. Todėl, kad ir kokia monumentali ir spalvinga jo muzika, genijumi jis nelaikytinas.

Didžiąją dalį karo šeima praleido Kuibyševe. Tenai buvo saugu, ir kai tik motinai pavyko išvažiuoti iš Leningrado ir prisidėti prie jų, rūpesčiai atlėgo. Be to, tenai mažiau kas draskė nagais širdį. Žinoma, kaip patriotiškai nusiteikusį Kompozitorių sąjungos narį, jį dažnai kviesdavo į Maskvą. Lipdamas į traukinį jis kaip reikiant prisidėdavo česnakinės dešros ir degtinės. „Geriausia paukštiena – kiaulienos dešra", – kaip sako ukrainiečiai. Traukiniai sustodavo kelioms valandoms, o kartais dienoms. Niekada nežinojai, kada staigus kariuomenės permetimas ar degalų trūkumas nutrauks tavo kelionę.

Važiuodavo minkštuoju vagonu, taip ramiau, nes kietieji buvo kaip barakai su sergančiaisiais šiltine. Kad neužsikrėstų, vieną česnakų amuletą nešiojo ant kaklo, kitus du – ant riešų, „Kvapas atbaido paneles, – sakydavo jis, – bet per karą tenka su tuo taikstytis."

Kartą grįžtamas iš Maskvos jis važiavo kartu su... ne, dabar jau nebeprisimins. Po poros dienų traukinys sustojo prie ilgos dulkinos platformos. Atidarę langą jie iškišo galvas

lauk. Ankstyvo ryto saulė sušvito jiems į akis, o ausį pasiekė nešvanki kažkokio valkatos daina. Ar jie davė jam gabalą dešros? Degtinės? Kelias kapeikas? Kodėl jis miglotai prisimena tą pusstotę, tą vieną elgetą iš tūkstančių kitų? Ar dėl kokio nors pokšto? Kuris nors iš jų pasakė sąmojį? Bet kokį? Ne, nieko nebus.

Nešvankių elgetos kupletų jis irgi neprisiminė. Vietoj jų į galvą lindo viena kareiviška praėjusio šimtmečio daina. Melodijos jis nežinojo, tik vartydamas Turgenevo laiškus aptiko žodžius.

Motinėlė Rusia
Neima per jėgą,
O tiktai geruoju,
Gerklę gniauždama.

Turgenevas nebuvo jo numylėtas rašytojas: per daug gerai išauklėtas, per mažai turįs vaizduotės. Jis labiau vertino Puškiną ir Čechovą, o labiausiai – Gogolį. Bet netgi Turgenevas, neskaitant visų trūkumų, turėjo tikro rusiško pesimizmo. Tiesą sakant, jis suprato, kad rusas visada pesimistas. Taip pat jis rašė, kad kiek tu rusą bešveistum, jis vis tiek liks rusas. Šito Karlo-Marlo ir jo sekėjai taip ir nesuprato. Jie norėjo būti žmogaus sielos inžinieriai, tačiau rusai, neskaitant visų jų silpnybių, ne mašinos sraigteliai. Taigi tai, ką jie darė, iš esmės buvo ne inžinerija, bet šveitimas. Šveisti, šveisti, šveisti, kol nusigramdys visas

tas senas rusiškumas, o tada ryškiai tarybiškai uždažyti. Tuščias darbas – dažai, vos užtepti, imdavo luptis.

Būti rusu reiškia būti pesimistu, o būti tarybiniu žmogumi reiškia būti optimistu. Štai kodėl sąvoka „Tarybinė Rusija" yra prieštaringa. Valdžia niekada to nesuprato. Ji manė, jog pakanka išgalabyti tam tikrą skaičių gyventojų, o likusiems paskirti propagandos ir teroro dietą, ir optimizmo šaltinis ištrykš savaime. Bet kur čia logika? Lygiai taip Valdžia jam vis kartojo, įvairiais būdais ir žodžiais, per muzikos valdininkus ir laikraščių redakcinius straipsnius, kad jie nori tik vieno – „optimistiško Šostakovičiaus". Vėl prieštaringa sąvoka.

Viena iš kelių sferų, kur optimizmas ir pesimizmas darniai sugyvena greta – ir kur, tiesą sakant, jų kaimynystė yra būtina išgyvenimo sąlyga, – yra šeimyninis gyvenimas. Štai taip, pavyzdžiui, jis myli Nitą (optimizmas), bet nežino, ar yra geras vyras (pesimizmas). Jis nerimastingas, o nerimas daro žmones egoistiškus ir nemalonius. Vos tik Nita išeina į darbą, jis skambina į institutą ir klausia, kada pareis. Supranta, kaip tai įkyru, bet nerimas nugali jį.

Jis myli vaikus (optimizmas), bet nežino, ar yra jiems geras tėvas (pesimizmas). Kartais jam atrodo, kad myli juos per daug, netgi nesveikai. Ką gi, reta kam gyvenimas saldus, kaip sakoma.

Galia su Maksimu buvo mokomi niekada nemeluoti ir visada elgtis mandagiai. Nuo mažumės Maksimui buvo paaiškinta, kad laiptais į viršų vyras lipa priekyje moters,

o žemyn leidžiasi jai iš paskos. Kai jie abu pradėjo važinėti dviračiais, jis privertė vaikus išmokti eismo taisyklių ir laikytis jų netgi tuščiame miško take: sukant į kairę ištiesti kairę ranką, o sukant į dešinę – dešinę. Kuibyševe jis kas rytą su vaikais darydavo mankštą. Įjungdavo radiją ir pagal žvalias diktoriaus Gordijevo komandas visi trys mankštindavosi: „Gerai! Kojos išskėstos sulig pečiais! Pirmas pratimas..." Ir taip toliau.

Neskaitant šios pareigybinės tėvo gimnastikos, pats savo kūno nelavino, tiesiog gyveno jame. Kartą draugas jam parodė mankštą inteligentams: išberi degtukų dėžutę ant grindų ir po vieną renki. Pirmą kartą jam neužteko kantrybės ir degtukus jis sugraibė saujomis. Bet rankų nenuleido ir kitą kartą bandė vėl, bet tąsyk suskambo telefonas ir jį staiga kažkur iškvietė, tad degtukus teko rinkti namų darbininkei.

Nita mėgo slidinėti ir kopti į kalnus, o jis ko nenumirė iš baimės pirmą kartą atsistojęs ant slidžių – toks nepatikimas jam atrodė sniegas. Jai patikdavo boksas, o jam net sunku buvo žiūrėti, kaip vyrai mirtinai daužo vienas kitą. Jis netgi nesugebėjo įvaldyti savo kūrybai paties artimiausio pratimų pavidalo – šokio. Mielai rašė polkas, linksmai grojo jas pianinu, tačiau šokių salėje jam pynėsi kojos.

Mėgo dėlioti pasjansą, nes tai ramindavo. Arba sumesti partiją kortomis su draugais, jeigu būdavo lošiama

iš pinigų. Tačiau, kad ir nelinkęs ir nesutvertas sportuoti, jis mėgo varžyboms teisėjauti. Prieš karą Leningrade buvo gavęs futbolo teisėjo kvalifikaciją. Per tremtį Kuibyševe organizuodavo tinklinio rungtynes ir joms teisėjaudavo. Iškilmingai kartodavo iš kažkur nusigvelbtą anglišką frazę: *It is time to play volley-ball**. O po jos, jau rusiškai, pridurdavo sporto komentatorių frazę: „Rungtynės vyks bet kokiu oru."

Galia su Maksimu retai gaudavo pylos. Bet kokią jų iškrėstą išdaigą ar melą tėvai baisiausiai imdavo į širdį. Nita suraukusi kaktą priekaištingai žvilgčiodavo į vaikus, o jis, traukdamas papirosą po papiroso, žingsniuodavo pirmyn ir atgal. Šis nebylus kančios demonstravimas vaikams atstojo bausmę. Be to, juk visa šalis buvo bausmės atlikimo vieta, tad ar reikia vaikus per anksti pažindinti su tuo, ko jie sočiai prisižiūrės užaugę?

Vis dėlto kartais pasitaikydavo ypatingų šunybių. Kartą Maksimas suvaidino, kad nugriuvo nuo dviračio ir susižalojo, bet pamatęs, koks siaubas apėmė tėvus, tuoj pat pašoko ant kojų ir ėmė kvatoti. Tokiais atvejais tėvas Maksimui (nes dažniausiai tai būdavo jis) sakydavo: „Malonėk užeiti į mano kabinetą. Turiu su tavim rimtai pasišnekėti." Net ir tuos žodžius berniukas priimdavo skausmingai. Kabinete Maksimas turėdavo raštu išdėstyti tai, ką padarė, pasižadėti daugiau taip nedaryti, po tuo parodymu

* Laikas žaisti tinklinį. (Angl.)

pasirašyti ir pažymėti datą. Jeigu Maksimas prasižengimą pakartodavo, jis išsikviesdavo sūnų į kabinetą, ištraukdavo iš stalčiaus raštišką pasižadėjimą ir versdavo garsiai perskaityti. Dažnai berniukas taip susigėsdavo, kad nubaustas pasijusdavo tėvas.

Geriausi iš karo metų išlikę prisiminimai labai paprasti: jis ir Galia žaidžia su paršiukais, mėgindami nulaikyti rankose tuos šeriuotus unkščiančius gumuliukus; Maksimas vaizduoja bulgarų policininką, besirišantį batų raištelius. Jie vasarodavo Ivanove, buvusiame dvare, kuris iš paukštininkystės kolūkio Nr. 69 buvo paverstas Kompozitorių namais. Prie stalo, padaryto prikalus lentą prie vidinės buvusio vištų gardo sienos, jis sukūrė savo Aštuntąją simfoniją. Darbui nekliudė jokie nepatogumai ar netvarka. Tai buvo jo išsigelbėjimas. Kitus, pavyzdžiui, Prokofjevą, trikdydavo net kasdienio gyvenimo garsai, ir jis piktai vaikydavo Maksimą ir Galią, vos išgirdęs kambaryje jų balsus. Dmitrijus Dmitrijevičius tokiam triukšmui buvo kurčias. Erzino tik šunų lojimas: įnirtingas, nesiliaujantis garsas skroste skrodė galvoje skambančią muziką. Todėl jis labiau mėgo kates nei šunis. Katės niekada netrukdydavo jam kurti.

Tie, kas jo nepažinojo ir jo muziką stebėjo iš tolo, galbūt įsivaizdavo, kad 1938-ųjų trauma liko toli praeityje. Jis padarė didelę klaidą parašęs „Ledi Makbet iš Mcensko apskrities“ ir Valdžia jį pagrįstai sukritikavo. Atgailaudamas

sukūrė tarybinio menininko atsaką į teisingą kritiką. Vėliau per Didįjį tėvynės karą parašė Septintąją simfoniją, kurios antifašistinis motyvas nuskambėjo per visą pasaulį. Taigi jam buvo atleista.

Tačiau tie, kas žinojo religijos – taip pat ir Valdžios – veikimo principus, suprato, kaip yra iš tikrųjų. Nusidėjėliui galima atleisti, bet tai nereiškia, kad nuodėmė išnyko nuo žemės paviršiaus. Toli gražu ne. Jeigu žymiausias šalies kompozitorius padaro klaidą, tai kokią ji gali padaryti žalą, kaip pakenkti kitiems! Kitaip tariant, nuodėmė turi būti įvardinta, vis primenant ją ir įspėjant apie jos padarinius. Užtat „Jovalas vietoj muzikos" buvo įtrauktas į mokyklinius vadovėlius ir į konservatorijos muzikos istorijos kursą.

Pačiam nusidėjėliui taip pat nebuvo leista laisvai ganytis. Kas išmanė teologinę retoriką ir gerai įsiskaitė į *Pravdos* redakcinį straipsnį, kuris buvo to vertas, turėjo pastebėti ir netiesiogines užuominas į muziką kinui. Stalinas aukštai vertino Dmitrijaus Dmitrijevičiaus muziką trilogijai „Maksimas", o Ždanovas, žinia, kas rytą pianinu žmonai grodavo „Dainą apie planą". Aukščiausiai sėdintieji manė, kad Šostakovičiui dar ne viskas prarasta ir kad sumaniai kreipiamas jis gali kurti suprantamą, realistinę muziką. Menas, kaip apibrėžė Leninas, priklauso liaudžiai, o kinas tarybiniams žmonėms turėjo kur kas didesnę vertę ir jų buvo labiau mėgstamas nei opera. Taigi tinkamai nukreiptas Dmitrijus Dmitrijevičius 1940 metais už muziką filmams apdovanotas Darbo raudonosios vėliavos ordinu.

Jeigu jis ir toliau žengs teisingu keliu, po šio apdovanojimo seks daug panašių.

1948 metų sausio 5 dieną – praėjus dvylikai metų po savo trumpo pasirodymo „Ledi Makbet iš Mcensko apskrities“ operos spektaklyje – Stalinas su lydinčiaisiais asmenimis vėl apsilankė Didžiajame teatre, šį kartą žiūrėti Vano Muradelio „Didžiosios draugystės“. Kompozitorius, taip pat Muzikos fondo direktorius, didžiavosi kuriąs melodingą, patriotinę ir socrealistinę muziką. Jo opera, skirta trisdešimtosioms Spalio revoliucijos metinėms, jau du mėnesius su milžinišku pasisekimu ėjo didžiausiose šalies scenose. Jos tema buvo Komunistų partijos įtvirtinimas šiaurės Kaukaze pilietinio karo metu.

Gruzinas Muradelis žinojo savo krašto istoriją; deja, Stalinas taip pat buvo gruzinas ir savo krašto istoriją žinojo geriau. Muradelis gruzinus ir osetinus pavaizdavo besipriešinančius Raudonajai armijai, o Stalinas – nemaža reikšmės turėjo ir tas faktas, kad jo motina buvo osetinė, – žinojo, kad iš tiesų 1918–1920 metais gruzinai ir osetinai petys petin su rusų bolševikais kovėsi už revoliucijos reikalą. Tai čečėnai su ingušais savo kontrrevoliucine veikla trukdė įtvirtinti didžiąją būsimos Tarybų Sąjungos tautų draugystę.

Politinę ir istorinę Muradelio klaidą papildė muzikinė. Į savo operą jis įtraukė lezginką, gerai žinodamas, kad tai mėgstamiausias Stalino šokis. Bet, užuot parinkęs autentišką ir pažįstamą lezginką ir taip pagerbęs turtingas

Kaukazo kultūros tradicijas, kompozitorius egoistiškai nusprendė sukurti savo paties šokį „lezginkos stiliumi“.

Po penkių dienų Ždanovas sušaukė septyniasdešimties kompozitorių ir muzikologų susitikimą nesiliaujančiam ir ardomajam formalizmo poveikiui aptarti, o po poros dienų Centro komitetas išspausdino savo oficialų nutarimą dėl V. Muradelio operos „Didžioji draugystė“. Kompozitorius sužinojo, kad jo muzika anaiptol nėra tokia melodinga ir patriotiška, kaip kad jis manė, ir, taip pat kaip kitų, kaukia ir kriokia. Jis buvo paskelbtas formalistu, peršančiu klausytojams „sujauktus, neuropatologinius sąskambius“ ir pataikaujančiu „siauram muzikos ekspertų ir gurmanų rateliui“. Skubėdamas gelbėti savo vardą, o gal net ir gyvybę, Muradelis nesugalvojo nieko geriau kaip tik pasiteisinti buvęs suklaidintas kitų. Kiti suvilioję ir išstūmę jį iš tiesaus kelio, labiausiai Dmitrijus Dmitrijevičius, o jeigu konkrečiau – šio kompozitoriaus opera „Ledi Makbet iš Mcensko apskrities“.

Ždanovas dar kartą šalies kompozitoriams priminė, kad kritika, 1936-aisiais nuskambėjusi *Pravdos* redakciniame straipsnyje, tebegalioja: reikia harmoningos, malonios ausiai muzikos, o ne „jovalo“. Buvo išvardinti didžiausi prasikaltėliai: Šostakovičius, Prokofjevas, Chačaturjanas, Miaskovskis ir Šebalinas. Jų kūrinių skambėjimą jis palygino su kurtinančiu grąžto tratėjimu ir dujų kameros ant ratų muzika. Ždanovas vartojo terminą „dušegubka“ – taip buvo vadinami fašistų sunkvežimiai, nuodiję savo vežamas aukas išmetamosiomis dujomis.

*

Sugrįžus taikai, pasaulis vėl apvirto aukštyn kojomis. Sugrįžus terorui, vėl susijaukė protai. Neeiliniame Kompozitorių sąjungos suvažiavime vienas muzikologas, prasižengęs tuo, kad parašė knygą, naiviai liaupsinančią Dmitrijų Dmitrijevičių, norėdamas sušvelninti nusikaltimą, beviltiškai mušėsi į krūtinę, kad bent jau jis niekada nėra įkėlęs kojos į kompozitoriaus namus. Patvirtinti jo žodžius prašė kompozitorių Jurijų Levitiną. Šis „ranką ant širdies pridėjęs“ patikino, kad minėtas muzikologas niekada nekvėpavo užterštu formalisto namų oru.

Per suvažiavimą buvo nusitaikyta į Šostakovičiaus Penktąją simfoniją, taip pat į Prokofjevo Šeštąją. Abiejų simfonijų tema buvo karas – tragiškas ir baisus, kaip bylojo jų muzika. Bet kaip menkai tie jų formalistai kompozitoriai išmanė reikalą: karas juk buvo didis ir pergalingas, ir turėjo būti šlovinamas! O tiedu pasidavė „nesveikam individualizmui“ ir „pesimizmui“. Dmitrijus Dmitrijevičius įspėjo suvažiavime nedalyvausiąs. Teisinosi apsirgęs. Bet iš tikrųjų todėl, kad norėjo nusižudyti. Nusiuntė suvažiavimui laišką su atsiprašymais. Jo atsiprašymai nebuvo priimti. Negana to, suvažiavimas pareiškė dirbsiąs tol, kol didysis nusikaltėlis galės atvykti: jeigu reikia, jam bus atsiųstas daktaras sveikatai patikrinti ir pagydyti. „Bet nėr kur bėgti nuo lemties“, – ir jis į suvažiavimą atvyko. Buvo įspėtas ruoštis viešai atgailai. Eidamas į tribūną ir mąstydamas, ką galėtų pasakyti, pajuto,

kaip kažkas įbruko į rankas kalbą. Bespalviu balsu ją perskaitė. Žadėjo ateityje laikytis partijos direktyvų ir rašyti liaudžiai melodingą muziką. Per vidurį nutraukęs oficialų daugiažodžiavimą, pakėlė galvą nuo teksto, apsižvalgė ir beviltišku balsu tarė: „Man visada atrodė, kad jeigu aš rašau nuoširdžiai ir tai, ką tikrai jaučiu, tai mano muzika negali būti „priešiška" liaudžiai ir kad aš pats... bent maža dalimi... priklausau liaudžiai."

Iš suvažiavimo grįžo nei gyvas, nei miręs. Jį išmetė iš profesoriaus postų tiek Maskvos, tiek Leningrado konservatorijoje. Jau galvojo kryželį padėti. Bet vietoje to, kad neišeitų iš proto, ėmė, kaip Bachas, rašyti preliudus ir fugas. Suprantama, jie buvo iškart pasmerkti: esą iškreipia „supančią tikrovę". Be to, jis negalėjo išmesti iš galvos žodžių – ir savų, ir kitų jam įbruktų, – kurie pastarosiomis savaitėmis buvo išlėkę jam iš burnos. Jis ne tik priėmė savo kūrybos kritiką, bet sveikino ją. Iš esmės išsižadėjo savo „Ledi Makbet iš Mcensko apskrities". Jis prisiminė, ką kažkada kalbėjęs vienam pažįstamam kompozitoriui apie menininko ir asmens sąžinę ir kiek kurios kiekvienam skirta.

Po metus trukusio pažeminimo Valdžia vėl pakvietė jį į pokalbį. Taigi, griaustinis griaudi iš dangaus, o ne iš mėšlo kaugės, kaip byloja liaudies išmintis. 1949 metų kovo 16 dieną, kai jis su Nita ir kompozitoriumi Levitinu vakarojo namuose, suskambo telefonas. Jis pakėlė ragelį, paklaūsė, susiraukė ir jiems abiem pasakė:

– Tuoj kalbės Stalinas.

Nita tučtuojau puolė į gretimą kambarį prie kito ragelio.

– Dmitrijau Dmitrijevičiau, – pasigirdo Valdžios balsas, – kaip jūs jaučiatės?

– Ačiū, Josifai Visarionovičiau, viskas gerai. Tik pilvą paskauda.

– Negerai. Mes paieškosim jums daktaro.

– Ne, ačiū. Man nieko nereikia. Viską turiu.

– Ką gi, gerai.

Stojo tyla. Paskui tas pats balsas su stipriu gruziniškų akcentu, kasdien skambantis iš milijonų garsiakalbių ir radijo taškų, pasiteiravo, ar jam žinoma, kad Niujorke numatomas Mokslo ir kultūros darbuotojų kongresas pasaulio taikai ginti.

– Ir ką jūs apie tai manote?

– Aš manau, Josifai Visarionovičiau, kad taika visada geriau negu karas.

– Gerai. Vadinasi, jūs džiaugsitės galėdamas dalyvauti kartu su kitais mūsų delegatais.

– Ne, deja, negalėsiu.

– Negalėsite?

– Draugas Molotovas jau kreipėsi dėl to. Pasakiau jam, kad prastai jaučiuosi ir dalyvauti negalėsiu.

– Tada, kaip sakiau, mes atsiųsime jums daktarą sveikatai pagerinti.

– Ne vien tai. Lėktuve mane pykina. Negaliu skraidyti.

– Tai ne problema. Daktaras išrašys jums tam skirtų tablečių.

– Ačiū už rūpestį.

– Vadinasi, vyksite?

Jis patylėjo. Viena vertus, suvokė, kad vienas neteisingas skiemuo ir jis atsidurs lageryje, bet, kita vertus, nors ir keista, baimės nejautė.

– Ne, aš tikrai negalėsiu, Josifai Visarionovičiau. Dėl kitos priežasties.

– Nagi?

– Neturiu frako. Be frako neįmanoma kalbėti prieš auditoriją. Deja, šiuo metu neturiu lėšų.

– Frakas – ne mano tiesioginė kompetencija, Dmitrijau Dmitrijevičiau, bet esu tikras, kad partijos Centro komiteto reikalų valdybos ateljė pasiūdins jums tinkamą.

– Ačiū, bet, deja, yra dar viena priežastis.

– Kurią man irgi turite atskleisti.

Taip, visai įmanoma, kad Stalinas nežino.

– Dalykas tas, kad iš esmės mano padėtis labai kebli. Tenai, Amerikoje, mano muzika dažnai atliekama, o čia ne. Jie klaus manęs apie tai. Kaip tokiais atvejais turėčiau elgtis?

– Ką jūs, Dmitrijau Dmitrijevičiau, turite galvoje sakydamas, kad jūsų muzika neatliekama?

– Ji uždrausta. Kaip ir daugelio kitų mano kolegų iš Kompozitorių sąjungos.

– Uždrausta? Kas uždraudė?

– Vyriausiasis repertuaro komitetas. Nuo pernai metų vasario 14-os dienos. Sudarytas ilgiausias draudžiamų atlikti kūrinių sąrašas. Dėl to, kaip suprantate, Josifai

Visarionovičiau, koncertų organizatoriai atsisako įtraukti į programas ir kitus mano kūrinius. Muzikantai taip pat bijo juos groti. Taigi iš esmės esu patekęs į juodąjį sąrašą. Kaip ir mano kolegos.

– Ir kas konkrečiai davė tokį įsakymą?

– Greičiausiai kas nors iš vyriausybės.

– Ne, – atsakė Valdžios balsas. – Mes tokio įsakymo nedavėm.

Jis patylėjo, leisdamas Valdžiai pamąstyti, ir ji tai ir padarė.

– Ne, mes tokio įsakymo nedavėme. Tai klaida. Klaida bus ištaisyta. Nė vienas iš jūsų kūrinių nebuvo uždraustas. Visus juos galima laisvai atlikti. Kaip visada. Bus paskelbtas viešas papeikimas.

Po kelių dienų jam kartu su kitais kompozitoriais buvo atsiųstas pirmojo įsakymo nuorašas. Prie jo pridėtas dokumentas, kuriame tas įsakymas paskelbtas neteisėtu ir reiškiamas papeikimas jį išleidusiam Vyriausiajam repertuaro komitetui. Ant dokumento pasirašyta: TSRS Ministrų tarybos pirmininkas J. Stalinas.

Taigi teko skristi į Niujorką.

*

Šiurkštumas ir tironija visada žengia greta. Pro jo akis neprasprūdo, kad Leninas, reikšdamas savo politinę valią ir svarstydamas būsimų perėmėjų kandidatūras, buvo atkreipęs dėmesį į pagrindinį Stalino trūkumą – šiurkštumą.

Savo aplinkoje jis negalėjo pakęsti dirigentų, kuriuos kiti žavėdamiesi vadino diktatoriais. Negarbinga šiurkščiai kalbėti su orkestro muzikantu, kuris stengiasi iš paskutiniųjų. O patys tironai, tie batutos imperatoriai, mėgaudavosi tokiais apibūdinimais, tarsi orkestras galėtų groti gerai tiktai plakamas bizūnu, išjuokiamas ir žeminamas.

Visus pranoko Toskaninis. Jis niekada nematė jo diriguojančio, pažinojo tik iš įrašų. Bet viskas buvo ne taip – tempas, dvasia, niuansai... Toskaninis kapojo muziką kaip mėsą, o paskui užpildavo šlykščiu padažu. Tai siutino jį. Kartą „maestro" atsiuntė jam jo Septintosios simfonijos įrašą. Jis žymiam dirigentui atrašė nurodydamas daugybę jo klaidų. Nežinojo, ar Toskaninis laišką gavo, o jeigu gavo, ar suprato. Galbūt nusprendė, kad jame vien pagyros, nes tuoj po to jis, Dmitrijus Dmitrijevičius, buvo išrinktas Toskaninio draugijos garbės nariu! Netrukus ėmė gauti siuntas plokštelių su didžiojo vergų prievaizdo diriguojamų kūrinių įrašais. Jis, žinoma, niekada jų nesiklausė, bet dėjo į krūvą dovanoms. Ne draugams, bet tiems pažįstamiems, kurie, jis neabejojo, bus sužavėti.

Tai buvo ne vien *amour propre** ir lietė ne tik muziką. Tokie dirigentai rėkia ir koneveikia orkestrantus, kelia scenas, grasina atleisti pirmąjį klarnetą už pavėlavimą. Ir orkestras, priverstas su tuo taikstytis, už dirigento nugaros šnibždasi, koks jis esąs „ekscentrikas". Ilgainiui jie patiki tuo, kuo tiki pats batutos valdovas: kad jie gerai groja tik

* Savimeilė. (Pranc.)

girdėdami pliaukšint bizūną. Susibūrę į mazochistų bandą ir retsykiais persimesdami viena kita ironiška pastabėle, jie iš esmės dievina savo vadą už jo taurumą ir aukštus idealus, už žinojimą, ko nori, mokėjimą žvelgti plačiau nei tie, kurie tik čirpina ir pučia prie savo piupitrų. Kad ir koks maestro retsykiais ir esant reikalui būtų storžieviškas, jis yra didis vadas, ir paskui jį reikia sekti. Ir kas dabar paneigs, kad orkestras nėra visuomenės mikrokosmas?

Taigi, kai tokiam dirigentui, galinčiam aprėkti net priešais gulinčią partitūrą, pasivaidena klaida ar „nešvarus" garsas, jis visada pateikia mandagų, tradicinį, metų metais gludintą atsakymą.

Jis įsivaizduodavo tokį dialogą.

Valdžia: Klausykite, mes įvykdėme revoliuciją!

Pilietis antrasis obojus: Taip, žinoma, tai puiki revoliucija. Ir didelis žingsnis į priekį. Tai iš tiesų milžiniškas pasiekimas. Bet retsykiais aš vis pagalvoju... Gal labai klystu, žinoma, bet ar tikrai buvo būtina sušaudyti visus tuos inžinierius, generolus, mokslininkus, muzikologus? Milijonus išsiųsti į stovyklas, išnaudoti žmones kaip vergus ir mirtinai juos nualinti, visus įbauginti, prievarta išgauti melagingus parodymus – ir visa tai revoliucijos vardu? Sukurti tokią sistemą, kad šimtai žmonių kasnakt lauktų, kada juos išvilks iš lovos ir nuveš į „Didįjį namą" ar Lubianką, kur kankins ir privers pasirašyti padirbtus skundus ir nudės šūviu į pakaušį? Nežinau, aš tiesiog svarstau.

Valdžia: Taip, taip, aš jus suprantu. Jūs nė kiek neklystate. Bet kol kas palikime tai. Kitą kartą pagalvosim, ką galima padaryti.

Per Naujuosius metus jis vis sakydavo tą patį tostą. Tris šimtus šešiasdešimt keturias metų dienas Valdžia kasdien tikindavo šalį, kad geriausiame iš visų pasaulių viskas gerėja, kad rojus jau sukurtas arba greitai bus sukurtas, kai tik bus iškirsta dar pora miškų ir išlakstys milijonas skiedrų ir bus sušaudyti dar keli šimtai tūkstančių kenkėjų. Tie laimingesni laikai ateis, jeigu dar neatėjo. Ir trys šimtai šešiasdešimt penktąją dieną jis pakeldavo taurę ir iškilmingai sakydavo: „Išgerkime už tai, kad nebūtų geriau!"

Žinoma, tironai Rusijai buvo ne pirmiena. Todėl čia taip ištobulėjusi ironija. Kaip sakoma, „Rusija – dramblių tėvynė". Visi atradimai padaryti Rusijoje... na, visų pirma todėl, kad tai Rusija, kur iliuzija laikoma realybe, o antra – dabar tai Tarybų Rusija, labiausiai visuomeniškai pažengusi valstybė istorijoje, todėl suprantama, kad visi atradimai padaromi būtent čia. Taigi, kai Fordo automobilių koncernas atsisakė gaminti „Modelį A", tarybinė vyriausybė nupirko visą gamyklą – ir štai pasaulį išvydo tėvynės gamybos tarybinio pavyzdžio dvidešimties vietų autobusai ir lengvieji sunkvežimiai! Tas pats su traktoriais: nuo konvejerio, kuris buvo importuotas iš Amerikos ir amerikiečių specialistų sumontuotas, staiga ėmė važiuoti tarybinės gamybos traktoriai. Arba nukopijavus fotoaparatą „Leica" gimė naujutėlaitis FED, taip pavadintas Felikso Dzeržinskio garbei, užtat dar labiau

tarybinis. Kas pasakė, kad stebuklų laikai jau praėjo? Ir visa tai padaryta per pavadinimus, taigi perkeičiamoji žodžių galia išties daro perversmus. Arba kad ir prancūziškas batonas. Visi žinojo, kad jis taip vadinamas, ir metų metais jį taip ir vadino. Bet vieną dieną prancūziškas batonas nuo prekystalių dingo. Vietoj jo atsirado „miesto batonas" – kas be ko, lygiai toks pat, bet jau kaip patriotinis tarybinio miesto produktas.

Kai tiesos sakymas tapo neįmanomas – nes buvo baudžiamas mirtimi, – tiesą pradėta slėpti. Žydų liaudies muzikos tradicijoje neviltis slepiama šokiu. Na o tiesa buvo slepiama po ironijos kauke. Juk tirono ausis jos nepagauna. Senųjų revoliuciją įvykdžiusių bolševikų karta jos nesuprato, todėl taip daug jų žuvo. Dabartinė, jo paties, karta pagaudavo ją intuityviai. Taigi, sutikęs skristi į Niujorką, jis parašė tokį laišką:

Mielas Josifai Visarionovičiau,
pirmučiausia priimkite mano nuoširdžią padėką už vakar įvykusį pokalbį. Jūs mane palaikėte, nes būsimoji kelionė į Ameriką man kėlė didelį nerimą. Didžiuojuosi pareikštu man pasitikėjimu ir pasižadu jį pateisinti. Kalbėti mūsų didžios tarybinės liaudies vardu ginant taiką – milžiniška garbė. Mano negalavimas nesutrukdys man atlikti tokio atsakingo pavedimo.

Pasirašęs laišką suabejojo, ar Didysis vadas ir Vairininkas perskaitys jį pats. Galbūt jam bus perduotas tik jo turinys,

ir jis nuguls atitinkamoje atitinkamo archyvo byloje. Gulės tenai dešimtmečius, šimtmečius, o gal du šimtus milijardų metų, kol galbūt kas nors jį perskaitys ir nusistebės, kas gi norėta – ir išvis ar norėta – juo pasakyti.

Idealiame pasaulyje jaunas žmogus neturėtų būti ironiškas. Jaunystėje ironija stabdo augimą, bukina vaizduotę. Gyvenimą verčiau pradėti atvira ir linksma širdimi, kupina tikėjimo kitais, vilties, nuoširdumo visiems ir viskam. O ironiją išsiugdyti paskui, kai geriau pradedi suprasti gyvenimą ir žmones. Per gyvenimą žmogus natūraliai juda nuo optimizmo į pesimizmą, o ironija padeda sušvelninti pesimizmą, išlaikyti pusiausvyrą, išsaugoti harmoniją.

Bet šis pasaulis nėra idealus ir ironija čia išsikeroja netikėtomis ir keistomis kryptimis. Per vieną naktį, kaip grybas, kaip vėžys.

Sarkazmas pavojingas jį vartojančiajam ir vertinamas kaip kenkėjo ir sabotuotojo kalbos priemonė. O ironija – bent jau kartais, vylėsi jis – leidžia išsaugoti vertybes netgi tada, kai laiko triukšmas taip įsisiautėja, kad dūžta langai. Ir kokios gi tos jo vertybės? Muzika, šeima, meilė. Meilė, šeima, muzika. Eilės tvarka pagal svarbumą gali keistis. Ar ironija gali apginti jo muziką? Juolab kad muzika visada yra slapta kalba, leidžianti išsakyti dalykus, kurių kurtieji nesupras. Bet kalba negali būti vien kodas, kartais skausmingai norisi pasakyti ką nors tiesiai. Ar ironija gali apginti jo vaikus? Maksimas, dešimties metų berniukas,

mokykloje per muzikos egzaminą buvo verčiamas viešai juodinti savo tėvą. Kuo tokiu atveju ironija pagelbės Galiai ir Maksimui?

O dėl meilės – ne jo paties negrabių, nevėkšliškų, sprangių ir įkyrių meilės prisipažinimų, bet meilės apskritai, – jis visada tikėjo, kad meilė, kaip gamtos jėga, nesunaikinama; ir kad tada, kai jai gresia pavojus, ją galima apsaugoti, pridengti ir užliūliuoti ironija. Dabar jis jau nebebuvo toks tikras. Tironija įsimiklino naikinti, tai kodėl jai vienu moju nesunaikinus ir meilės – sąmoningai ar ne? Tironija reikalauja mylėti partiją, valstybę, Didįjį vadą ir Vairininką, liaudį. O meilė vienam žmogui – buržuazinė ir siaura – atitraukia nuo tokių didžių, kilnių, nesavanaudiškų, besąlygiškų „meilių". Šiais laikais žmonėms nuolat gresia pavojus netekti dalies savęs. Kuo labiau terorizuojami, tuo greičiau jie pavirs kažkuo kitu, kažkuo mažesniu ir menkesniu – vien dėl savisaugos instinkto. Taigi jis ne tik nerimavo, bet kartais nežmoniškai bijojo – bijojo, kad meilės dienos eina į pabaigą.

„Mišką kerta, skiedros lekia" – toks buvo mėgstamas socializmo statytojų posakis. O kas bus, jeigu nuleidęs kirvį pamatysi, kad iš miško vien skiedros ir beliko?

Pačiame karo įkarštyje jis parašė „Šešis romansus pagal anglų poetų eiles" – vieną iš tų kūrinių, kuriuos Vyriausiasis repertuaro komitetas uždraudė, o vėliau Stalinas leido. Penktasis romansas buvo pagal Šekspyro šešiasdešimt šeštą

sonetą: „Mirties šaukiuosi širdžia nukamuota...“* Kaip visi rusai, jis mėgo Šekspyrą ir gerai jį žinojo iš Pasternako vertimų. Pasternakui viešai skaitant šešiasdešimt šeštą sonetą, klausytojai susijaudinę išklausydavo pirmus du ketureilius nekantriai laukdami devintos eilutės:

Kaip dūsta didis talentas vergijoj...

Toje vietoje visi prisidėdavo prie skaitovo – kas pašnibždomis, kas pusbalsiu, o drąsiausieji – *fortissimo*, bet visi reikšdami savo vidinį pasipriešinimą, nenorą dusti vergijoje...

Taip, jis mėgo Šekspyrą. Prieš karą buvo parašęs muziką teatro spektakliui „Hamletas“. Kas galėtų suabejoti tuo, kad Šekspyras puikiai suprato žmogaus sielą ir padėtį? Ar yra kas geriau atskleidžia žmogiškųjų iliuzijų griuvimą nei *Karalius Lyras*? Ne, ne griuvimą, nes tai reiškia vienkartinę didžiulę krizę. Žmogiškosios iliuzijos veikiau trupa, pamažu gęsta. Tai ilgas ir varginantis procesas, tarsi į pačią sielą įsismelkiantis danties skausmas. Bet dantį gali išrauti ir skausmas praeis. Iliuzijos, net mirusios, lieka pūti ir dvokti mumyse. Mes negalime atsikratyti jų skonio ir tvaiko. Jis mus lydi. Kaip lydi ir jį.

Kaip įmanoma nemėgti Šekspyro? Jau vien dėl to, kad Šekspyras mėgo muziką. Jo pjesėse, net tragedijose, apstu muzikos. Štai kad ir Lyras: pasigirdus muzikai jo beprotybė

* Vertė A. Churginas.

išsisklaido... O ta vieta *Venecijos pirklyje*, kur Šekspyras sako, kad žmogumi, kuris nemėgsta muzikos, negalima pasitikėti, ir kad toks žmogus gali pasielgti niekšiškai, netgi nužudyti ar išduoti. Todėl suprantama, kad tironai nekenčia muzikos, nors ir iš visų jėgų stengiasi apsimesti ją mėgstantys. Bet poezijos jie nekenčia labiau. Gaila, kad jam neteko dalyvauti tame Leningrado poetų vakare, kai į sceną išėjo Achmatova, ir visa salė, staiga pašokusi ant kojų, ėmė jai ploti. Sužinojęs apie tai Stalinas įsiutęs paklausė: „Kas organizavo atsistojimą?“ Bet dar labiau nei poezijos tironai nekenčia teatro. Šekspyras kaip veidrodis atspindėjo žmogaus prigimtį, o kam lengva matyti savo tikrąjį veidą? Taigi ilgą laiką *Hamletas* buvo uždraustas. Stalinas šios pjesės negalėjo pakęsti beveik taip pat kaip *Makbeto*.

Ir vis dėlto, nepaisant viso to, nepaisant, kad Šekspyras kaip niekas kitas pavaizdavo iki kelių po kraują braidžiojančius tironus, jis buvo naivokas. Juk jo pabaisos turėjo abejonių, juos kamavo košmarai, sąžinės priekaištai, kaltė. Jie matydavo prieš akis iškylančias nužudytųjų vėles. Bet apie kokį sąžinės graužimą galima kalbėti tikrame gyvenime, tikrojo teroro akivaizdoje? Apie kokius nakties košmarus? Visa tai tik sentimentalus, apgaulingas optimizmas, tikėjimas, kad pasaulis bus toks, kokį mes norime jį matyti, o ne toks, koks yra. Kiek iš tų, kuriems kertant mišką lekia skiedros, kurie prie savo stalų „Didžiajame name“ rūko „Belomor“, kurie pasirašo įsakymus ir skambina telefonais užversdami tavo bylą, o kartu ir gyvenimą – kiek iš jų yra

kankinę naktiniai košmarai ar prieš akis iškylančios jiems priekaištaujančios mirusiųjų vėlės?

Ilfas ir Petrovas rašė: „Reikia ne tik mylėti tarybų valdžią, reikia padaryti taip, kad ir ji tave pamiltų.“ Jo paties tarybų valdžia niekada nemylėjo. Mat buvo kilęs iš to įtartino Sankt Leninburgo liberalių inteligentų terpės. Proletarinis grynumas tarybų valdžiai buvo toks pat svarbus kaip naciams – arijų grynumas. Be to, jam pakako tuštybės ar kvailumo pastebėti ir įsidėmėti, kad tai, ką partija sakė vakar, dažnai yra visiška priešingybė tam, ką ji sako šiandien. Jis norėjo, kad jį paliktų ramybėje ir leistų gyventi muzikos, šeimos ir draugų rate – pats paprasčiausias noras, bet visiškai neišpildomas. Sielų inžinieriai gviešėsi konstruoti jo sielą kaip ir visų kitų. Norėjo, kad jis „persiauklėtų“ kaip Baltosios ir Baltijos jūrų kanalo vergai darbininkai. Reikalavo „optimistiško Šostakovičiaus“. Pasaulis iki kaklo kraujuje ir mėšle, o tu šypsokis. Tačiau menininkams būdingas pesimizmas ir nervingumas. Vadinasi, tu neturi būti menininkas! Bet kad jau priviso menininkų, kurie nėra menininkai! Kaip sakė Čechovas, „jeigu jums paduoda kavą, neieškokite joje alaus“.

Be to, ne visi turi politinių įgūdžių: jis, pavyzdžiui, neišmoko laižyti batų, pasinaudoti proga susimokyti prieš nekaltą, išduoti draugą. Panašiems dalykams labiau tinka tokie kaip Chrenikovas. Tichonas Nikolajevičius Chrenikovas – kompozitorius statytinis. Chrenikovo muzikinė klausa gana vidutinė, bet jei kalbama apie valdžią – absoliuti.

Žmonės šnibždasi, kad jis pastatytas paties Stalino, o šis turi gerą uoslę, ką parinkti į tokius postus. Kaip sakoma, toks tokį pažino.

Chrenikovui pasisekė gimti arklių prekeivio šeimoje. Jis buvo pratęs klausytis, užtat paisydavo muzikos kompo-navimo nurodymų, kurių nešykštėdavo tie, kam buvo ant ausies užminta. Nuo 1930-ųjų vidurio jis triuškino už save kur kas didesnio talento ir savitumo menininkus, bet kai 1948-aisiais Stalinas paskyrė jį pirmuoju Kompozitorių sąjungos sekretoriumi, jo valdžia buvo įteisinta. Smerk-damas formalistus ir perėjūnus kosmopolitus jis svaidėsi tokiais žodžiais, kad ausys svilo. Stabdė augimą, draudė kūrinius, griovė šeimas...

Bet tuo, kaip jis suvokia valdžią, galima gėrėtis – čia jam nėra lygių. Parduotuvėse kabo skelbimai, mokantys žmones, kaip elgtis: „Pirkėjai ir pardavėjai, būkite vieni kitiems mandagūs." Bet pardavėjas visada svarbesnis už pirkėją, nes pirkėjų daug, o jis vienas. Atitinkamai kompo-zitorių daug, bet tik vienas iš jų – pirmasis sekretorius. Su savo kolegomis Chrenikovas elgėsi kaip parduotuvės par-davėjas, niekada neskaitantis skelbimų. Savo ribotą valdžią jis išplėtojo nevaržomai: to neleis, už aną pagirs. Ir kaip kiekvienas valdininkas neužmiršdavo, iš kur vėjas pučia.

Anksčiau viena iš Dmitrijaus Dmitrijevičiaus pareigybių profesoriaujant konservatorijoje buvo padėti egzaminuoti studentus per mokslinio komunizmo egzaminą. Kartu su pagrindiniu egzaminuotoju jis sėdėdavo po didžiuliu

plakatu su užrašu: „Menas priklauso liaudžiai. – V. I. Leninas“. Kadangi pats marksizmo-leninizmo ideologiją išmanė ne per geriausiai, daugiausia tylėdavo, kol kartą vyriausiasis egzaminuotojas jam papriekaištavo, esą jis nedalyvaująs. Taigi, kai priėjo studentė ir vyresnysis kolega reikšmingai jam linktelėjo, jis paklausė pirmo jam į galvą atėjusio dalyko:

– Sakykite, kam priklauso menas?

Studentė atrodė visiškai pritrenkta. Jis atsargiai pamėgino padėti jai užuomina.

– Na, ką sakė Leninas?

Bet mergina buvo apimta tokios panikos, kad užuominos nesuprato, ir nors jis sukiojo galvą ir vartė akis, atsakymo ji taip ir nepamatė.

Jo supratimu, atsakinėjo ji neblogai, ir kai vėliau jis atsitiktinai susidurdavo su ja konservatorijos koridoriuose, bandydavo padrąsinamai nusišypsoti. Tačiau, turint galvoje, kad ji nesuprato tokios aiškios užuominos, ko gero, manė, kad tie jo šypsniai, kaip ir keistas akių vartymas ir galvos kraipymas, yra nevalingi garsaus kompozitoriaus veido tikai. Ir vis dėlto kiekvieną kartą jam einant pro ją galvoje nuaidėdavo klausimas: „Sakykite, kam priklauso menas?“

Menas priklauso visiems ir niekam. Menas priklauso visiems laikams ir jokiam laikui. Menas priklauso tiems, kurie jį kuria, ir tiems, kurie juo gėrisi. O liaudžiai ir partijai menas priklauso ne daugiau, nei anksčiau priklausė

aristokratams ir mecenatams. Menas yra istorijos šnabždesys, girdimas per laiko triukšmą. Menas egzistuoja ne dėl meno, jis egzistuoja žmonėms. Bet kokiems žmonėms ir kas juos apibrėžia? Savo muziką jis visada laikė antiaristokratiška. Ar jis rašė, kaip teigia jo niekintojai, buržuazinių kosmopolitų viršūnėlei? Ne. Ar jis rašė, kaip pageidavo jo niekintojai, Donbaso kalnakasiui, pavargusiam po pamainos ir norinčiam atsigauti ir pažvalėti? Ne. Jis rašė muziką visiems ir nė vienam. Jis rašė muziką tiems, kurie, nepriklausomai nuo savo socialinės kilmės, sugeba ją įvertinti. Jis rašė muziką girdinčioms ausims. Vadinasi, visi tikslūs meno apibūdinimai yra netiesioginiai, o visi priskiriantys jam tam tikrą funkciją – melagingi.

Kartą statybų keliamojo krano kranininkas atsiuntė jam savo kūrybos dainą. Jis jam atsakė: „Jūsų tokia nuostabi profesija. Jūs statote namus, kurių verkiant trūksta. Mano patarimas jums: ir toliau dirbkite žmonių labui." Taip atsakė ne todėl, kad, jo manymu, kranininkas nesugebėtų parašyti dainos, bet įsitikinęs, kad ir pats, to namudinio kompozitoriaus vietoje pasodintas į krano kabiną ir priverstas visą dieną tampyti svirtis, nesukurtų nieko geriau. Be to, norėjosi tikėti, kad, gavęs panašios vertės opusą iš kokio nors anų laikų didiko, būtų turėjęs drąsos atsakyti: „Jūsų šviesybe, aukšta padėtis įpareigoja Jus būti atsakingą už aristokratijos orumo palaikymą ir taip pat už jūsų dvarui dirbančių žmonių gerovę. Mano patarimas Jums: ir toliau dirbkite žmonių labui."

*

Stalinas mėgo Bethoveną. Taip pasakė jis pats ir muzikologų choras pakartojo. Stalinas mėgo Bethoveną todėl, kad šis buvo tikras revoliucionierius ir, be to, didingas kaip kalnai. Stalinas mėgo viską, kas didinga, ir todėl mėgo Bethoveną. Tai girdint norėjosi užsikimšti ausis.

Tačiau Stalino meilė Bethovenui turėjo logišką tęsinį. Vokiečių kompozitorius, žinoma, gyveno buržuaziniais, kapitalistiniais laikais. Taigi jo solidarumas su proletariatu ir troškimas pamatyti, kaip jie nusimes vergystės jungą, neišvengiamai kilo iš ikirevoliucinės politinės sąmonės. Jis išpranašavo ateitį. Ir štai dabar, kai ilgai lauktoji revoliucija įvyko ir buvo sukurta pažangiausia santvarka planetoje, kai utopija, rojaus sodas ir pažadėtoji žemė susiliejo į vieną, akivaizdu, kad turėjo atsirasti Raudonasis Bethovenas.

Kad ir kam būtų kilusi ta absurdiška idėja – greičiausiai, kaip daug kas kitkas subrendo paties Didžiojo vado ir Vairininko makaulėje, – kartą pagarsinta, turėjo būti įkūnyta. Kur Raudonasis Bethovenas? Prasidėjo visaliaudinė paieška, savo mastais nusileidžianti nebent kūdikėlio Jėzaus paieškoms Erodo laikais. Iš tikrųjų, jeigu Rusija yra dramblių tėvynė, kodėl ji negalėtų būti ir Raudonojo Bethoveno tėvynė?

Stalinas visus įtikino, kad jie yra valstybės mechanizmo sraigteliai. Bet Raudonasis Bethovenas turi tapti galingu sraigtu, kuris visada matomas. Savaime suprantama,

jis turi būti darbininkų arba valstiečių kilmės ir partijos narys. Laimė, Dmitrijaus Dmitrijevičiaus Šostakovičiaus kandidatūra šių reikalavimų neatitiko. Valdžia nusižiūrėjo Aleksandrą Davidenką, vieną iš Rusų proletarų muzikų asociacijos RAMP lyderių. Jo daina „Jie mus sumušt, sumušt norėjo", parašyta 1929-ųjų Raudonosios armijos pergalės prieš kinus proga, buvo net populiaresnė negu „Daina apie planą". Atliekama solistų, jungtinių chorų, fortepijono, smuiko, styginių kvarteto, ji visą dešimtmetį kėlė visos šalies nuotaiką ir dvasią. Vienu metu netgi atrodė, kad kitų dainų išvis nėra.

Davidenkos kvalifikacija buvo nepriekaištinga. Jis mokytojavo Maskvos vaikų namuose, vadovavo avalynės, tekstilės pramonės darbuotojų ir netgi Juodosios jūros laivyno Sevastopolyje profsąjungų saviveiklai. Parašė grynai proletarinę operą apie 1905 metų revoliuciją. Ir vis dėlto, vis dėlto... nepaisant visų šių privalumų, jis atkakliai buvo laikomas tik „Jie mus sumušt, sumušt norėjo" autoriumi. Kas be ko, daina labai melodinga ir be jokių formalistinių tendencijų. Bet kažkaip Davidenkai nepavyko išnaudoti to vienintelio didžiulio pasisekimo ir pelnyti Stalino paruošto titulo. Bet jam tai greičiausiai išėjo tik į gera. Karūnuotasis Raudonasis Bethovenas galėjo sulaukti Raudonojo Napoleono likimo. Arba Boriso Kornilovo, parašiusio „Dainos apie planą" žodžius. Visi tie žmonių pamėgti dainos žodžiai ir visos gerklės, iš kurių ji liejosi, negalėjo išgelbėti jo nuo suėmimo 1937-aisiais ir nuo „valymo", kaip būdavo sakoma, 1938-aisiais.

Raudonojo Bethoveno paieškos galėtų atrodyti komedija, bet tai, kas buvo susiję su Stalinu, niekada nebūdavo komiška. Didysis vadas ir Vairininkas gali imti ir nuspręsti, kad Raudonojo Bethoveno nerandama ne dėl prasto muzikinio Tarybų Sąjungos gyvenimo organizavimo, bet dėl kenkėjų sabotažo. O kas galėtų sabotuoti Raudonojo Bethoveno paieškas? Na, žinoma, muzikologai formalistai! Duokime NKVD šiek tiek laiko ir jų sąmokslas bus iškapstytas iš po žemių. O tai jau nebe juokai.

Ilfas ir Petrovas rašė, kad Amerikoje nėra politinių nusikaltimų, tik kriminaliniai, ir kad Al Kaponė, sėdėdamas savo Alkatrazo kameroje, rašė antitarybinius straipsnius leidybinei Hersto korporacijai. Taip pat jiems krito į akį amerikiečių „primityvūs kulinariniai sugebėjimai ir primityvus mechaniškas jausmingumas". Sunku pasakyti, kiek pastarasis jų pastebėjimas teisingas, nors per vieno koncerto pertrauką jam pačiam teko susidurti su kažkuo panašiu. Stovėdamas už virvele apjuostos vietos jis išgirdo moters balsą, atkakliai šaukiantį jį vardu. Manydamas, kad ši nori pasakyti ką nors apie jo muziką, davė ženklą ją įleisti. Atsistojusi priešais jį, visa spinduliuodama atviru draugiškumu, ji pasakė:

– Sveikas. Tu labai panašus į mano pusbrolį.

Jos žodžiai nuskambėjo kaip koks šnipų slaptažodis ir jis nejučia sukluso. Pasiteiravo, ar tas pusbrolis kartais ne rusas.

– Ne, – atsakė jinai. – Šimtu procentų amerikietis. Ne, netgi šimtu dešimt procentų.

Jis laukė, kol ji prabils apie muziką – ar bent jau apie tą koncertą, į kurį jie abu atėjo, – bet ponia jau buvo viską pasakiusi ir, dar kartą blykstelėjusi draugiška šypsena, nuėjo sau. Jis buvo apstulbęs. Vadinasi, jis atrodo kaip kažkas kitas. Ar kažkas kitas atrodo kaip jis. Ar tai ką nors reiškia ar nereiškia nieko?

Sutikdamas skristi į mokslo ir kultūros veikėjų kongresą taikai ginti jis neturėjo pasirinkimo. Be to, įtarė tenai būsiąs nelyginant medinė figūra laivo priekyje, kaip parodomasis visų tarybinių vertybių įkūnijimas. Tikėjosi, kad dalis amerikiečių priims jį širdingai, bet bus ir nusiteikusių priešiškai. Jam buvo pasakyta, kad po kongreso teks pavažiuoti iš Niujorko į Niuarką ir Baltimorę kalbėti taikos mitinguose, taip pat skaityti paskaitas ir groti Jeilyje bei Harvarde. Jis nė kiek nenustebo, kai nusileidę „LaGuardia“ oro uoste sužinojo, kad kai kurie iš pakvietimų jau nebegalioja, o kai Valstybės departamentas išvarė juos iš šalies anksčiau laiko, taip pat nenusivylė. Bet jis visai nebuvo pasiruošęs tam, kad Niujorke jo laukia tikras pažeminimas ir gėda.

Prieš metus viena jauna tarybinio konsulato darbuotoja iššoko per langą ir paprašė politinio prieglobsčio. Taigi per visą kongresą, kiekvieną mielą dieną lauke prie „Waldorf Astoria“ viešbučio žingsniavo vyras su plakatu:

„Šostakovičiau! Šok per langą!“ Negana to, buvo siūloma ištempti tinklą po langais tų numerių, kuriuose buvo apsistoję rusų delegatai, kad norėdami jie galėtų išnerti į laisvę. Baigiantis kongresui jis turėjo prisipažinti, kad šokti pagunda buvo, bet tik pro tą langą, kur be tinklo.

Ne, tai netiesa, meluoja. Nebūtų šokęs ant šaligatvio, nes paprasčiausiai nebūtų ryžęsis šokti. Kiek kartų per pastaruosius metus jis grasino nusižudysiąs? Begalę. O kiek kartų iš tikrųjų mėgino? Nė karto. Tai nereiškia, kad jis to neketino daryti. Tomis akimirkomis jį apimdavo kuo tikriausia savižudiška nuotaika, jeigu galima taip pasakyti, kai vis dėlto nenusižudoma. Porą kartų tam tikslui net nusipirkęs tablečių, bet niekada neiškęsdavo neišsiplepėjęs ir po kelių valandų ašaringų ginčų tabletės būdavo konfiskuojamos. Jis ir motinai grasino nusižudysiąs, ir Taniai, o paskui ir Nitai. Ir visa tai buvo sakoma visiškai nuoširdžiai, kaip tai daro paaugliai.

Tania iš jo grasinimų juokdavosi, motina ir Nita priimdavo rimtai. Kai jis prislėgtas grįžo iš kompozitorių kongreso, gaivinti jį teko Nitai. Bet tąkart jį išgelbėjo ne vien žmonos dvasios stiprybė, pats suvokė, ką darąs. Šį kartą nusižudyti jis jau grasino ne Taniai, ne Nitai, ne motinai, jis grasino Valdžiai, kreipdamasis į Kompozitorių sąjungą, į tuos, kurie galando į jį nagus, į Tichoną Nikolajevičių Chrenikovą ir į patį Staliną: žiūrėkit, iki ko mane privedėt, tai jūs mane nužudysit ir mano mirtis guls ant jūsų sąžinės. Jis, žinoma, suprato, kad tai tušti grasinimai,

o Valdžios atsakymas ir be žodžių aiškus. Maždaug toks: gerai, pirmyn, mes papasakosim pasauliui tavo istoriją. Istoriją, kaip tu buvai įsivėlęs į nusikalstamą Tuchačevskio sąmokslą, kaip dešimtmečiais kėsinaisi pakenkti tarybinei muzikai, kaip vedei iš kelio jaunus kompozitorius, siekei TSRS atkurti kapitalizmą ir kaip vadovavai muzikologų sąmokslui, apie kurį dabar sužinos pasaulis. Visa tai patvirtina tavo priešmirtinis raštelis. Štai kodėl jam nevalia žudytis: jie pavogs ir perrašys jo istoriją. O juk jis, kad ir tokiu beviltišku ir isterišku būdu, nori pats kiek įmanoma laikyti rankose savo gyvenimą ir biografiją.

Žmogus, dėl kurio jis degė iš gėdos, buvo Nabokovas. Ponas Nikolajus Nabokovas. Pats tam tikra prasme kompozitorius. Ketvirtajame dešimtmetyje emigravęs iš Rusijos ir įsikūręs Amerikoje. Dar Makiavelis yra sakęs, kad pabėgėliu pasitikėti negalima. Šis greičiausiai tarnavo CŽV. Nors tai nieko nekeičia.

Pirmajame viešame susitikime „Waldorf Astoria" viešbutyje Nabokovas sėdėjo pirmoje eilėje tiesiai priešais jį, taip arti, kad jie kone lietėsi keliais. Akiplėšiškai familiariai šis rusas nepriekaištingu tvido švarku ir briliantinu suteptais plaukais pareiškė, kad konferencijų salė, kurioje jie sėdi, vadinasi „Perroquet Room" ir paaiškino, kad išvertus į rusų kalbą tai reiškia „Papūgų kambarys". Jis išsišiepė, tarsi užuomina būtų visiems aiški. Sprendžiant iš to, kad jis taip užtikrintai įsitaisė priekinėje eilėje, buvo tikėtina, jog jį iš tikrųjų išlaiko Amerikos vyriausybė. Dėl to Dmitrijus

Dmitrijevičius dar labiau susinervino. Prisidegdamas papirosą vis nulauždavo degtuką arba išsiblaškęs užmiršdavo patraukti dūmo ir papirosas užgesdavo. Ir kiekvieną kartą tviduotasai pabėgėlis paslaugiai caktelėdavo žiebtuvėliu jam po nosim, tarsi sakydamas: „Šok per langą ir turėsi tokį patį blizgantį žiebtuvėlį kaip mano."

Kiekvienas, turintis bent krislą politinės nuojautos, suprato, kad Dmitrijaus Dmitrijevičiaus sakomos kalbos parašytos kitų: trumpoji penktadieniui ir ilgoji šeštadieniui. Tekstas buvo įteiktas iš anksto ir priminta, kad prieš tai reikia pasiruošti. Žinoma, jis nepasiruošė. Jeigu jie būtų pradėję jam priekaištauti, būtų atsakęs, kad yra kompozitorius, o ne oratorius. Penktadienį jis skaitė pranešimą skubėdamas, nukąsdamas galūnes ir veldamas žodžius, ir tuo tik dar labiau sustiprino įspūdį, kad tekstą mato pirmą kartą. Nesustodamas ties skyrybos ženklais, lyg jų ten nė nebūtų buvę, nedarydamas pauzių kam nors pabrėžti ar išgirsti klausytojų reakciją, visa savo povyza jis tarsi bylojo, jog su visu tuo neturi nieko bendra. O kol vertėjas vertė tekstą į anglų kalbą, stengėsi išvengti įdėmaus Nabokovo žvilgsnio ir nerūkė, kad papirosas neužgestų.

Šeštadienį kalba buvo kitokia. Įvertinęs rankose jos svorį ir trukmę, neįspėjęs savo globėjų, perskaitė tik pirmą puslapį ir atsisėdo palikdamas tekstą vertėjui. Kol buvo skaitoma angliška versija, jis smalsaudamas sekė akimis rusišką originalą, susipažindamas su savo nuvalkiotais samprotavimais apie muziką ir taiką bei joms

abiem gresiančius pavojus. Iš pradžių jis užsipuolė taikaus sugyvenimo priešus ir agresyvius militaristų grupuotės ir neapykantos skleidėjų veiksmus, kurstančius trečiąjį pasaulinį karą. Tiesiogiai apkaltino Amerikos vyriausybę, plėtojančią karines bazes už tūkstančių kilometrų nuo savo teritorijos, provokuojamai trypiančią tarptautinius įsipareigojimus bei sutartis ir tobulinančią naujas masinio naikinimo ginklų rūšis. Šie akiplėšiški užsipuolimai buvo sutikti garsiais plojimais.

Paskui jis iš aukšto amerikiečiams paaiškino, kad tarybinė muzika pranoksta bet kurią kitą visoje planetoje. Tiek ir tiek simfoninių, tiek ir tiek karinių pučiamųjų orkestrų, liaudies muzikos kolektyvų, chorų – ar tai neįrodo, kokį aktyvų vaidmenį vaidina muzika prisidėdama prie visuomenės vystymosi? Pavyzdžiui, Vidurinės Azijos ir Tolimųjų Rytų tautų kultūra per pastaruosius metus atsikratė paskutinių caro režimo įdiegto kolonializmo atgyvenų. Uzbekai ir tadžikai, kartu su kitomis neaprėpiamos Tarybų Sąjungos tautomis, naudojasi neregėto masto ir apimties muzikinės kultūros pasiekimais. Šioje vietoje ypač aštrios kritikos sulaukė ponas Hansonas Boldvinas, *New York Times* karo apžvalgininkas, leidęs sau nepagarbiai paminėti Tarybų Azijos liaudį savo naujausiame straipsnyje, kurio jis, suprantama, nebuvo nei matęs, nei girdėjęs.

Visa tai, skaitė jis toliau, neišvengiamai veda į tautų, partijos ir tarybinių kompozitorių suartėjimą ir savitarpio supratimą. Jeigu kompozitorius turi vesti ir įkvėpti liaudį, tai ir liaudis, partijos vadovaujama, taip pat turi

vesti priekin ir įkvėpti kompozitorių. Šį procesą skatina konstruktyvi kritika, įspėjanti kompozitorių, jeigu jis imtų daryti klaidų ir slysti į smulkmenišką subjektyvumą ir introspektyvų individualizmą, formalizmą ar kosmopolitizmą – trumpai kalbant, prarastų ryšį su liaudimi. Jis ir pats šiuo atžvilgiu yra prasikaltęs. Buvo išklydęs iš tikrojo tarybinių kompozitorių kelio, atitrūkęs nuo reikšmingų temų ir šiuolaikiškų paveikslų. Buvo praradęs ryšį su masėmis ir siekė patenkinti vien tik siaurą išsigimėliško skonio muzikantų sluoksnį. Bet liaudis negali likti abejinga tokiems paklydimams, todėl jis nusipelnė visaliaudinės kritikos, kuri sugrąžino jį į tikrąjį kelią. Tai buvo klaida, už kurią jis atsiprašė ir dabar atsiprašo dar kartą. Ateityje pažada to nekartoti.

Kol kas vienos banalybės – bent taip turbūt visa tai skambėjo amerikiečio ausiai. Dar vienas būtinas klaidų išpažinimas, nors ir tokioje egzotiškoje aplinkoje. Bet akimis nubėgęs į priekį jis sustingo iš siaubo. Tekste jis pamatė didžiausio amžiaus kompozitoriaus pavardę, prie kurios jau pergalingai artėjo balsas su amerikietišku akcentu. Iš pradžių buvo griežtai pasmerkti visi muzikantai, tikintys doktrina „Menas priklauso menui“, o ne „Menas priklauso liaudžiai“, nes šis požiūris leido atsirasti muzikos esmę iškreipiantiems kūriniams. Tokio iškrypimo pavyzdžiu laikytini tėvynę išdavusio ir nuo savo liaudies atsiplėšusio bei prie modernių muzikos reakcionierių klikos prisiplakusio Igorio Stravinskio kūriniai. Gyvendamas svetur kompozitorius atskleidė savo moralinę tuštumą, akivaizdžiai

matomą nihilistiniuose jo pasisakymuose, kur jis atmeta mases, kaip „kiekybinį terminą, kurio niekada neėmiau domėn“, ir atvirai giriasi, girdi, „mano muzika neatspindi nieko realistiško“. Tokiu būdu jis patvirtino savo kūrybos beprasmiškumą ir tuštumą.

Tariamasis šių žodžių autorius sėdėjo apmiręs ir bijodamas krustelėti, o viduje degė iš gėdos ir paniekos sau. Kaipgi jis nenumatė, kad gali taip būti? Juk būtų galėjęs pakeisti, įterpti kokių pataisų – bent jau į rusišką tekstą, kurį būtų garsiai skaitęs. Kvaila buvo manyti, kad viešas jo atsiribojimas nuo savo paties kalbos reikš ideologinį nešališkumą. Ne tik kvaila, bet ir naivu. Jis buvo toks priblokštas, kad vos pajėgė susikaupti, kai jo amerikietiškas balsas perėjo prie Prokofjevo. Sergejus Sergejevičius taip pat ne per seniausiai buvo nukrypęs nuo partijos linijos ir jau būtų atsidūręs ties pavojinga formalizmo riba, jeigu nebūtų atsižvelgęs į Centro komiteto rekomendacijas. Stravinskis jau prarastas. Prokofjevas, jeigu nepraras budrumo ir eis teisingu keliu, dar gali pasiekti didelių kūrybinių laimėjimų.

Jis perėjo prie apibendrinimo, kuriame liepsningos viltys sukurti taiką visame pasaulyje maišėsi su neišmanėliško nepakantumo kupinais samprotavimais apie muziką ir kuris vėl buvo palydėtas audringais plojimais. Visai kaip namie. Nuskambėjo keletas geranoriškų klausimų iš salės, į kuriuos jis atsakė padedamas vertėjo ir savo draugiško patarėjo, staiga išdygusio prie kitos jo ausies. Bet tada pamatė, kaip nuo kėdės stojasi figūra su tvido švarku. Šį

kartą ne iš pirmos eilės, bet iš patogesnės vietos, kad visa salė galėtų stebėti apklausą.

Ponas Nikolajus Nabokovas įžeidžiamai mandagiai pareiškė suprantąs, kad kompozitorius esąs čia kaip oficialus asmuo ir kad jo kalboje išsakyta nuomonė yra Stalino režimo atsiųsto delegato nuomonė. Bet jis norėtų keletą klausimų jam užduoti ne kaip delegatui, bet veikiau kaip kompozitoriui – kaip kompozitorius kompozitoriui, taip sakant.

– Ar jūs asmeniškai pritariate visuotiniam tulžingam Vakarų muzikos niekinimui, kasdien pasirodančiam tarybinėje spaudoje ir skelbiamam tarybinės vyriausybės?

Jis jautė patarėją prie ausies, bet jam jo nereikėjo. Jis žinojo, ką atsakyti, nes nebuvo kito pasirinkimo. Per labirintą jis atrisnojo į paskutinį kambarį, bet jame nebuvo dubenėlio maisto už vargus, tik atviras liukas po kojomis.

– Taip, aš asmeniškai pritariu tai nuomonei.

– Ar jūs asmeniškai sutinkate, kad Vakarų muzikai ne vieta tarybinėse koncertų salėse?

Šis klausimas paliko jam kiek daugiau erdvės manevruoti.

– Jeigu muzika gera, ji bus atliekama.

– Ar jūs asmeniškai pritariate tam, kad tarybinėse koncertų salėse draudžiama groti Hindemitą, Šionbergą ir Stravinskį?

Dabar jis pajuto, kaip jam už ausų ėmė varvėti prakaitas. Kol aiškinosi su vertėju, prieš akis jam šmėstelėjo plunksnakotį bekelianti maršalo ranka.

– Taip, aš asmeniškai tokiems veiksmams pritariu.

– Ir jūs asmeniškai pritariate požiūriui, kuris buvo išreikštas jūsų šiandieninėje kalboje apie Stravinskio muziką?

– Taip, aš asmeniškai pritariu tokiam požiūriui.

– Ir jūs asmeniškai pritariate tam, kaip ministras Ždanovas įvertino jūsų ir kitų kompozitorių muziką?

Ždanovas, kuris persekiojo jį nuo 1936 metų, kuris tyčiojosi ir grasino, kuris lygino jo muziką su grąžto ir dujų kameros ant ratų garsais.

– Taip, aš asmeniškai pritariu Politinio biuro nario Ždanovo vertinimui.

– Dėkoju, – tarė Nabokovas ir apsižvalgė aplinkui tarsi laukdamas aplodismentų. – Dabar viskas galutinai aišku.

Maskvoje ir Leningrade apie Ždanovą buvo pasakojama viena istorija, perduodama iš lūpų į lūpas, – istorija apie muzikos pamoką. Tokią istoriją būtų galėjęs įvertinti, o gal ir sukurti, Gogolis. Po 1948-ųjų CK įsako Ždanovas sukvietė pas save į pasitarimą žymiausius šalies kompozitorius. Pagal kai kurias versijas dalyvavo tik jis ir Prokofjevas, pagal kitas – visa nusidėjėlių ir banditų šutvė. Kompozitoriai buvo nuvesti į didelį kambarį, kuriame stovėjo scena su paaukštinimu ir šalia pianinas. Jokių vaišių: nei taurelės degtinės baimei numalšinti, nei sumuštinio pilvui nuraminti. Kurį laiką jie kažko laukė. Paskui pasirodė Ždanovas su pora jaunų tarnautojų. Užlipęs į sceną jis iš viršaus nužvelgė tarybinės muzikos sabotuotojus ir kenkėjus.

Perskaitė dar vieną paskaitą apie jų pagedimą, paklydimą ir tuštybę. Paaiškino, kad jeigu jie toliau tęs savo gudrų žaidimą ir nepasuks kitu keliu, tai tas žaidimas gali labai blogai baigtis. Tada, kai kompozitoriai jau pridėjo kelnes, jis surengė tikrą *coup de théâtre**. Nuėjo prie pianino ir davė jiems garsaus pianisto pamoką. Štai čia – ir jis ėmė daužyti klavišus, vaizduodamas kreksėjimą ir staugsmą, – dekadentiška, formalistinė muzika. O čia – ir jis pagrojo verksmingą neoromantinę melodiją, tinkančią filmo scenai apie tai, kaip iki tol spyriojusis herojė pagaliau prisipažįsta mylinti, – čia melodinga, realistinė muzika, kurios laukia liaudis ir reikalauja partija. Paskui atsistojo, groteskiškai nusilenkė ir rankos mostu išprašė savo lankytojus lauk. Žymiausi kompozitoriai vorele patraukė prie durų, vieni žadėdami pasitaisyti, kiti nuleidę iš gėdos galvas.

To, žinoma, niekada nebuvo. Ždanovas jiems ausis prakiurdė savo pamokslavimais, bet nebuvo toks kvailas, kad savo putliais pirštais išniekintų klavišus. Ir vis dėlto istorija kaskart įgaudavo vis daugiau tikroviškumo ir galiausiai vienas iš menamų dalyvių patvirtino: girdi, taip, viskas įvyko būtent taip. O pats jis iš dalies gailėjosi nedalyvavęs tame Valdžios ištaisytame spektaklyje. Šiaip ar taip, istorija netruko pakliūti į įtikinamų to meto mitų kolekciją. Juk svarbu ne tai, ar kokie nors gandai paremti faktais ar ne, svarbu, ką jie simbolizuoja. Nors tiesa, kad kuo dažniau tie gandai perpasakojami, tuo darosi tikroviškesni.

* Teatrinis efektas. (Pranc.)

*

Juodu su Prokofjevu abu buvo barami, žeminami, draudžiami ir vėl įteisinami. Tik Sergejus Sergejevičius, ko gero, niekada gerai nesuprato, kas vyksta. Jis nebuvo bailys nei gyvenime, nei muzikoje, bet visa tai – netgi beprotiškas ir naikinančias Ždanovo atakas prieš inteligentus – jis vertino kaip asmeninio pobūdžio problemą, kurią įmanoma kaip nors išspręsti. Vienoje pusėje jo muzika ir išskirtinis talentas, kitoje – Valdžia, valdininkai ir ideologizuota muzikos teorija. Klausimas tik toks, kaip jam prisitaikyti, kad galėtų likti pats savimi ir kurti savo muziką. Arba, kitaip tariant: Prokofjevas nepajėgė matyti viso šio vyksmo tragiškumo.

Dar vienas geras dalykas iš kelionės į Niujorką: jo frakas padarė įspūdį. Jis labai jam tiko.

Lėktuvui leidžiantis Reikjavike, jis panūdo pasikviesti stiuardesę ir paprašyti inhaliatoriaus su benzedrinu. Dabar jau buvo tas pats.

Visai įmanoma, mąstė jis, kad tokiu rafinuotu būdu Nabokovas išreiškė užuojautą jam, atsidūrusiam keblioje padėtyje, ir mėgino delegatams paaiškinti tikrąją šio viešo maskarado esmę. Bet jeigu taip, tai jis arba marionetė, arba politinis debilas. Norėdamas pademonstruoti laisvės stygių

po Stalino saule, jis buvo pasiryžęs paaukoti žmogaus gyvenimą. Juk tai, o ne ką kita jis ir darė: jeigu nenori šokti per langą, tai kodėl neįkišus galvos į kilpą, kurią tau paruošiau? Kodėl prieš mirtį nepasakius tiesos?

Vienas iš piketuotojų prie „Waldorf Astoria“ laikė plakatą su užrašu: „Šostakovičiau, mes suprantam!“ Kaip mažai jie supranta – netgi tokie kaip Nabokovas, kurį laiką gyvenęs tarybų valdžios metais. Ir kokie pasipūtę jie sugrįš į savo patogius amerikietiškus apartamentus, patenkinti atliktu dienos darbu laisvės, doros ir taikos visame pasaulyje labui. Jie nieko nežino ir neįsivaizduoja, tie narsuoliai Vakarų humanistai. Atvažiuoja į Rusiją mažomis entuziastingomis grupelėmis su kelialapiais, kiekvieno kandidatūra patvirtinta tarybinės vyriausybės ir kiekvienas nekantrauja susitikti „tikrą rusą“ ir sužinoti, ką „jis iš tikrųjų jaučia“ ir „kuo iš tikrųjų tiki“. O jau to tai jiems niekas nepasakys, nes nereikia būti paranoiku, kad žinotum, jog kiekvienoje grupėje yra informatorius ir kad gidai taip pat pareigingai viską raportuoja. Viena tokia grupelė buvo susitikusi su Achmatova ir Zoščenka. Stalino sumanymas. Ar jūs girdėjote, kad kai kurie jūsų menininkai yra persekiojami? Ne, niekada, tai tik jūsų vyriausybės propaganda. Norite susitikti su Achmatova ir Zoščenka. Prašom – klauskite jų ko norite.

Ir tie Vakarų humanistai, naiviai susižavėję Stalinu, nesugalvoja paklausti Achmatovos nieko protingiau kaip tik to, ką ji mananti apie pirmininko Ždanovo pareiškimus ir ją smerkiantį Centro komiteto nutarimą. Ždanovas yra sakęs, kad Achmatova savo pagedusios, puvėkliškos

poezijos dvasia nuodijanti tarybinio jaunimo sąmonę. Atsistojusi Achmatova pareiškė, kad Zoščenkos pasisakymą ir Centro komiteto nutarimą laikanti visiškai teisingu. Ir suinteresuotieji lankytojai, gniauždami delnuose maisto talonus, išėjo antrindami vienas kitam, kad Vakarų požiūris į Tarybų Sąjungą yra piktybinis pramanas, o literatūros ir meno veikėjai čia ne tik nėra engiami, bet ir turi galimybę konstruktyviai diskutuoti su aukščiausiais valdžios ešelonais. Visa tai įrodo, kad Rusijoje menininkai vertinami kur kas labiau nei jų dekadentinėse tėvynėse.

Tačiau dar labiau jį pykdė žymūs Vakarų humanistai, atvykstantys į Rusiją jos gyventojams paskelbti, kad šie gyvena rojuje. Molro, kuris gyrė Baltijos ir Baltosios jūros kanalą, nė neužsimindamas apie tai, kad statyba pasiglemžė jo statytojų gyvybę. Foichtvangeris, kuris vizgino uodegą prieš Staliną, „suprasdamas", jog parodomieji teismo procesai būtini tolesniam demokratijos plėtojimui. Dainininkas Robsonas, garsiai plojęs politiniams žudymams. Itin atstumiantys jam buvo Romenas Rolanas ir Bernardas Šo, išdrįsę pagirti jo muziką, bet nenorėję matyti to, kaip Valdžia elgiasi su juo ir kitais menininkais. Apsimetęs sergantis jis neatvyko į susitikimą su Romenu Rolanu. Bernardas Šo buvo dar geresnis. Badas Rusijoje? – retoriškai paklausė jis. Nesąmonė, aš tenai buvau maitinamas taip pat gerai, kaip ir bet kur kitur pasaulyje. Ir būtent jis pasakė: „Jūs neišgąsdinsite manęs žodžiu „diktatorius"." Taip tas lengvatikis asilas bičiuliavosi su Stalinu

nieko nepastebėdamas. Iš tiesų, ko gi jam bijoti diktatoriaus? Anglija diktatorių neturėjo jau nuo Kromvelio laikų. Gaila, kad priverstas nusiųsti Šo savo Septintosios simfonijos partitūrą, po savo parašu ant titulinio puslapio neužrašė, kiek kaimiečių numirė iš bado per tą laiką, kol dramaturgas pirštu pagrūsdamas kimšosi pilvą Maskvoje.

Buvo ir tokių, kurie suprato geriau, kurie palaikė ir vis dėlto buvo tavimi nusivylę. Jie neįžiūrėjo paprasčiausio dalyko, kad Tarybų Sąjungoje negali sakyti tiesos ir likti gyvas. Įsivaizdavo permanantys Valdžios mechanizmą ir norėjo, kad tu su ja kovotum, kaip kad patys – jų manymu – būtų darę tavim dėti. Kitaip tariant, jie norėjo tavo kraujo. Jie norėjo kankinių, kurie įrodytų režimo ydingumą. Bet kankiniu turėjai būti tu, o ne jie. Ir koks skaičius kankinių būtų pakankamas įrodymas, kad tas režimas yra iš tiesų siaubingas, žvėriškas blogis? Vis daugiau ir daugiau. Jiems reikėjo, kad menininkas būtų kaip kraujais trykštantis gladiatorius, kovojantis arenoje su laukiniais žvėrimis. Jie nenorėjo nieko kito, kaip tik, Pasternako žodžiais tariant, „žūties baigtinės, neatšaukiamos“. Ką gi, jis pasistengs nuvilti tokius idealistus kuo ilgiau.

Tie apsišaukėliai bičiuliai nesuprato tik vieno dalyko, kad patys panašūs į Valdžią – kad ir kiek duotum, reikalauja dar.

Visi visada norėdavo iš jo daugiau, negu jis galėjo duoti. O jis visada norėjo duoti tik savo muziką, nieko daugiau.

Jeigu viskas būtų taip paprasta.

*

Įsivaizduojamuose pokalbiuose su tais nusivylusiais savo rėmėjais jis pradėdavo nuo vieno mažo esminio fakto, apie kurį jie beveik garantuotai nežinojo: kad Tarybų Sąjungoje neįmanoma nusipirkti natų sąsiuvinio, jeigu tu nesi Kompozitorių sąjungos narys. Ar jie tai žinoję? Žinoma, ne. Bet, Dmitrijau Dmitrijevičiau, būtinai atsakytų jie, jeigu taip ir yra, tai juk galite nusipirkti balto popieriaus ir pieštuku bei liniuote susiliniuoti? Nejaugi taip lengva atmušti jums norą dirbti mėgstamą darbą?

Na gerai, atsakytų jis, tada pakalbėkime apie kitką. Jeigu esi paskelbtas valstybės priešu, kaip kartą buvo atsitikę jam pačiam, tai nuo tavęs visi aplink susiteps ir užsikrės. Pirmiausia, žinoma, šeima ir draugai. Bet taip pat ir dirigentas, kuris diriguoja, dirigavo ar ketina diriguoti tavo kūrinį; styginių kvartetas, koncertų salė, kad ir kamerinė, patys klausytojai. Kiek kartų per jo istoriją dirigentai ir muzikantai paskutinę akimirką nutraukdavo sutartis? Kartais iš baimės ar savaime suprantamo atsargumo, kartais gavę Valdžios užuominą. Bet kas, pradedant Stalinu ir baigiant Chrenikovu, galėjo visoje šalyje bet kuriam laikui sustabdyti jo veiklą. Jie jau sužlugdė jo, kaip operų kūrėjo, karjerą. Jaunystėje daugelis manė – ir jis su jais sutiko, – kad šis žanras jam sekasi geriausiai. Tačiau kai „Ledi Makbet iš Mcensko apskrities“ buvo galutinai sutrypta, jis nebesukūrė jokios kitos operos ir neužbaigė pradėtųjų.

Bet juk nepaneigsite, Dmitrijai Dmitrijevičiau, kad galite rašyti savo kabineto tyloje ir savarankiškai tuos kūrinius platinti: rodyti draugams, perduoti į užsienį, kaip daro poetai ir prozininkai? Taip, ačiū, puiki mintis: nauja jo muzika, uždrausta Rusijoje ir atliekama Vakaruose. Ar jie įsivaizduoja, kokie pabūklai į jį nusitaikytų? Tai būtų įrodymas, kad jis siekia Tarybų Sąjungoje atkurti kapitalizmą. Bet muziką jūs vis tiek galite kurti? Taip, jis gali kuri neatliekamą ir neatliktiną muziką. O muziką reikia atlikti nedelsiant. Tai jums ne kinų kiaušiniai, kurie užkasti į žemę metams bėgant darosi vis skanesni.

Na bet koks jūs, Dmitrijau Dmitrijevičiau, vis dėlto pesimistas. Muzika nemirtinga, ji visada bus ir jos visada reikės, muzika gali išreikšti viską, muzika... ir taip toliau. Jis užsikimšo ausis, kol jie aiškino jam jo paties meno prigimtį. Tokiam jų idealizmui galima tik paploti. Taip, muzika gal ir nemirtinga, bet kompozitoriai, deja, ne. Juos lengva nutildyti, o dar lengviau nužudyti. O dėl kaltinimo pesimizmu – jis jau nebe pirmą kartą tai girdi. Tada jie ims protestuoti: ne, ne, jūs nesuprantate, mes tiesiog norime padėti. Ir kitą kartą atsibelsdami iš savo saugių turtingų šalių priveš jam storų paketų atspausdinto natų popieriaus.

Karo metu tuose lėtuose šiltinės apsėstuose traukiniuose tarp Kuibyševo ir Maskvos jis nešiojo apie riešus ir kaklą česnako amuletus ir šie padėjo jam išgyventi. Bet dabar jis turėjo nešioti juos nuolat: ne saugodamasis šiltinės, bet Valdžios, priešų, veidmainių ir netgi geranoriškų draugų.

*

Jis žavėjosi tais, kurie atsistoja ir išrėžia tiesą Valdžiai į akis. Žavėjosi jų narsa ir vidiniu principingumu. Kartais net pavydėdavo jiems, nors tas jausmas būdavo dvejopas, nes iš dalies pavydėjo jiems mirties – to, kad nebereikės merdėti gyviems. Ir kai jis Bolšaja Puškarskaja gatvės namo penktame aukšte stovėjo ir surakintas baimės laukė atsidarant lifto durų, jį tolydžio užplūsdavo noras būti išvestam. Beje, jis buvo tikras, kad ir trumpalaikis drąsos plykstelėjimas yra bergždžias.

Juk tie didvyriai, tie kankiniai, kurių mirtis dažnai suteikdavo malonumą tiek ją užsakiusiam tironui, tiek tautoms stebėtojoms, nors užjaučiančioms, bet žvelgiančioms į tai iš aukščiau – tie kankiniai nemirdavo po vieną. Jų didvyriškumas pražudydavo ne vieną jų aplinkos žmogų. Taigi tai nebuvo paprasta, net ir kai aišku.

Žinia, geležinę logiką galima pakreipti ir į kitą pusę. Jeigu išsigelbėji pats, kartu išgelbėji ir kitus, esančius šalia, savo mylimuosius. Ir jeigu esi pasiryžęs viskam, kad tik išgelbėtum tuos, kuriuos myli, tai padarysi viską, kad išsigelbėtum pats. Bet kadangi pasirinkimo nebuvo, tai nebuvo ir galimybės išvengti nuopuolio.

Tai buvo išdavystė. Jis išdavė Stravinskį ir kartu jo muziką. Vėliau Mravinskiui sakė, kad tai buvo sunkiausia jo gyvenimo akimirka.

*

Jiems pasiekus Islandiją, sugedo lėktuvas ir dvi dienas teko laukti kito. Paskui dėl oro sąlygų buvo atšauktas skrydis į Frankfurtą ir jie nuskrido į Stokholmą. Švedų muzikantai karštai sutiko neplanuotą žymaus kolegos apsilankymą. Beje, paklaustas, kokie jo mėgstamiausi švedų kompozitoriai, jis pasijuto kaip mokinukas trumpomis kelnaitėmis... arba kaip ta studentė, kuri nežinojo, kam priklauso menas. Jau buvo beišsižiojąs sakyti Svendsenas, bet laiku prisiminė, kad Svendsenas norvegas. Inteligentiški švedai neįsižeidė ir kitą rytą atsiuntė jam į viešbutį dėžę plokštelių su savo kompozitorių kūriniais.

Jam grįžus į Maskvą netrukus žurnale *Novyj mir* pasirodė straipsnis, pasirašytas jo vardu. Smalsaudamas sužinoti, ką pats apie visa tai manąs, perskaitė, kad kongresas turėjo milžinišką pasisekimą ir kad Valstybės departamentas įsiutęs išsiuntė delegaciją atgal anksčiau laiko. „Grįždamas namo aš daug apie tai galvojau, – skaitė jis apie save. – Taip, Vašingtono šulai bijo mūsų literatūros, mūsų muzikos, mūsų kalbų apie taiką – bijo, nes tiesa, bet kokiu pavidalu, trukdo jiems organizuoti diversijas prieš taiką.“

„Reta kam gyvenimas saldus“, – tokia yra ir paskutinė Pasternako eilėraščio „Hamletas“ eilutė. O prieš ją: „Vienas aš, aplinkui fariziejai.“*

* Vertė S. Geda.

Trečia dalis

Automobilyje

Jis žinojo tik viena: atėjo sunkiausia jo gyvenimo akimirka.

Sunkiausia – nereiškia pavojingiausia.

Nes pavojingiausia valanda yra ne ta, kai tau gresia didžiausias pavojus.

To jis anksčiau nebuvo supratęs.

Sėdėdamas asmeniniame automobilyje šalia vairuotojo jis žiūrėjo, kaip vaizdas už lango neria žemyn, paskui kyla aukštyn ir dingsta iš akių. Jį kamavo vienas klausimas. Jis skambėjo taip:

Leniną muzika slėgė.
Stalinas įsivaizdavo ją suprantąs ir vertinąs.
Chruščiovas muziką niekino.
Kas kompozitoriui blogiausia?

Kai kurie klausimai neturi atsakymų. Ir numiršta nebent kartu su tavim. Kuprotą grabas ištiesins, mėgdavo sakyti Chruščiovas. Kartais žmogus gimsta nekuprotas, bet ilgainiui kupra užauga jam iš vidaus. Toks klausinėjantis kuprius. Greičiausiai grabas numarina visus klausimus

kartu su klausinėtoju. Po laiko visos tragedijos atrodo kaip farsas.

Kai į Suomijos geležinkelio stotį atvyko Leninas, Dmitrijus Dmitrijevičius su būriu mokyklos draugų bėgo pasitikti grįžtančio didvyrio. Tą istoriją jis buvo pasakojęs daugybę kartų. Bet kadangi buvo paliegęs, naminis vaikas, jo nebūtų taip paprastai išleidę. Greičiausiai į stotį jis ėjo lydimas savo dėdės, seno bolševiko Maksimo Lavrentijevičiaus Kostrikino. Šitą versiją jis irgi buvo pasakojęs daugybę kartų. Abi jos puošė jo, kaip revoliucijos rėmėjo, reputaciją. Dešimtmetis Mitia Suomijos stotyje, įkvėptas didžiojo vado! Toks epizodas – tikras atradimas karjeros pradžiai. Tačiau būta ir trečios versijos: kad jis niekada nematė Lenino ir prie stoties net arti nebuvo priėjęs. Gal tiesiog pasisavino klasioko papasakotą istoriją. Dabar jau sunku prisiminti. Ar jis iš tikrųjų buvo Suomijos stotyje? Meluoja, kaip sakoma, save vaduoja.

Jis užsidegė dar vieną uždraustą papirosą ir įsistebeilijo į vairuotojo ausį. Ji bent jau tikra, nėra ko abejoti: vairuotojas turi ausį. Ir, kas be ko, dar kitą priešingoje galvos pusėje, nors dabar jos ir nesimato. Ši yra tik jo atmintyje – arba, tikriau sakant, vaizduotėje – kol pats nepamatai. Ir jis tol kvempėsi ant vairuotojo, kol įžiūrėjo kitos ausies kriauklę ir spenelį. Ką gi, nors vienas klausimas tam kartui išspręstas.

*

Vaikystėje jo dievukas buvo Šiaurės tyrinėtojas Nansenas. Suaugus vien sniego gurgždėjimas po slidėmis kėlė šiurpą ir didžiausia jo ekspedicija buvo kelionė į gretimą kaimą, kai Nita išsiuntė agurkų. Dabar, senatvėje, po Maskvą jį vėžina automobilis – paprastai vairuojamas Irinos, bet kartais ir asmeninio vairuotojo. O pats jis dabar tapo priemiesčių Nansenu.

Ant spintelės prie lovos, kaip visada, stovi atvirukas su Ticiano „Mokesčių pinigais“.

Čechovas yra sakęs, kad verta išbandyti visus žanrus, išskyrus skundo.

Vargšas Anatolijus Bašaškinas. Gavo Tito pakaliko pravardę.

Pasak Achmatovos, Chruščiovo valdymo laikais Valdžia pasidarė vegetarė. Gal ir taip, tik be saiko kemšant į gerklę daržoves nužudyti lengva taip pat, kaip ir tradiciniais mėsėdžių metodais.

Sugrįžęs iš Niujorko pagal banalų ir pompastišką Dolmatovskio tekstą jis sukūrė oratoriją „Miškų daina“. Joje kalbama apie stepių įsisavinimą, apie tai, kaip Stalinas,

Vadas ir Mokytojas, Vaikų Draugas, Didysis Vairininkas, Didysis Tautų Tėvas, Didysis Geležinkelininkas, tapo dar ir Didžiuoju Sodininku. „Apvilkime miškais tėvynę!“ – kaip įsakymą bene dešimt kartų kartoja Dolmatovskis. Po Stalino saule net medžiai stiebiasi drąsiau, atlaikydami šalčius, kaip Raudonoji armija atlaikė nacistus. Ausį rėžianti kūrinio banalybė užtikrino jai žaibišką sėkmę. Ji padėjo jam laimėti Stalino premiją: šimtą tūkstančių rublių ir „dačią“. Jis sumokėjo ciesoriui duoklę ir ciesorius dosniai atsilygino. Iš viso Stalino premija jis buvo apdovanotas šešis kartus. Taip pat reguliariai kas dešimt metų jam būdavo įteikiama Lenino premija: 1946, 1956 ir 1966. Jis premijose maudėsi kaip tos krevetės padaže. Ir tikėjosi, kad iki 1976-ųjų neišgyvens.

Galbūt drąsa yra kaip grožis. Sendama gražuolė mato tik tai, ko jau nebėra, o kiti joje mato tik tai, kas išliko. Kai kas gerbė jį už ištvermę, už nepasidavimą, už tvirtą stuburą po nervinga išore. Jis matė tik tai, ko nebebuvo.

Jau ir Stalino seniai nebėra. Didysis Sodininkas iškeliavo į rojaus sodus ugdyti tenai kovinės obelų dvasios.

Nitos kapas nuklotas raudonomis rožėmis. Kaskart, kai tik jis ateina. Bet ne nuo jo.

Glikmanas kartą jam pasakojo istoriją apie Liudviką XIV. Karalius Saulė buvo absoliutus valdovas, aršesnis net už

Staliną. Bet menininkams jis atiduodavo deramą duoklę: pripažino juos įvaldžius slaptą magiją. Vienas iš tokių menininkų buvo poetas Nikolia Bualio Desprė. Ir Liudvikas XIV visų Versalio dvariškių akivaizdoje, kaip savaime suprantamą dalyką, pareiškė: „Ponas Desprė poeziją išmano geriau už mane.“ Tada, be abejo, pasigirdo nepatiklus visų tų karaliaus batlaižių kikenimas, juk jie viešai ir akis į akį įtikinėdavo karalių, kad jo poezijos – taip pat muzikos, dailės ir architektūros – išmanymui neprilygsta niekas kitas visame pasaulyje ir per visą žmonijos istoriją. Žinoma, valdovas taip pasakyti galėjo iš taktinių ir diplomatinių sumetimų. Bet vis dėlto žodžiai nuskambėjo visiems girdint.

Stalinas turėjo daug privalumų, palyginti su tuo persena karaliumi. Gilus marksizmo-leninizmo teorijos išmanymas, intuityvus liaudies supratimas, meilė liaudies muzikai, sugebėjimas suuosti formalistinius siužetus... gana jau, gana. Ausys svyla.

Bet netgi Didysis Sodininkas, persirengęs Didžiuoju Muzikologu, nesugebėjo iškapstyti Raudonojo Bethoveno. Davidenka nepateisino vilčių – ne todėl, kad pasimirė eidamas ketvirtąją dešimtį. O Raudonojo Bethoveno taip ir neatsirado.

Jam patikdavo istorija apie Tiniakovą. Gražuolis vyras, geras poetas. Jis gyveno Peterburge ir rašė apie meilę, gėles ir kitus prakilnius dalykus. Paskui užgriuvo revoliucija ir Tiniakovas, Leningrado poetas, rašė jau nebe apie meilę, bet

apie tai, kaip jis kenčia badą. Po kurio laiko reikalai taip pablogėjo, kad jis jau stovėdavo gatvės kampe su plakatu ant krūtinės: „Poetas". Kadangi rusai savo poetus vertina, praeiviai duodavo jam pinigų. Tiniakovas mėgdavo pasakoti, kad elgetaudamas užsidirba daugiau negu rašydamas poeziją ir vakarais visada vakarieniauja prašmatniame restorane.

Ar paskutinė detalė tikėtina? Vargu. Bet poetai linkę perdėti. Jam pačiam plakato neprireikė – ant krūtinės puikavosi trys Lenino ordinai ir šeši Stalino premijos medaliai, ir valgydavo jis Kompozitorių sąjungos restorane.

Tamsiaveidis klastingas vyras su ausyje kabančiu rubino auskaru tarp smiliaus ir didžiojo piršto laiko monetą. Rodo ją kitam, blyškesniam – šis, žiūrėdamas pirmajam tiesiai į akis, prie jos nesiliečia.

Buvo toks keistas metas, kai Valdžia, nusprendusi, kad Dmitrijus Dmitrijevičius ne beviltiškas atvejis, pabandė pritaikyti jam naują taktiką. Nelaukdama, kol bus užbaigtas darbas, kurį paskui teks vertinti politiškai pasikausčiusiems muzikologams ir priimti arba pasmerkti, išmintingoji partija nusprendė pradėti nuo pradžių pradžios – nuo ideologinės jo būsenos. Kompozitorių sąjunga rūpestingai ir didžiadvasiškai parinko jam mokytoją – draugą Trošiną, niūrų pagyvenusį visuomenės mokslų specialistą, kad jis išaiškintų Dmitrijui Dmitrijevičiui marksizmo-leninizmo principus ir padėtų persiauklėti. Jam buvo atsiųstas skaitomų knygų sąrašas, kurį sudarė išimtinai Stalino

darbai, tokie kaip: *Marksizmas ir kalbotyra* ir *Ekonominės socializmo problemos TSRS*. Tada į namus atėjo Trošinas ir paaiškino savo užduotį. Jis čia esąs dėl to, kad, deja, net ir garsūs kompozitoriai neišvengia rimtų klaidų, ir pastaraisiais metais jos jiems viešai prikišamos. Kad tokios klaidos nesikartotų, Dmitrijus Dmitrijevičius turi pakelti savo politinių, ekonominių ir ideologinių žinių lygį. Kompozitorius, rimtai išklausęs savo nekviesto svečio ketinimus, apgailestavo, kad buvo labai užsiėmęs rašydamas naująją savo simfoniją, skirtą Leninui, ir nespėjo perskaityti viso taip maloniai pasiūlyto sąrašo.

Draugas Trošinas apžvelgė kompozitoriaus kabinetą. Jis neapsimetinėjo, negrasino, tai buvo vienas iš tų pareigingų vykdytojų, režimo metais iškylančių į paviršių.

– Vadinasi, jūs čia dirbate.

– Būtent čia.

Mokytojas atsistojo, žengtelėjo į vieną, paskui į kitą pusę, pagyrė, kaip kabinetas įrengtas, paskui kaltai šypsodamasis pridūrė:

– Bet čia, žymaus kompozitoriaus kabinete, kai ko trūksta.

Žymusis kompozitorius irgi atsistojo, nužvelgė gerai pažįstamas kabineto sienas, knygų lentynas ir taip pat kaltai papurtė galva, lyg būtų sutrikęs nesugebėdamas atsakyti į pirmąjį savo mokytojo klausimą.

– Nematau ant jūsų sienų draugo Stalinio portreto.

Stojo slogi tyla. Kompozitorius užsirūkė ir ėmė žingsniuoti po kambarį tarsi svarstydamas, kaip galėjo taip

neatleistinai apsižioplinti, arba tikėdamasis reikalaujamą ikoną rasti kur nors užkištą – gal už pagalvės, gal kilimėlio. Galiausiai užtikrino Trošiną, kad nedelsdamas įsigis patį geriausią Didžiojo Vado portretą.

– Ką gi, gerai, – pasakė Trošinas. – O dabar imkimės darbo.

Kartkartėmis mokinys turėdavo konspektuoti pompastiškus Stalino gražbyliavimus. Laimė, Glikmanas pasisiūlė atlikti tai už jį ir tvarkingai siųsdavo jam iš Leningrado patriotines kompozitoriaus įžvalgas Didžiojo Sodininko kūrybos temomis. Po kiek laiko sąrašas buvo papildytas kitais reikšmingais tekstais: pavyzdžiui, G. M. Malenkovo pranešimu XIX partijos suvažiavime „Tipiškumas, kaip meno kūrybingumo laidas".

Į tokį rimtą ir uolų Trošino dalyvavimą savo gyvenime jis žiūrėjo su mandagiu atsainumu ir slapta šaipydamasis. Akmeniniais veidais jie žaidė jiems nurodytus mokytojo ir mokinio vaidmenis. Tiesa, Trošinas kitokio veido ir neturėjo. Jis akivaizdžiai tikėjo savo misijos nepriekaištingumu, o kompozitorius elgėsi pagarbiai, suvokdamas, kad šie nepageidaujami vizitai tam tikra prasme šiek tiek jį apsaugo. Ir vis dėlto abu suprato, kad jų šarada gali turėti rimtų padarinių.

Tuo metu egzistavo dvi frazės – viena klausiamoji, kita patvirtinamoji, – nuo kurių mušdavo prakaitas ir net stipriausiems vyrams sulinkdavo keliai. Klausimas buvo toks: „Ar Stalinas žino?" O patvirtinimas dar šiurpesnis: „Stalinas žino." O kadangi Stalinui būdavo pripaišomos

antgamtinės savybės – niekada neklystantis, visur esantis ir visa žinantis, – paprasti mirtingieji jautė ar įsivaizdavo, kad jo akis nuolat juos seka. Kas, jeigu Trošinas nesugebės tinkamai perteikti Karlo-Marlo ir jų pakalikų priesakų? Arba staiga pasirodys, kad pažiūrėti rimtas, bet nežinia ką mintijantis mokinys nesugeba nieko įsikalti į galvą? Kas tada bus su visais šio pasaulio trošinais? Jie abu žinojo atsakymą. Jeigu mokytojas siūlo mokiniui apsaugą, tai ir mokinys tam tikra prasme atsakingas už mokytoją.

Bet būta dar ir trečios frazės, pašnabždomis kartojamos kalbant apie jį ir apie kitus, pavyzdžiui, Pasternaką: „Stalinas sakė jo neliesti." Kartais tai būdavo tiesa, o kartais neapgalvoti paistalai, įsivaizdavimas ar pavydžios spėlionės. Kodėl jis, buvęs tėvynės išdaviko Tuchačevskio globotinis, vis dar gyvas? Kodėl jis vis dar gyvas po to, kai nuskambėjo žodžiai: „Tas gudragalviškas žaidimas gali labai blogai baigtis"? Kaip jis išgyveno laikraščiuose išvadintas liaudies priešu? Kodėl tarp šeštadienio ir pirmadienio pradingo Zakrevskis? Kodėl jo buvo pasigailėta, kai tiek žmonių aplink suimta, ištremta, nužudyta ar dešimtmečiams pradanginta? Tam buvo tik vienas atsakymas: „Stalinas sakė jo neliesti."

O jeigu taip – nors jis nesužinos tiesos, kaip nesužinos ir tie, kurie tuos žodžius kartojo, – tai tik kvailys manytų, jog jie visam laikui užtikrins tau saugumą. Jau verčiau nežinomam tūnoti šešėlyje, negu kristi į akį Stalinui. Atsidūrusieji jo malonėje retai gaudavo ja ilgiau pasidžiaugti, jų žlugimas būdavo tik laiko klausimas. Kiek svarbių

tarybinio gyvenimo sraigtelių nuo vos pastebimo šviesos žaismo būdavo išsukami lauk, nes imdavo trukdyti visiems kitiems sraigteliams?

Automobilis sustojo prie kryžkelės – iš minčių jį pažadino džergžtelėjimas, vairuotojui truktelėjus rankinį stabdį. Jis prisimena, kaip jie pirko pirmąją savo „Pobedą". Pagal to meto tvarką perkant automobilį turėjo dalyvauti savininkas. Kadangi teises buvo įgijęs dar prieš karą, pats nuėjo į parduotuvės garažą jo pasiimti. Važiuodamas namo pajuto, kad „Pobeda" stringa, ir jau pamanė, kad jam įkišo šlamštą. Kol sustojęs prie šaligatvio knebinėjo dureles, kažkoks praeivis jam sušuko: „Ei tu, akiniuoti, kas atsitiko mašinai?" Nuo „Pobedos" padangų kilo dūmai. Visą kelią nuo pat garažo jis važiavo įjungęs rankinį stabdį. Automobiliai, regis, nėra jo draugai, tai tiesa.

Paskui prisiminė dar vieną merginą, kurią konservatorijoje egzaminavo kaip bolševikų ideologijos profesorius. Pagrindinis egzaminuotojas trumpam išėjo ir jis liko vienas. Studentė iš susijaudinimo taip mankė tarp pirštų popieriaus lapą su klausimais, kad jam jos pagailo.

– Gerai, – tarė jis, – atidėkime visus tuos klausimus į šalį. Aš paklausiu jūsų tik vieno dalyko: kas yra revizionizmas?

Į tokį klausimą jis ir pats būtų atsakęs. Revizionizmas buvo toks pasibjaurėtinas ir eretiškas reiškinys, kad ir pats žodis atrodė raguotas.

Mergina truputį pagalvojo ir tvirtai pasakė:

– Revizionizmas – tai aukščiausia marksizmo-leninizmo vystymosi stadija.

Išgirdęs tokį atsakymą, jis nusišypsojo ir parašė jai penketą.

Kai nebebuvo į ką remtis, kai pasaulyje darėsi tikros nesąmonės, jis tvirtai tikėjo: gera muzika visada bus gera muzika, o geniali muzika – amžina. Bacho preliudus ir fugas gali groti kokiu tik nori tempu, kokia tik nori dinamika ir vis tiek tai bus gera muzika, ir joks šelmis, daužantis klaviatūrą visais dešimt pirštų, jos nesugadins. Tačiau ciniškai tokios muzikos groti negalima.

1949 metais, puldinėjimams tebesitęsiant, jis parašė Ketvirtąjį kvartetą styginiams. Borodino kvartetas jį išmoko ir pagrojo Kultūros ministerijos muzikos įstaigų direkcijai, kuri priimdavo naują kūrinį, duodavo leidimą jį atlikti ir išmokėti honorarą. Turėdamas galvoje abejotiną savo padėtį, daug vilčių į tai nedėjo, bet, visų nuostabai, perklausa buvo sėkminga, kūrinys patvirtintas ir honoraras garantuotas. Netrukus po to pasklido gandai, kad Borodino kvartetas buvo gavęs dvi kūrinio versijas: tikrą ir strateginę. Pirmoji skambėjo taip, kaip buvo autoriaus sumanyta, o antrojoje, skirtoje muzikinės valdininkijos budrumui užmigdyti, pabrėžiami „optimistiniai“ kūrinio akcentai ir socialistinio meno normas atitinkančios vietos. Tai būta idealaus ironijos panaudojimo prieš Valdžią pavyzdžio.

Nieko panašaus, aišku, nebuvo, bet istorija buvo kartojama taip dažnai, kad visi ja patikėjo. Tai buvo nesąmonė: čia nebuvo ir negalėjo būti nė krislo tiesos – juk muzikoje melas neįmanomas. Borodino muzikantai Ketvirtąjį kvartetą galėjo groti tik taip, kaip jį parašė kompozitorius. Muzika – gera, geniali muzika – yra nepriekaištingai, kraštutinai tyra. Ji gali būti graudi, beviltiška ir liūdna, bet niekada ciniška. Jeigu muzika tragiška, tie, kam užminta ant ausies, kaltina ją ciniškumu. Bet net kai kompozitorius yra apimtas kartėlio ar nevilties, ar liūdesio, tai vis tiek reiškia, kad jis kažkuo tiki.

Kas gali pasipriešinti laiko triukšmui?

Tik ta muzika, kuri mūsų viduje, mūsų muzika, kurią kai kas geba paversti tikra muzika. O ši, jeigu tik yra tokia galinga, tikra ir tyra, kad užgožia laiko triukšmą, per dešimtmečius virsta istorijos šnabždesiu.

Štai kuo jis tikėjo.

Inteligentiški, veidmainingi ir varginantys pokalbiai su Trošinu tęsėsi. Kartą mokytojas atėjo neįprastai pakiliai nusiteikęs.

– Ar tai tiesa, – paklausė jis, – ar tai tiesa... aš ką tik sužinojau... kad prieš porą metų jums asmeniškai skambino Josifas Visarionovičius?

– Taip, tiesa.

Kompozitorius mostelėjo į telefoną ant sienos, nors tai nebuvo tas pats aparatas, kuriuo jis kalbėjo. Trošinas įsispoksojo į telefoną nelyginant į muziejinį eksponatą.

– Koks didis žmogus yra Stalinas! Turėdamas tiek valstybinių reikalų, tiek visokių rūpesčių, neužmiršta kažkokio Šostakovičiaus. Jis vadovauja pusei pasaulio ir vis dėlto randa laiko jums!

– Taip taip, – pritarė jis apsimestinai karštai. – Tikrai stebėtina.

– Aš suprantu, jūs žymus kompozitorius, – toliau kalbėjo mokytojas, – bet kas jūs toks, palyginti su Didžiuoju Vadu?

Spėdamas, kad Trošinas nežino Dargomyžskio, jis rimtu veidu pritarė, pacituodamas vieno jo romanso žodžius:

– Juk sliekas aš, palyginti su jo šviesybe! Tiktai sliekas.

– Būtent, sliekas. Gerai, kad jumyse jau bunda sveikas savikritikos jausmas.

Tarsi norėdamas užsitarnauti daugiau pagyrų, jis reikšmingai pakartojo:

– Taip, sliekas, paprasčiausias sliekas.

Ir Trošinas išėjo neatsidžiaugdamas pasiektu rezultatu.

Bet geriausias, kokį tik Maskvoje įmanoma nupirkti, Stalino portretas kompozitoriaus kabinete taip ir nebuvo pakabintas. Po kelių Dmitrijaus Dmitrijevičiaus perauklėjimo mėnesių objektyvi Tarybų Sąjungos realybė pasikeitė. Kitaip tariant, Stalinas mirė. Ir mokytojas nustojo lankytis.

Vairuotojas nuspaudė stabdį ir sustojo prie šaligatvio. „Volga“ buvo gana patogus automobilis. Bet jis visada norėjo

turėti užsienietišką. Ir ne bet kokį – „Mercedes“. Autorinių teisių agentūroje turėjo pasidėjęs užsienio valiutos, bet automobilio už ją pirkti negalėjo: Kuo blogi mūsų tarybiniai automobiliai, Dmitrijau Dmitrijevičiau? Ar nenuveža ten, kur reikia, ar nepatikimi, ar nesukurti važinėti Rusijos keliais? Kaip čia atrodytų, jeigu žymus mūsų kompozitorius nusipirktų „Mercedes“ ir paniekintų tėvynės automobilių pramonę? Ar Politbiuro nariai važinėja užsienietiškais? Patys suprantate, kad tai tiesiog neįmanoma.

Prokofjevui leido užsienyje nusipirkti naujutėlaitį „Ford“. Sergejus Sergejevičius negalėjo juo atsidžiaugti, kol vieną dieną nesuvaldęs Maskvos centre partrenkė jauną moterį. Tam tikra prasme Prokofjevui tai buvo būdinga. Jis visą gyvenimą išnirdavo ne iš tos pusės.

Laiku nemiršta niekas: vieni per anksti, kiti per vėlai. Kai kas daugmaž tiksliai numato metus, bet pasirenka visiškai netinkamą dieną. Vargšas Prokofjevas – pataikyk tu man numirti tą pačią dieną kaip ir Stalinas! Aštuntą vakaro Sergejų Sergejevičių ištiko širdies smūgis, o devintą jis mirė. Stalinas mirė po penkiasdešimties minučių. Numirti nesužinojus, kad Didžiajam Tironui atėjo galas! Toks jau tas Sergejus Sergejevičius. Tikslus kaip laikrodis, bet visada per žingsnį atsiliekantis nuo Rusijos. Todėl ir jo mirtis kvailai nesinchroniška.

Šostakovičiaus ir Prokofjevo pavardės visada bus susijusios. Tačiau, nors ir surakinti vienais pančiais, jie niekada nebuvo draugai. Daugių daugiausia žavėjosi

vienas kito muzika, bet Sergejus Sergejevičius buvo pernelyg persiėmęs Vakarais. Rusiją jis paliko 1918 metais ir, neskaitant kelių apsilankymų (per vieną iš jų ir įvyko nesusipratimas su pižama), taip ir gyveno svetur iki 1936-ųjų. Per tą laiką atitolo nuo tarybinės tikrovės. Įsivaizdavo, kad jį čia sutiks su aplodismentais kaip grįžusį tėvynėn patriotą ir kad tironija jam atsidėkos – kas per naivumas? Ir netgi kai juos išsikviesdavo muzikos valdininkų tribunolas, Sergejus Sergejevičius manydavo, kad kalbama vien apie muzikos dalykus. Jo paklausė: ko trūksta jūsų kolegos Dmitrijaus Dmitrijevičiaus Aštuntajai simfonijai? Nieko, ko nebūtų galima ištaisyti, atsakė šis užkietėjęs pragmatikas ir pridūrė: nebent aiškesnės melodinės linijos, o antrą ir ketvirtą dalį geriau sutrumpinti. O kai prasidėjo jo paties kūrybos puolimas, atsakė taip: klausykite, aš esu įvaldęs ne vieną stilių, jūs tik pasakykite, koks, jūsų manymu, tinkamesnis. Jis didžiavosi savo meistriškumu, bet klausiamas buvo visai ne to. Niekas nereikalavo dirbtinai derintis prie jų miesčioniško skonio ir beprasmiškų kritinių šūkių – turėjai jais tikėti. Jiems reikėjo tavo paklusnumo, sutikimo, parsidavimo. Ir Sergejus Sergejevičius to niekada iš tikrųjų nesuprato. Jis tvirtino – ir tai buvo drąsu, – kad jeigu kūrinys paskelbiamas „formalistiniu“, vadinasi, jis paprasčiausiai „iš pirmo karto nebuvo suprastas“. Jis pasižymėjo kažkokiu neįprastu naivumu. Bet iš esmės tai buvo geros širdies žmogus.

Jis dažnai pagalvodavo, kaip Sergejus Sergejevičius, per karą evakuotas į Almatą, turguje pardavinėjo savo

prabangius europietiško kirpimo kostiumus. Žmonės pasakojo, kad jis mokėjo derėtis ir visada gaudavo geriausią kainą. Kažin, kas nešioja tuos kostiumus dabar? Bet jo aistra buvo ne vien kostiumai. Prokofjevas mėgo visokiausius sėkmės atributus. Ir šlovę jis suprato vakarietiškai. Mėgdavo viską apibūdinti žodžiu „įdomu". Nors viešai „Ledi Makbet iš Mcensko apskrities" ir gyrė, vartydamas operos partitūrą kompozitoriaus akivaizdoje pasakė: įdomu. Tą žodį reikėjo uždrausti iki pat Stalino mirties. Iki kurios Sergejus Sergejevičius neišgyveno.

Jo paties gyvenimas užsienyje niekada neviliojo. Jis – rusų kompozitorius ir gyvena Rusijoje. Kitokių alternatyvų net nesvarstė. Nors ir teko trumpai patirti Vakarų šlovės skonį. Niujorke jis užsuko į vaistinę aspirino. Jam išėjus jau po penkių minučių pardavėjas vitrinoje kabino skelbimą: „Čia apsiperka Šostakovičius".

Jis jau nebelaukė, kad jį sušaudys – tai buvo likę toli praeityje. Bet būti sušaudytam dar ne blogiausia. 1948 metų sausį Stalino įsakymu buvo nužudytas vyriausiasis Maskvos žydų teatro režisierius senas jo draugas Solomonas Michoelsas. Tą pačią dieną jis penkias valandas praleido pas Ždanovą klausydamasis jo užgauliojimų, kaip jis iškraipantis tarybinę tikrovę, nepažymintis šlovingų liaudies pergalių ir renkantis priešų išmaldą. Po to nuėjo tiesiai į Michoelso namus. Apkabino velionio dukterį ir jos vyrą. Paskui, pasisukęs nugara į nuščiuvusius, persigandusius

gedinčiuosius, įsirėmęs veidu į knygų lentyną, tyliu, bet aiškiu balsu pasakė: „Aš jam pavydžiu." Jis iš tiesų manė, kad geriau mirtis nei nesibaigiantis teroras.

Bet nesibaigiantis teroras tęsėsi dar penkerius metus. Kol Stalinas mirė ir pasirodė Nikita Chruščiovas. Tai žadėjo atodrėkį, nedrąsią viltį, savaiminį nuotaikos pakilimą. Ir tikrai, kvėpuoti pasidarė lengviau, į paviršių iškilo kai kurios atgrasios paslaptys, bet tiesa netapo aukščiausiu idealu, tiesiog atsirado supratimas, kad ja galima pasinaudoti politiniais interesais. Ir pati Valdžia neišnyko, tik mutavo. Kraupus būdravimas prie lifto ir laukimas kulkos į pakaušį liko praeityje. Tačiau Valdžia nenustojo juo domėjusis: į jį ir toliau tiesėsi rankos, o jam nuo vaikystės buvo baugu griebiančių rankų.

Kukurūzinis Nikita. Su savo tiradomis apie „abstrakcionistus ir pederastus" – jam regimai niekuo tarpusavyje nesiskiriančius. Kaip kad Ždanovas, kuris Achmatovą kartą išvadino „ir šliundra, ir vienuole". Kukurūzinis Nikita per literatūros ir meno veikėjų susitikimą apie Dmitrijų Dmitrijevičių pasakė: „Klausykit, jo muzika – grynas džiazas, man pilvą nuo jo raižo. Ir aš dar turiu ploti? Nuo to džiazo vieni diegliai." Vis geriau, negu kai tau sako, kad esi penimas liaudies priešų. Be to, šiais liberalesniais laikais kai kuriems iš susirenkančiųjų pas Pirmąjį sekretorių buvo leidžiama – su derama pagarba – pareikšti priešingą nuomonę. Radosi net vienas akiplėša – arba pamišėlis – poetas, kuris

pareiškė, kad ir tarp abstrakcionistų esama didžių menininkų. Ir paminėjo Pikaso pavardę. Į tai Kukurūzinis Nikita šiurkščiai atsakė:

– Kuprotą tik grabas ištiesins.

Anksčiau po tokio pasikeitimo replikomis įžūliam poetui greičiausiai būtų buvę priminta, kad jis žaidžiąs gudragalviškus žaidimus, kurie gali labai blogai baigtis. Bet tai buvo Chruščiovas. Nuo jo skambių posakių išverstakiai liokajai lingavo čia į vieną, čia į kitą pusę, bet dėl savo ateities niekas jau nebebijojo. Vieną dieną Kukurūzinis Nikita gali pasakyti, kad nuo tavo muzikos jam raižo pilvą, o kitą, po prašmatnaus banketo Kompozitorių sąjungos kongrese, būsi kone išgirtas. Tą vakarą jis įsigražbyliavo apie tai, kad padorios muzikos galima pasiklausyti ir per radiją, tik kartais iš jo sklinda, na, kažkoks varnų kranksėjimas... Ir kol išverstakiai liokajai leipo juokais, jo žvilgsnis smigo į vieną gerai žinomą kompozitorių, kuriantį pilvą raižantį džiazą. Bet Pirmasis sekretorius buvo gerai, netgi kilniaširdiškai nusiteikęs.

– Štai, pavyzdžiui, Dmitrijus Dmitrijevičius – jisai praregėjo dar tada, kai tik buvo pradėjęs kariauti su ta savo... kaip ten, su simfonija.

Staiga jis suprato jau nebesąs nemalonėje, ir populiarių dainų kurpėjėlė Liudmila Liadova pribėgusi pabučiavo jį, o paskui, jau visiškai nei į tvorą, nei į mietą, paskelbė, kad visi jį myli. Iš esmės tai nebebuvo labai svarbu, nes viskas jau buvo pasikeitę.

*

Bet štai čia jis ir apsiriko. Anksčiau ant kortos buvo statoma gyvybė, dabar – gyvenimas. Anksčiau vyrai dėdavo į kelnes, o dabar jiems leista paprieštarauti. Anksčiau buvo įsakymai, dabar – pasiūlymai. Taigi dabartiniai jo pokalbiai su Valdžia – nors tai jis suprato ne iš karto – smukdė jo dvasią. Anksčiau jų metu buvo bandoma jo drąsa, dabar – buvo tikrinama, kokio dydžio jo baimė. Tas darbas dirbamas stropiai, su išmanymu, profesionaliai, bet šaltai, kaip kunigų, gelbstinčių mirštančiojo sielą.

Menkai išmanydamas vaizduojamąjį meną, jis nebūtų ryžęsis ginčytis su tuo poetu dėl abstrakcionizmo, bet Pikasą laikė niekdariu ir bailiu. Bepigu būti komunistu, kai negyveni komunistinio režimo valstybėje! Pikasas visą gyvenimą tepliojo savo nesąmones liaupsindamas tarybų valdžią. Bet neduok Dieve, kad koks nors tarybų valdžios užguitas tepliorius imtų tapyti kaip Pikasas. Jis juk gali sakyti tiesą – tai ko neapgina tų, kurie to negali? Bet ne, sėdi sau turčius Paryžiuje ar Pietų Prancūzijoje ir be atvangos štampuoja tą savo nusususį taikos balandį. Tas prakeiktas balandis jam kelia pasibjaurėjimą. Idėjinė vergystė tokia pat niekinga kaip ir kūniškoji.

O Žanas Polis Sartras? Kartą su Maksimu nuvykęs į Autorinių teisių agentūrą Maskvoje šalia Tretjakovo galerijos,

prie kasininko langelio pamatė didįjį filosofą, kruopščiai skaičiuojantį stambų pluoštą rublių. Tais laikais honorarai užsieniečiams buvo mokami tik išskirtiniais atvejais. Pašnabždomis jis Maksimui paaiškino: „Mes materialiai skatiname tuos, kurie iš savo reakcingos stovyklos pereina į mūsiškę progreso stovyklą."

Stravinskis visai kas kita. Jo meilė ir pagarba Stravinskiui niekada nebuvo susvyravusi. Kaip įrodymą, visad ant rašomojo stalo po stiklu laikydavo didelę savo kolegos kompozitoriaus nuotrauką. Jis kasdien žiūrėdavo į ją ir prisimindavo tą paauksuotą viešbučio „Waldorf Astoria" salę, prisimindavo savo išdavystę ir gėdą.

Prasidėjus atlydžiui, Stravinskio muzika vėl suskambo, ir Chruščiovą, kuris apie muziką išmanė ne daugiau nei kiaulė apie debesį, kažkas prišnekino pakviesti žymųjį tremtinį į svečius. Tai būtų buvęs rimtas propagandinis žingsnis, jau nekalbant apie kitką. Galbūt jie tikėjosi kokiu nors būdu atversti Stravinskį iš kosmopolito į grynakraujį rusų kompozitorių. Stravinskis savo ruožtu tikėjosi rasti nors šiokių tokių pėdsakų tos senosios Rusijos, kurią taip seniai paliko. Jeigu taip buvo, tai abiejų pusių viltys žlugo. Tačiau Stravinskis bent jau pasismagino. Dešimtmečiais tarybų valdžia klijavo jam kapitalizmo liokajaus etiketę. Sykį, kai kažkoks muzikos valdininkas su dirbtine šypsena priėjęs padavė jam ranką, Stravinskis vietoj savosios atkišo lazdą. To gesto prasmė buvo aiški: kas dabar liokajus?

Nors paniekinti tarybinį valdininką, kai Valdžia tapusi vegetare, yra viena, o protestuoti tada, kai Valdžia buvo mėsėdė – visai kas kita. Stravinskis metų metus sėdėjo savo amerikietiškojo olimpo viršūnėje – atsiribojęs, pasinėręs tik į save, – kol jo tėvynėje menininkai ir rašytojai kartu su šeimomis buvo persekiojami, grūdami į kalėjimus, tremiami ir žudomi. Ar kvėpuodamas laisvės oru jis viešai ištarė bent vieną protesto žodį? Toks tylėjimas vertas paniekos; žavėdamasis Stravinskiu, kaip kompozitoriumi, jis taip pat karštai niekino jį, kaip mąstytoją. Ką gi, čia ir glūdi atsakymas į jo klausimą apie asmeninę ir menininko sąžinę; pirmosios stygius nebūtinai atsiliepia antrajai.

Per tą laiką, kol truko emigranto vizitas, jiedu susitiko du kartus. Nė vienas susitikimas nebuvo sėkmingas. Jis pats buvo įsitempęs ir susivaržęs, o Stravinskis – įžūlus ir pasitikintis. Ką jie galėjo vienas kitam pasakyti? Jis paklausė:

– Ką jūs manote apie Pučinį?

– Negaliu jo pakęsti, – atsakė Stravinskis.

Į tai jis atsakė:

– Aš irgi.

Ar bent vienas iš jų iš tiesų norėjo pasakyti tai – būtent tai, ką kalbėjo? Greičiausiai ne. Vienas pasąmoningai jautėsi viršesnis, kitas pasąmoningai – nuolankus. Tai visų „istorinių susitikimų“ bėda.

Jis dalyvavo „istoriniame susitikime“ ir su Achmatova. Buvo pasikvietęs ją pas save į Repiną. Jinai atvažiavo. Jis

sėdėjo ir tylėjo. Ji taip pat. Po dvidešimties minučių tylos ji atsistojo ir išvažiavo. O paskui kalbėjo: „Tai buvo puiku."

Daug gerų žodžių galima pasakyti apie tylą – tą erdvę, kurioje baigiasi žodžiai ir prasideda muzika; ir kur baigiasi muzika. Kartais savo padėtį jis lygindavo su Sibelijaus, kuris paskutinį savo gyvenimo trečdalį ničnieko nekūrė, tik sėdėjo savo šlovės soste kaip suomių liaudies pasididžiavimas. Kodėl gi ne, bet jis pats kažin ar turėtų jėgų tylėti.

Sibelijų, ko gero, kankino nepasitenkinimas ir savinieka. Kalbama, kad tą dieną, kai jis sudegino visus savo likusius rankraščius, jam tarsi kalnas nuo pečių nusirito. Tai suprantama. Tarp savęs niekinimo ir alkoholio toks pat ryšys – vienas kursto kitą. Tą ryšį, tą kurstymą, jis pažinojo pernelyg gerai.

Iš lūpų į lūpas ėjo kita Achmatovos vizito į Repiną istorija. Pagal šią versiją Achmatova pasakiusi: „Mes kalbėjomės dvidešimt minučių. Tai buvo nuostabu." Jeigu ji iš tiesų taip pasakė, tai čia grynas prasimanymas. Bet juk tai visų „istorinių susitikimų" bėda. Kuo tikės palikuonys? Kartais jam atrodo, kad bet koks įvykis turi kitą versiją.

Kai jiedu su Stravinskiu prakalbo apie dirigavimą, jis prisipažino:

– Aš nemoku įveikti baimės.

Tą akimirką jis buvo tikras, kad kalba apie dirigavimą. Dabar jau nežino.

Baimė, kad jį nužudys, dingo – tai buvo tiesa ir tarytum privalumas. Jis žinojo, kad jam bus leista gyventi ir jis gaus geriausią medicininį aptarnavimą. Bet tam tikra prasme buvo blogiau. Nes gyvendamas visada gali nusigyventi. Mirusiems tai negresia.

Jis važiavo į Helsinkį atsiimti Sibelijaus premijos. Tais pačiais metais, tarp gegužės ir spalio, tapo Romos Šv. Cecilijos akademijos nariu, Paryžiuje buvo apdovanotas meno ir literatūros ordinu, buvo išrinktas Oksfordo universiteto garbės daktaru ir Karališkosios Londono muzikos akademijos nariu. Jis maudėsi apdovanojimuose kaip krevetė padaže. Oksforde sutiko Pulenką, taip pat gavusį garbingą laipsnį. Jiems buvo parodytas rojalis, kadaise priklausęs Forė. Iš pagarbos kiekvienas sugrojo po keletą akordų.

Eiliniam piliečiui tokios progos būtų teikusios didžiulį malonumą ir priimamos kaip saldi ir pelnyta paguoda. Bet jis ne eilinis, ir kai jam ant galvos byra apdovanojimai, gerklė užkemšama daržovėmis. Kaip skiriasi dabartinės klastingos jų atakos. Jie prieina su šypsena ir pora taurelių degtinės, užjaučiamai pašmaikštauja apie Pirmojo sekretoriaus pilvo dieglius, paskui prasideda pataikavimai, meilikavimai, reikšmingos pauzės, viltys... kartais jis pasigerdavo, o kartais tiesiog nesuprasdavo, kas vyksta, kol negrįždavo namo arba pas ką nors iš draugų, kur pratrūkdavo raudoti ir koneveikti save. Buvo prieita prie to, kad jis kone kasdien kartodavo nekenčiąs savęs. Gailėdavosi nenumiręs daug anksčiau.

*

Beje, „Ledi Makbet iš Mcensko apskrities“ buvo nugalabyta dar sykį. Uždrausta ji išbuvo dvidešimt metų – nuo tos dienos, kai Molotovas, Mikojanas ir Ždanovas prunkštė ir šaipėsi, o Stalinas slėpėsi už užuolaidos. Dabar, kai nei Stalino, nei Ždanovo jau nebeliko ir buvo paskelbtas Atlydys, jis operą atgaivino – o padėjo jam Glikmanas, draugas ir pagalbininkas nuo ketvirtojo dešimtmečio pradžios. Tas pats Glikmanas, kurio akivaizdoje jis į savo iškarpų albumą klijavo straipsnį „Jovalas vietoj muzikos“. Naujoji jų operos versija nukeliavo į Mažąjį Leningrado teatrą, kuris ėmė rūpintis leidimu ją statyti. Bet reikalas įstrigo, ir vyksmui pagreitinti jam buvo patarta pačiam kreiptis laišku su prašymu į TSRS Ministrų tarybos pirmininko pavaduotoją. Tai, žinoma, buvo tikras pažeminimas, nes TSRS Ministrų tarybos pirmininko pavaduotojas buvo ne kas kitas, o Viačeslavas Michailovičius Molotovas.

Vis dėlto laišką jis parašė, ir Kultūros ministerija subūrė komisiją naujajai operos versijai ištirti. Iš pagarbos žinomiausiam šalies kompozitoriui komisija nusprendė atvykti į jo namus Možaisko kelyje. Atvažiavo ir Glikmanas, taip pat vyriausiasis Mažojo teatro režisierius ir orkestro dirigentas. Į komisijos sudėtį įėjo Kabalevskis ir Čulakis, muzikologas Chubovas ir dirigentas Celikovskis. Jis labai nervinosi laukdamas jų atvykimo. Visiems įteikė atspausdintas libreto kopijas. Tada sugrojo visą operą, išdainuodamas visas arijas, o Maksimas sėdėjo greta ir vertė partitūros lapus.

Įsiviešpatavo pauzė, o tada stojo slogi tyla, ir komisija ėmėsi darbo. Prabėgo dvidešimt metų, priešais jį sėdėjo ne valdžios ketvertukas šarvuotoje vyriausybinėje ložėje, o keturi muzikologai, patyrę specialistai, nesusitepę rankų niekieno krauju – susirinkę savo kolegos muzikanto bute. Ir vis dėlto atrodė, kad niekas nepasikeitė. Jie lygino tai, ką girdėjo, su tuo, kas buvo parašyta prieš du dešimtmečius, ir jiems vėl kažko trūko. Jie tvirtino, kad straipsnio „Jovalas vietoj muzikos" niekas oficialiai nebuvo paneigęs ir jo teiginiai tebegalioja. Pavyzdžiui, tas, kad jo muzika kaukia, kreksi, kriokia ir dūsta. Glikmanas bandė ginčytis, bet Chubovas tučtuojau jį užčiaupė. Kabalevskis pagyrė kai kurias kūrinio vietas, bet visą kūrinį įvertino kaip žalingą moralei, nes jis pateisinąs žudikės ir kekšės veiksmus. Du Mažojo teatro atstovai tylėjo, o jis pats užsimerkęs sėdėjo ant sofos ir klausėsi, kaip komisijos nariai rungiasi, kas labiau įskaudins.

Vienbalsiai buvo nuspręsta nerekomenduoti operos atgaivinti dėl jos akį rėžiančių meninių ir ideologinių trūkumų. Kabalevskis, norėdamas įsiteikti, pasakė:

– Mitia, ko tau skubėti? Tavo operos laikas dar neatėjo.

Ir niekada jau neateis, pagalvojo jis. Padėkojęs komisijai už „kritiką", jis pasikvietė Glikmaną į restoraną „Aragvi", ir čia banketinėje salėje abu smarkiai nusigėrė. Vienas iš senatvės privalumų buvo tas, kad jis jau nebevirsdavo iš koto nuo poros taurelių. Norėdamas galėjo gerti ir iki pat ryto.

*

Diagilevas visada kalbino Rimskį-Korsakovą atvažiuoti į Paryžių. Kompozitorius vis atsisakydavo. Galiausiai imperatoriškasis impresarijus griebėsi tokios gudrybės, kad kompozitorius nebegalėjo nevykti. Įvarytas į kampą Korsakovas nusiuntė jam atviruką su įrašu: „Kad jau važiuojam, tai važiuojam“, - pasakė papūga katei, velkančiai ją per laiptus žemyn už uodegos.“

Taip, labai panašu į jo gyvenimą. Ar mažai kartų jo galva yra bumbsėjusi per laiptų pakopas.

Jis visada buvo skrupulingas. Kartą per du mėnesius apsilankydavo pas kirpėją ir - nors tai jau įtarumas - tokiu pat dažnumu pas dantistą. Nuolat plaudavosi rankas; ištuštindavo peleninę, vos tik joje atsirasdavo bent dvi nuorūkos. Jam buvo svarbu, kad viskas gerai veiktų: vanduo, elektra, kanalizacija. Jo kalendorius buvo primargintas įrašų apie šeimos narių, draugų ir kolegų gimtadienius ir visi įrašytieji gaudavo sveikinimo atvirukus ar telegramas. Atvažiavęs į vasarnamį pirmiausia siųsdavo namo atviruką, kad įsitikintų, ar patikimai dirba paštas. Jeigu tai ir ima virsti mažyte manija, nauda akivaizdi. Kai pasaulis aplinkui tampa nebevaldomas, reikia imti į savo rankas tas sritis, kurias gali suvaldyti. Kad ir pačias smulkiausias.

Kūnas vis dar nervingai įsitempęs kaip anksčiau, o gal net dar labiau. Bet mintys jau nebeveja viena kitos; dabar jos šlubčioja nuo vieno nerimo prie kito.

*

Įdomu, ką tas jaunas vyras, kurio mintys veja viena kitą, mano apie senį, spoksantį į jį iš užpakalinės automobilio sėdynės.

Įdomu, kuo baigėsi ta Mopasano istorija, padariusi jam tokį įspūdį jaunystėje, – apsakymas apie aistringą žūtbūtinę meilę. Kažin, ar ten buvo parašyta, kuo baigėsi tas dramatiškas įsimylėjėlių pasimatymas? Reikės pasižiūrėti, jeigu ras knygą.

Ar jis vis dar tiki Laisvąja Meile? Gal ir taip, teoriškai; jei esi jaunas, linkęs rizikuoti, lengvabūdis. Bet kai atsiranda vaikų, abiem tėvams nedera vaikytis vien savo malonumų, antraip bus padaryta didžiulė žala. Jis pažinojo tokių sutuoktinių porų, kurių seksualinis gyvenimas buvo toks nevaržomas, kad jų vaikai atsidūrė vaikų namuose.

Tai per didelė kaina. Taigi turi būti tam tikras susitarimas. Gyvenime taip visada būna, vos tik praeina tas laikas, kai oras kvepia gvazdikų aliejumi. Pavyzdžiui, vienas sutuoktinis praktikuoja laisvą meilę, o kitas augina vaikus. Dažniausiai laisve naudojasi vyras, bet pasitaiko, kad ir moteris. Kai kam iš šalies, nežinančiam visų smulkmenų, būtent toks gali atrodyti jo paties gyvenimas. Toks prašalaitis atkreiptų dėmesį, kad Ninos Vasiljevnos dažnai nebūna namie: jinai arba dirba, arba pramogauja, arba derina viena su kitu. Nita nesutverta namams – ne tokio temperamento ir nepratusi to daryti.

Žmogus tikrai gali nuoširdžiai tikėti kito teise – teise į Laisvąją Meilę. Bet kad ir ką sakytum, tarp principo ir jo įgyvendinimo dažnai glūdi skausmas. Taigi jis paniro į savo muziką, kuri suimdavo jį visą ir todėl guodė. Tačiau būdamas muzikoje jis, suprantama, nematydavo savo vaikų. O kartais, tas tiesa, ir pats užmegzdavo pažinčių. Ne tik pažinčių. Jis stengėsi nepasišiukšlinti – daugiausia, ką vyras gali padaryti.

Nina Vasiljevna spinduliavo džiaugsmu ir gyvybe, mokėjo bendrauti ir mylėti save, tad visai nenuostabu, kad kiti ją irgi mylėjo. Taip jis sakydavo sau, ir tai buvo tiesa, ir visai suprantama, tik kartais skausminga. Bet jis žinojo, kad jinai jį myli ir yra apsaugojusi nuo daugelio bėdų, su kuriomis jis nemokėjo ir nenorėjo tvarkytis pats, be to, jinai juo didžiavosi. Visa tai buvo svarbu. O tas pašalinis stebėtojas, žiūrintis iš šalies ir nieko nesuprantantis, juolab nesupras to, kas vyko tuo metu, kai ji mirė. Ji buvo Armėnijoje su A. ir staiga susirgo. Jie su Galia skubiai nuskrido tenai, bet Nita mirė kone tuoj pat, vos tik jie atvyko.

Faktai buvo tokie: jis grįžo traukiniu su Galia. Ninos Vasiljevnos kūnas namo buvo parskraidintas lydimas A. Per laidotuves viskas buvo juoda, balta ir raudona: žemė, sniegas ir raudonos A. rožės. Prie kapo jis pasikvietė A. arčiau savęs. Ir visą mėnesį ar ilgiau buvo su juo – teisingiau, laikė A. prie savęs. O paskui, atėjęs prie Nitos kapo, dažnai rasdavo jį nuklotą raudonomis rožėmis, atneštomis A. Tas vaizdas jį ramino. Kai kas negalėjo to suprasti.

Kartą jis paklausė Nitos, ar ši nesiruošia jo palikti. Nusijuokusi ji atsakė: „Ne, nebent A. atrastų naują dalelę ir laimėtų Nobelio premiją." Jis irgi nusijuokė taip ir nenustatęs, kokia tikimybė, kad įvyks viena ar kita. Kai kas nesuprastų, kas čia juokinga. Šiaip ar taip, tas pokalbis jo nenustebino.

Buvo tik viena aplinkybė, su kuria jis nepajėgė taikstytis. Kai jie visi atostogaudavo prie Juodosios jūros, paprastai skirtingose sanatorijose, A. atvažiuodavo su „Buick" pavėžinti Nitos. Tie pasivažinėjimai – dar pusė bėdos. Be to, jis visada turėdavo savo muziką – kad ir kur būdamas sugebėdavo susirasti fortepijoną. A. pats nevairuodavo, tad veždavo vairuotojas. Vairuotojas irgi nieko tokio. Svarbiausia buvo „Buick". A. pirko jį iš repatrianto armėno. Ir jam tai buvo leista. Štai kur visa bėda. Prokofjevui buvo leista įsigyti „Ford"; A. leista turėti „Buick"; Slavai Rostropovičiui leista nusipirkti „Opel", dar vieną „Opel", „Land Rover" ir galiausiai „Mercedes". Jam, Dmitrijui Šostakovičiui, užsienietiško automobilio įsigyti neleidžiama. Daugybę metų jam tekdavo rinktis: KIM-10-50, GAZ-MI, „Pobeda", „Moskvič" ar „Volga"... Taigi suprantama, kad jis pavydėjo A. jo „Buick", tviskančio chromu, su odiniu salonu, įmantriais žibintais ir uodegos „pelekais". O jo geltonakė žmona Nina Vasiljevna sėdėdavo jame. Tai, nepaisant visų jo principų, kartais irgi trikdė.

Jis susirado tą Mopasano novelę, aprašančią meilę be ribų ir minčių apie rytojų. Pasirodo, jis buvo pamiršęs, kad

išaušus rytui jaunasis įgulos komendantas buvo žiauriai nubaustas už apgaulingą karo pavojaus paskelbimą ir visas jo batalionas išsiųstas į tolimiausią Prancūzijos pakraštį. O pabaigoje Mopasanas nusprendęs savo paties papasakotą istoriją apibendrinti. Gal tai esanti ir ne visai, kaip autoriaus buvo sumanyta, herojiškos meilės istorija, verta Homero ir kitų antikinių rašytojų, gal tik pigus šiuolaikiškas Polio de Koko stiliaus skaitalas; ir įgulos komendantas greičiausiai jau dabar giriąsis padūkėliams karininkams savo įžūliu poelgiu ir saldžiu meilės atpildu. Štai koks taršalas tos šiuolaikinės meilės istorijos, daro išvadą Mopasanas; nors pirmoji jos kibirkštis ir aistros naktis lieka tyra ir jaudinanti.

Mintys apie šią novelę nejučia grąžindavo jį į kai kuriuos savo paties gyvenimo įvykius. Nitos džiūgavimas, kad ją dievina kitas; pajuokavimas apie Nobelio premiją. O gal vis dėlto jam reikėtų save vertinti kitaip: kaip poną Parisą, verslininką, priverstą praleisti naktį už miesto sienų Antibų geležinkelio stoties laukiamojoje salėje.

Jo žvilgsnis vėl grįžo prie vairuotojo ausies. Vakaruose vairuotojas – tarnas. Tarybų Sąjungoje – gerai apmokamos ir garbingos profesijos atstovas. Po karo daugelis karo mechanikų tapo vairuotojais. Su asmeniniu vairuotoju reikia elgtis pagarbiai. Verčiau nekritikuoti jo važiavimo stiliaus ar automobilio būklės – menkiausia pastaba ir automobilis dviem savaitėms pradings remonto dirbtuvėse dėl kokios nors neaiškios diagnozės. Taip pat reikia apsimesti, kad

nežinai, jog tuo laiku, kai tau jo nereikia, jis mieste užsidirba papildomų pinigų. Kitaip sakant, turi su viskuo taikstytis, ir tai teisinga – tam tikru požiūriu jis svarbesnis už tave. Kai kurie vairuotojai yra pasiekę tokias aukštumas, kad patys turi vairuotojus. O ar esama kompozitorių, pasiekusių tokias aukštumas, kad kas nors kitas kurtų už juos muziką? Gal ir esama, gandų teko girdėti. Žmonės kalba, kad Valdžios numylėtinis Chrenikovas taip užsiėmęs, kad spėja nebent kūrinio temą apibrėžti, o orkestruotę patiki kitiems. Gal taip ir yra, tik skirtumas nedidelis: jeigu Chrenikovas orkestruotų pats, muzika nebūtų nei geresnė, nei blogesnė.

Chrenikovas vis dar balne. Ždanovo šunuodegis, taip aršiai grasinęs ir gąsdinęs, persekiojęs net savo paties mokytoją Šebaliną ir elgęsis taip, lyg pats pasirašinėtų kiekvieną sąskaitą, leidžiančią kompozitoriams nusipirkti natų popieriaus. Stalinas ne veltui pasirinko Chrenikovą – toks tokį pažino ir draugu pavadino.

Tie, kuriems natų popieriaus teko pirkti Chrenikovo kanceliarijos krautuvėje, mėgdavo pasakoti apie jį vieną istoriją. Kartą pirmasis Kompozitorių sąjungos sekretorius buvo pakviestas į Kremlių aptarti kandidatų Stalino premijai gauti. Sąrašas, kaip visada, buvo sudarytas sąjungoje, bet paskutinis žodis būdavo Stalino. Tą kartą nežinia kodėl Stalinas nusprendė vaidinti ne globėjišką Vairininką, bet parodyti natų popieriaus pardavėjui jo vietą. Chrenikovas buvo palydėtas į kabinetą. Stalinas nepakeldamas į jį akių

apsimetė, kad dirba. Chrenikovas ėmė muistytis. Stalinas pakėlė galvą. Chrenikovas ėmė kažką vapenti apie kandidatų sąrašą. Atsakydamas į tai Stalinas, kaip sakoma, nukalė jį žvilgsniu. Chrenikovas pridėjo į kelnes. Paklaikęs iš baimės jis atsiprašydamas kažką suburbuliavo ir nėrė lauk iš kabineto kuo toliau nuo Valdžios žvilgsnio. Už durų laukianti pora stotingų sanitarų, pripratusių prie tokių baigčių, čiupo jį, nuvilko į specialią patalpą, apiplovė, leido atsipūsti ir grąžino kelnes.

Toks dalykas, žinoma, yra visiškai normalus. Ir kas gi smerks žmogų, kad jam paleido vidurius stovint prieš tironą, kuris įsigeidęs kiekvieną sutrintų į miltus. Ne, Nikolajus Chrenikovas pasmerkimo buvo vertas dėl kitko: apie savo gėdą jis visiems pasakojo džiūgaudamas.

Dabar Stalinas jau išėjo į aną pasaulį, Ždanovas irgi, ir tironija pasmerkta, bet Chrenikovas, gajus kaip šeškas, tebesėdi kur sėdėjęs ir vizgina uodegą prieš naujuosius šeimininkus, kaip vizgino prieš senuosius. Girdi, klaidų padaryta, bet jeigu ir taip, visos sėkmingai ištaisytos. Be abejonės, Chrenikovas pergyvens juos visus, bet vieną dieną ir jam ateis galas. Nebent gamtos dėsnis padarys išimtį ir Tichonas Chrenikovas gyvens amžinai, kaip neblėstantis ir svarbus meilės Valdžiai simbolis, žinojęs, ką reikia daryti, kad ir Valdžia jį pamiltų. Jeigu ir ne pats Chrenikovas, tai jo dvyniai ir palikuonys: jie gyvens amžinai, nepriklausomai nuo jokių visuomenės permainų.

*

Malonu žinoti, kad nebijai mirties. Jis bijo gyvenimo, ne mirties. Jo manymu, žmonėms reikia dažniau galvoti apie mirtį ir pratintis prie jos. Gyventi taip, kad mirtis prisiartintų prie tavęs nelauktai, – ne geriausias sprendimas. Turi susipažinti su ja. Rašyti apie ją – žodžiais arba, kaip jis, muzika. Jis buvo įsitikinęs, kad kuo anksčiau imsi galvoti apie mirtį, tuo mažiau padarysi klaidų.

Nors pats pridarė jų daugybę.

Ir kartais pagalvodavo, kad jeigu nebūtų taip dažnai svarstęs apie mirtį, tai klaidų būtų padaręs nė kiek ne mažiau.

Ir kartais pagalvodavo, kad niekas gyvenime jo taip negąsdina kaip mirtis.

Viena iš tokių klaidų – antroji jo santuoka. Nepraėjus nė metams po Nitos mirties, iš gyvenimo pasitraukė motina. Du stipriausi moteriški jo gyvenimo pradai: jo vedlės, patarėjos, gynėjos. Pasijuto labai vienišas. Jo opera buvo ką tik sutriuškinta antrą kartą. Jis žinojo nesugebėsiąs užmegzti paviršutiniškų santykių su moterimis. Jam reikėjo turėti šalia žmoną. Taigi per Pasaulinį jaunimo ir studentų festivalį, kur vadovavo jungtinių chorų žiuri komisijai, jis įsižiūrėjo Margaritą. Kai kas sakė, kad ji panaši į Niną Vasiljevną, bet jis pats to nepastebėjo. Ji dirbo Komjaunimo Centro komitete ir galbūt kažkieno tyčia buvo jam pastūmėta, nors tai ne pateisinimas. Muzikos ji neišmanė

ir menkai ja domėjosi. Ji stengėsi įtikti, bet tuščiai. Niekam iš jo draugų ji nepatiko ir niekas nepritarė toms vedyboms, kurios, žinoma, įvyko netikėtai ir slapta. Galia su Maksimu jos nepriėmė – ko gi kito buvo galima tikėtis, kažkam taip greitai prisistačius pakeisti jiems motinos? – tad ir jinai jų nepriėmė. Vieną dieną, kai skundėsi jais, jis neįskaitomu veidu jai pasakė:

– Gal nužudykim vaikus ir tada gyvensim ilgai ir laimingai?

Ji nesuprato jo žodžių ir netgi nesuvokė, kad jis juokauja.

Jie ėmė gyventi atskirai, paskui išsiskyrė. Tai buvo ne jos, tik jo vieno kaltė. Jis įstūmė Margaritą į tokias neįmanomas sąlygas. Vienatvė varė jį iš proto. Ką gi, nieko naujo.

Jis teisėjavo ne tik tinklinio varžyboms, bet ir per teniso turnyrus. Kartą atostogaudamas vyriausybinėje sanatorijoje Kryme buvo arbitru varžybose, kuriose dalyvavo generolas Serovas, tuometinis KGB vadas. Jeigu generolas bandydavo užginčyti teisėjo „autą“ ar „liniją“, šis nepraleisdavo progos pasimėgauti laikina savo valdžia ir sukomanduodavo: „Su teisėju nesiginčijama.“ Tai buvo vienas iš mėgstamų jo pokalbių su Valdžia.

Ar jis buvo naivus? Žinoma. Kita vertus, buvo taip pripratęs prie grasinimų, bauginimų ir bjaurių užgauliojimų, kad girdėdamas pagyras ir sveikinimus prarado būtiną budrumą. Ir ne jis vienas. Kai Kukurūzinis Nikita atskleidė

asmenybės kultą, kai buvo pripažintos Stalino klaidos ir kai kurios jo aukos po mirties reabilituotos, kai žmonės ėmė grįžti iš lagerių ir kai buvo išleista *Viena Ivano Denisovičiaus diena*, žmonės, suprantama, ėmė puoselėti viltį. Nesvarbu, kad Stalino nuvertimas reiškė Lenino grąžinimą, kad politiniai pokyčiai dažnai buvo skirti išmušti iš vėžių priešininkams ir kad Solženicyno romanas (jo manymu) vaizdavo pagražintą tikrovę, o iš tikrųjų viskas buvo dešimt kartų baisiau – juk negalėjo vyrai ir moterys nebesivilti ar nebetikėti, kad naujieji valdovai bus geresni už senuosius?

Ir kaip tik tuo metu į jį ėmė tiestis graibščios rankos. Matot, kaip viskas pasikeitė, Dmitrijau Dmitrijevičiau, kaip jūs apkarstytas ordinais, kaip jums, kaip Tarybų Sąjungos pasiuntiniui, leidžiama keliauti į užsienį atsiimti prizų ir laipsnių – matot, kaip mes jus vertiname! Tikimės, kad ir vasarnamis, ir automobilis jus patenkina, gal dar ko pageidautumėt, Dmitrijau Dmitrijevičiau, išgerkim dar po vieną degtinėlės ir susidaužkim, vairuotojas palauks, kiek reikės. Pirmajam sekretoriui valdant gyventi kur kas geriau, ar ne tiesa?

Ir pagal visus vertinimo kriterijus jis turėjo su tuo sutikti. Iš tiesų gyventi dabar geriau, kaip geriau kaliniui, kuriam į vienutę įkeliamas draugas, leidžiama prisitraukinėti prie skersinio ir įkvėpti rudens oro, o sargybinis nebespjaudo į sriubą – bent jau jam matant. Taip, šiuo atžvilgiu buvo geriau. Štai kodėl partija, Dmitrijau Dmitrijevičiau, nori priglausti jus prie krūtinės. Mes visi

prisimename, kaip jūs kentėjote asmenybės kulto metais, bet partijai nesvetima konstruktyvi savikritika. Atėjo laimingesni laikai. Taigi iš jūsų norėtume tik vieno – pripažinti, kad partija pasikeitė. Juk nedaug prašome, Dmitrijau Dmitrijevičiau?

Dmitrijus Dmitrijevičius. Galėjo būti Jaroslavas Dmitrijevičius. Iki tos akimirkos, kol jo tėvas ir motina leidosi įkalbami užsispyrusio kunigo. Gali sakyti, kad tėvai, kaip šeimininkai, tiesiog stengėsi būti mandagūs ir pagarbūs. Arba gali sakyti, kad jis gimė – ar bent jau buvo pakrikštytas – po baikštybės žvaigžde.

Trečiajam ir paskutiniam pokalbiui su Valdžia buvo parinktas Piotras Nikolajevičius Pospelovas. CK Politinio biuro narys, pagrindinis penktojo dešimtmečio ideologas, buvęs laikraščio *Pravda* redaktorius, vienos iš tų knygų, kurių jis neperskaitė pagal draugo Trošino sąrašą, autorius. Pasitikėjimą keliantis veidas, o atlape – tik vienas iš šešių turimų Lenino ordinų. Pospelovas buvo karštas Stalino, o vėliau Chruščiovo rėmėjas. Mokėjo labai sklandžiai išdėstyti, kaip įveikęs Trockį Stalinas išsaugojo marksizmo-leninizmo grynumą. Dabar Stalinas atsidūrė nemalonėje, bet Leninas vėl gerbiamas. Keletas naujų vairo posūkių, ir Kukurūzinis Nikita atsidurs nemalonėje, o dar pasisukus, žiūrėk, ir Stalinas su stalinizmu sugrįš atgalios. O pospelovai savo orbitoje – kaip ir chrenikovai – iš anksto pajus kiekvieną pokytį dar šiam neprasidėjus, klausysis

priglaudę ausį prie žemės, žvalgysis patogaus momento, palaižę pirštą laikys iškėlę, kad žinotų, iš kur pučia vėjas.

Bet tai nesvarbu. Svarbiausia, kad Pospelovas buvo jo pašnekovas per paskutinį pražūtingą pokalbį su Valdžia.

– Turiu puikių naujienų, – pareiškė Pospelovas pasivedęs jį į šalį per vieną priėmimą, į kurį jis atėjo vien todėl, kad jie nesiliovė jo visur kvietę. – Nikita Sergejevičius asmeniškai pareiškė apie savo ketinimą paskirti jus Rusijos Federacijos kompozitorių sąjungos pirmininku.

– Tai pernelyg didelė garbė, – išsprūdo jam.

– Tačiau, turint galvoje, kad tai Pirmojo sekretoriaus iniciatyva, atsisakyti jokiu būdu negalima.

– Aš nevertas tokios garbės.

– Gal vis dėlto ne jums dera spręsti apie savo vertumą. Šiuo atžvilgiu Nikitai Sergejevičiui geriau matyti.

– Negaliu priimti tokio pasiūlymo.

– Na ką jūs, Dmitrijau Dmitrijevičiau, jūs iš viso pasaulio priiminėjat apdovanojimus ir mes tuo džiaugiamės. Todėl niekaip nesuprantu, kaip galima atsisakyti garbės, kuri jums siūloma tėvynėje.

– Apgailestauju, bet visai neturiu laiko. Mano darbas kurti muziką, o ne pirmininkauti.

– Daug laiko šios pareigos neatims. Mes tuo pasirūpinsime.

– Aš kompozitorius, ne pirmininkas.

– Jūs esate didžiausias iš dabar gyvenančių kompozitorių. Visi tai pripažįsta. Visi jūsų gyvenimo sunkumai praeityje. Štai kodėl tai taip svarbu.

– Nesuprantu.

– Dmitrijau Dmitrijevičiau, mes visi žinome, kad jūsų neaplenkė tam tikri asmenybės kulto padariniai. Vis dėlto, jeigu galima taip pasakyti, jūsų padėtis buvo tvirtesnė negu kitų.

– Galiu jus užtikrinti, kad to nejaučiau.

– Štai dėl to ir yra labai svarbu, kad sutiktumėte priimti pirmininko postą. Taip parodytumėte, jog asmenybės kulto laikai praėjo. Pasakysiu jums atvirai: kad pokyčiai, įvykę vadovaujant Pirmajam sekretoriui, būtų įtvirtinti, juos reikia sustiprinti viešais pareiškimais ir tokiais paskyrimais kaip pasiūlytasis.

– Aš mielai pasirašau visus pareiškimus.

– Juk suprantate, kad prašau ne to.

– Aš nevertas, – pakartojo jis ir pridūrė: – Palyginti su Pirmuoju sekretoriumi, esu tiesiog sliekas.

Pasakęs suabejojo, ar Pospelovas supras užuominą, ir išties šis tik nepatikliai sukikeno.

– Esu tikras, kad mums pavyks įveikti jūsų prigimtinį kuklumą, Dmitrijau Dmitrijevičiau. Bet apie tai pasikalbėsime kitą kartą.

Rytais, kaip maldą, jis kartodavo du Jevtušenkos eilėraščius. Vienas iš jų buvo „Karjera“ – apie žmonių likimus Valdžios šešėlyje.

Mokslinčius, Galilėjaus bendraamžis,
Už Galilėjų buvo ne kvailesnis.

Kad Žemė sukasi žinojo,
Turėjo šeimą ir nelindo į pavojų.

Tai buvo eilėraštis apie sąžinę ir ištvermę.

Tačiau kaip laikas moko mus:
Kas neprotingas, tas gudrus.

Ar tai tiesa? Į tą klausimą jis taip ir nerasdavo atsakymo. Eilėraščio pabaigoje nurodomas skirtumas tarp kūrėjo ambicijos ir ištikimybės tiesai.

Kuriu karjerą savo
Tuo, kad jos nesiekiu.

Šios eilutės teikė jam nusiraminimą ir taip pat vertė susimąstyti. Nepaisant jo nerimasčių, baimių ir leningradietiško inteligentiškumo, jis iš esmės visada buvo užsispyrėlis, ginantis savo muzikos tiesą, kaip pats ją suprato.

Tačiau „Karjera" visų pirma kalba apie sąžinę, o jo sąžinė turėjo jam priekaištų. Tik kokia nauda iš sąžinės, jeigu jinai, kaip liežuvis, čiuopiantis, ar nėra dantyse skylių, neieško silpnybių, dviveidiškumo, bailumo ir savęs apgaudinėjimo? Pas stomatologą, kad neapleistų dantų, jis lankosi kas du mėnesius, o sąžinę, kad neapleistų sielos, pertikrina kasdien. Yra tiek daug dalykų, dėl kurių jaučiasi kaltas: kažkas nutylėta, nepateisinta, su kažkuo susitaikyta, atiduota kas ciesoriaus. Kartais jis įsivaizduodavo

save kaip Galilėjų ir tą jo bendraamžį mokslininką, kurio namie laukė alkanos burnos. Jis buvo drąsus, kiek leido jo prigimtis; bet sąžinė netrukdavo priminti, kad reikėjo būti drąsesniam.

Kelias savaites po to susitikimo jis tikėjosi ir kiek galėdamas stengėsi nesusidurti su Pospelovu, bet vieną vakarą, prasibrovęs pro triukšmingus valdiškus plepalus ir taurių dzingsėjimą, anas vėl prisigretino prie jo.

– Na, kaip, Dmitrijau Dmitrijevičiau, ar apsisprendėte?

– Na, kaip jau sakiau, jaučiuosi visiškai to nenusipelnęs.

– Aš perdaviau į viršų, kad jūs sutikote rimtai apsvarstyti klausimą dėl vadovavimo Kompozitorių sąjungai, ir pasakiau Nikitai Sergejevičiui, kad jus sulaiko tiktai kuklumas.

Jis tylėjo svarstydamas tokį pirminio jų pokalbio iškraipymą, bet Pospelovas ėmė jį skubinti.

– Nagi, nagi, Dmitrijau Dmitrijevičiau, yra riba, kai kuklumas virsta savotiška didybe. Mes viliamės jūsų sutikimo ir jūs mums jį duosite. Žinoma, kaip mudu abu suprantame, kalba sukasi ne vien apie vadovavimą. Todėl aš puikiai suprantu jūsų dvejones. Bet mes visi nusprendėme, kad laikas atėjo.

– Laikas kam?

– Na, jūs negalite tapti sąjungos pirmininku neįstojęs į partiją. Tai prieštarautų visiems konstitucijos įstatymams. Be abejo, jūs tai žinojote. Dėl to dvejojote. Bet galiu jus

užtikrinti: tam nebus jokių kliūčių. Jums tereikės pasirašyti prašymą. Kitkuo pasirūpinsime mes.

Staiga jis pajuto, kaip jį apleido jėgos. Kaip, kodėl jis to nenumatė? Per visus teroro metus bent jau guodėsi tuo, kad niekada nebandė pasilengvinti padėties įstodamas į partiją. Ir štai dabar, kai didžioji baimė galiausiai išsisklaidė, jie atėjo pasiimti jo sielos.

Prieš atsakydamas jis bandė susikaupti, bet atsakymas vis tiek skambėjo padrikai.

– Piotrai Nikolajevičiau, aš visiškai nevertas, visiškai tam netinku. Neturiu politiko gyslelės. Tenka prisipažinti, kad taip ir neįsisavinau pagrindinių marksizmo-leninizmo principų. Tiesą sakant, kartą man buvo paskirtas mokytojas draugas Trošinas ir aš pareigingai skaičiau siūlomas knygas, taip pat, kiek prisimenu, ir jūsiškę, bet man tie mokslai ėjosi taip sunkiai, kad, bijau, teks palūkėti, kol būsiu rimčiau apsiginklavęs.

– Dmitrijau Dmitrijevičiau, mes viską žinome apie tą nelemtą ir – ką jau čia kalbėti – nereikalingą politinį instruktažą. Tai buvo jūsų pažeminimas ir kartu taip būdinga asmenybės kulto metui. Tai tik dar viena dingstis parodyti, kaip pasikeitė laikai ir kad partijos nariams nebūtina turėti gilių politinės teorijos žinių. Šiandien, vadovaujami Nikitos Sergejevičiaus, mes visi lengviau atsikvėpėme. Pirmasis sekretorius dar jaunas ir turi planų daugeliui metų į priekį. Mums svarbu, kad jūs išreikštumėte pritarimą šiam naujam kursui, leidžiančiam kvėpuoti pilna krūtine.

Tą akimirką jam sunkiai sekėsi kvėpuoti pilna krūtine ir jis griebėsi kito argumento.

– Matote, Piotrai Nikolajevičiau, aš laikausi tam tikrų religinių įsitikinimų, kurie, kaip suprantu, nesuderinami su naryste partijoje.

– Be abejo, turite ir daug metų sėkmingai laikėte juos paslaptyje. Bet kadangi jie nėra viešai žinomi, mums tai jokia kliūtis. Mes neskirsime jums mokytojo, kuris padėtų atsikratyti šios... kaip čia geriau pasakius, praeities atgyvenos.

– Sergejus Sergejevičius Prokofjevas buvo Krikščioniškojo mokslo sektos narys, – susimąstęs atsakė jis. Suprasdamas, kad tai ne visai į temą, vis dėlto paklausė: – Gal norite pasakyti, kad žadate atidaryti bažnyčias?

– Ne, aš to nesakau, Dmitrijau Dmitrijevičiau. Bet, žinoma, dabar, kai papūtė gaivesni vėjai, negali žinoti, apie ką galėsime laisvai diskutuoti ateityje. Diskutuoti su mūsų nauju garbingu partijos nariu.

– Ir vis dėlto, – nuo spėtinų dalykų jis pabandė grįžti prie konkrečių, – pataisykite mane, jeigu klystu, bet nėra tokios griežtos nuostatos, kodėl sąjungos pirmininkas turi būti partinis.

– Kitaip negali būti.

– Bet juk Konstantinas Fedinas ir Leonidas Sobolevas, užimantys vadovaujančius postus Rašytojų sąjungoje, nepartiniai?

– Tai tiesa. Bet kas yra girdėjęs apie Fediną ir Sobolevą? Su Šostakovičiumi nėra nė ko lyginti. Tai ne argumentas.

Jūs esate žymiausias. Labiausiai pagerbtas mūsų kompozitorius. Neįsivaizduojama, kad būtumėt sąjungos pirmininkas nebūdamas partijos nariu. Ypač kad Nikita Sergejevičius turi tiek planų plėtoti muziką Tarybų Sąjungoje.

Užuodęs tarpelį išsprūsti jis paklausė:

– Kokių planų? Aš nieko neskaičiau apie jo planus dėl muzikos.

– Suprantama. Nes būsite pakviestas padėti specialiai komisijai juos suformuluoti.

– Aš negaliu stoti į partiją, kuri draudžia mano muziką.

– Kokie jūsų kūriniai draudžiami, Dmitrijau Dmitrijevičiau? Atleiskite, jeigu aš ką nors...

– „Ledi Makbet iš Mcensko apskrities". Iš pradžių ji buvo uždrausta asmenybės kulto laikais, o paskui – kai kultas buvo atskleistas.

– Taip, – guodžiamai nutęsė Pospelovas, – suprantu, kad tai jums atrodo kaip kliuvinys. Bet pažvelkime į tai iš praktinės pusės. Geriausias, realiausias būdas pasiekti, kad opera būtų statoma, yra įstoti į partiją. Už viską šiame pasaulyje reikia mokėti.

Įsiutintas tokio žmogaus vingrumo, jis metė paskutinį argumentą.

– Tuomet leiskite man irgi pažvelgti į tai iš praktinės pusės. Aš visada sakiau – ir tai yra vienas esmingiausių mano gyvenimo principų, – kad niekada nestosiu į partiją, kuri žudo žmones.

Pospelovas nė nemirktelėjo.

– Bet juk aš apie tai ir kalbu, Dmitrijau Dmitrijevičiau. Mes – mūsų partija – jau kitokia. Šiais laikais žmonės nebežudomi. Ar galite pasakyti nors vieną pavardę žmogaus, nužudyto Nikitos Chruščiovo laikais? Nors vieną? Priešingai, kulto aukos grįžta į normalų gyvenimą. Asmenys, patyrę valymą, reabilituojami. Reikia, kad šis darbas tęstųsi. Reakcingos stovyklos jėgos nesnaudžia ir jų nevalia menkinti. Kaip tik todėl ir prašome jūsų pagalbos – kad prisidėtumėte prie pažangos stovyklos.

Pokalbis jį visiškai išsekino. Paskui buvo dar vienas susitikimas. Ir dar vienas. Atrodė, kad ir kur nueitų, Pospelovas jau stovi prie jo su taurele rankoje. Tas žmogus jau pasirodydavo jam ir sapne – visada kalbėdamas ramiu, įtikinamu ir vis dėlto beprotiškai siutinančiu balsu. Juk jis niekada nenorėjo nieko daugiau, kaip tik būti paliktas ramybėje. Glikmanui jis pasipasakojo, bet namiškiams neprasitarė. Daug gėrė, negalėjo dirbti, nervai buvo pakrikę. Kiek žmogus gyvenime gali pakelti.

1938, 1948, 1960. Jie įsikibdavo į jį kas dvylika metų. Ir visi tie metai buvo keliamieji.

„Jis nesutarė pats su savimi.“ Tai tik frazė, bet labai tiksli. Valdžiai spaudžiant asmenybė skeldėja ir skyla. Viešas bailys sugyvena su asmeniniu didvyriu. Arba, daug dažniau, viešas bailys sugyvena su asmeniniu bailiu. Nors pernelyg paprasta įsivaizduoti, kad kirvis perkerta žmogų į dvi dalis. Greičiau jau žmogus suskyla į šimtus nuolaužų,

tuščiai bandydamas prisiminti, kaip jos, tikriau, jis, kadaise buvo vientisos.

Jo draugas Slava Rostropovičius tvirtino, kad atsparumas persekiojimams priklauso nuo talento dydžio. Gal kitiems tai tinka – pavyzdžiui, pačiam Slavai, kuris bet kokiomis aplinkybėmis lieka optimistiškai nusiteikęs. Ir kuris, beje, yra jaunesnis ir nežino, koks buvo gyvenimas prieš keletą dešimtmečių. Arba kaip reikia jaustis, kai tavo dvasia palaužta, nervai pakrikę. Nutrūkusio nervo nepakeisi kaip smuiko stygos. Kažko giliai tavo viduje jau nebėra ir lieka tiktai – kas? – tam tikra taktinė gudrybė, gebėjimas vaizduoti ne šio pasaulio menininką ir pasiryžimas bet kokia kaina ginti savo muziką ir šeimą. Ką gi, galiausiai nusprendė jis – taip apatiškai ir bejėgiškai, kad sunku tai pavadinti sprendimu, – galbūt tokia šios dienos kaina.

Taigi jis atsidavė Pospelovui, kaip mirštantysis atsiduoda kunigui. Arba kaip išdavikas, apkvaitęs nuo degtinės, atsiduoda bausmės vykdytojų komandai. Pasirašydamas jam pakištą dokumentą jis, žinoma, pagalvojo apie savižudybę – tik kokia prasmė žudyti kūną, kai siela jau nužudyta? Kalba netgi ne apie tai, kad trūko drąsos nusipirkti tablečių, paslėpti ir išgerti jas. Tiesiog susidariusiomis aplinkybėmis jis negerbė savęs net tiek, kad galėtų nusižudyti.

Tačiau pabėgti bailumo pakako – kaip vaikystėje ištraukti ranką iš motinos delno artėjant prie Jurgenseno trobos. Jis pasirašė stojimo į partiją pareiškimą ir nuskridęs į Leningradą prisiglaudė pas seserį. Tegu jie turi jo

sielą, bet kūno negaus. Galės paskelbti, kad dingęs kompozitorius įrodė esąs tikras sliekas, įstojęs į partiją tam, kad padėtų Kukurūziniam Nikitai įgyvendinti savo nuostabias, kad ir iki galo nesugromuliuotas, idėjas apie tarybinės muzikos ateitį. Apie jo moralinę mirtį paskelbs ir be jo. Pas seserį jis bus tol, kol viskas baigsis.

Tada pradėjo plaukti telegramos. Oficialus pranešimas bus pagarsintas tokią ir tokią dieną. Jo dalyvavimas ne tik pageidaujamas, bet ir būtinas. Nesvarbu, galvojo jis, aš liksiu Leningrade, o jeigu jiems reikia manęs Maskvoj, tegu suriša ir velka per jėgą. Tegu visas pasaulis pamato, kaip verbuojami nauji partijos nariai: užlaužia rankas ir sumeta į vagonus kaip svogūnų maišus.

Kupinas naivumo, būdingo visiems išgąsdintiems triušiams, jis nusiuntė telegramą, kad blogai jaučiasi ir apgailestauja negalėsiąs dalyvauti savo paties egzekucijoje. Jie atrašė jam, kad tokiu atveju oficialus paskelbimas bus atidėtas vėlesniam laikui. O tuo tarpu naujiena pasklido po Maskvą. Skambino draugai ir pažįstami, skambino žurnalistai – neaišku, kurių jis bijojo labiau. Bet nėr kur bėgti nuo lemties. Taigi jis grįžo į Maskvą ir perskaitė dar vieną paruoštą dokumentą, bylojantį apie tai, kad prašėsi priimamas į partiją ir kad jo prašymas patenkintas. Atrodė, kad tarybų valdžia pagaliau nusprendė jį pamilti. Tokio kibaus apkabinimo jis dar nebuvo patyręs.

Nutaręs susituokti su Nina Vasiljevna, jis pabijojo pasakyti apie tai motinai. Kai stojo į partiją, pabijojo pasakyti

vaikams. Bailumo linija jo gyvenime buvo vienintelė tiesi ir nesumeluota.

Maksimas tik du kartus matė tėvą verkiantį: kai mirė Nina ir kai jis įstojo į partiją.

Taigi, jis buvo bailys. Taigi, sukosi kaip voverė rate. Taigi, visus savo drąsos likučius sudėjo į muziką, o visą bailumą į gyvenimą. Ne, tai pernelyg... patogu: oi, atleiskite, bet aš esu bailys ir tikrai nieko negaliu padaryti, jūsų ekscelencija drauge Didysis Vade, senasis bičiuli, žmonele, dukrele, sūneli. Taip būtų paprasčiausia, bet gyvenimas visada priešinasi paprastumui. Pavyzdžiui, jis bijojo Stalino valdžios, bet ne paties Stalino – nei pokalbio su juo telefonu, nei gyvai. Pavyzdžiui, jis galėdavo užtarti bet ką kitą, tačiau ko nors prašyti dėl savęs – niekada. Kartais pats tuo stebėdavosi. Tai gal ne visai dar beviltiškas?

Nors būti bailiu nėra lengva. Būti didvyriu kur kas lengviau negu būti bailiu. Didvyriu tampi akimirksniu – kai išsitrauki šautuvą, numeti bombą, paspaudi sprogdiklį, šauni į tironą, o paskui į save. O bailio karjera trunka visą gyvenimą. Negali atsipalaiduoti. Turi numatyti, kada vėl teks teisintis pačiam prieš save, drebėti, gūžtis, vėl patirti kerzinių batų skonį ir savo paties apgailėtiną menkystę. Silpnadvasis turi būti atkaklus, užsispyręs, pastovaus būdo – vadinasi, tam tikra prasme lyg ir drąsus. Jis nusišypsojo ir prisidegė dar vieną papirosą. Ironija vis dar teikia jam džiaugsmo.

*

Dmitrijus Dmitrijevičius Šostakovičius įstojo į Tarybų Sąjungos komunistų partiją. Šito negali būti, kadangi šito negali būti niekados, kaip pasakė miesto viršaitis, pamatęs žirafą. Bet juk gali, ir buvo.

Jis visada mėgo futbolą, visą savo gyvenimą. Turėjo seną svajonę sukurti jam himną. Buvo gavęs teisėjo pažymėjimą. Į tam skirtą sąsiuvinį susirašydavo visų sezono varžybų rezultatus. Jaunystėje buvo „Dinamo" sirgalius ir kartą nuskrido tūkstančius kilometrų iki Tbilisio vien pažiūrėti rungtynių. Čia ir buvo visa esmė: būti ten, kur jos vyksta, beprotiškai staugiančioje minioje. Šiais laikais žmonės rungtynes stebi per televizorių. Jam tai būtų buvę tolygu gerti mineralinį vandenį vietoj eksportinės „Stoličnaja" degtinės.

Futbolas – grynojo sporto rūšis, už tai jį ir pamilo. Tai sąžiningų siekių ir gražių akimirkų pasaulis, kuriame teisumas ir neteisumas tučtuojau nulemiamas teisėjo švilpuku. Visada atrodydavo, kad jis toli nuo Valdžios ir ideologijos, nuo tuščiakalbystės ir žmogaus sielos gniuždymo. Nors – pamažu, metai po metų – ėmė suvokti, kad tai tik jo įsivaizdavimas, sentimentalus idealizavimas. Valdžia naudojosi futbolu kaip ir viskuo kitu. Taigi: jeigu tarybinė visuomenė geriausia ir pažangiausia pasaulio istorijoje, tai tarybinis futbolas taip pat turi būti toks. Ir jeigu jis ne visada gali pasirodyti pats geriausias, tai bent jau

geresnis negu tų šalių, kurios niekšingai išsuko iš tikrojo marksizmo-leninizmo kelio.

Jis prisiminė 1952-ųjų olimpines žaidynes Helsinkyje, kai TSRS žaidė su Jugoslavija, revizionisto ir gestapinio žudiko Tito feodu. Visi labai nustebo ir nusiminė, Jugoslavijai laimėjus rezultatu 3:1. Kai anksti rytą Komarove per radiją buvo paskelbtas rezultatas, namiškiai manė, kad jis labai susikrims. O jis nuvažiavo pas Glikmaną ir jie dviese ištuštino butelį rinktinio konjako.

Bet tos rungtynės pagarsėjo ne vien rezultatu. Jos pasauliui parodė, kaip tironija geba viską persmelkti purvu. Bašaškinas ir Bobrovas – abiem apie trisdešimt, abu komandos galiūnai. Anatolijus Bašaškinas – komandos kapitonas ir centro gynėjas. Vsevolodas Bobrovas – veržlus puolėjas, per pirmas trejas rungtynes įmušęs penkis įvarčius. Praloštosiose su jugoslavais vieną įvartį priešininkai įmušė dėl Bašaškino aplaidumo, tai tiesa. Ir tuoj po to aikštėje Bobrovas ant jo užriko: „Tito pakalikas!“

Žiūrovai ėmė ploti, ir gal tas kvailas ir absurdiškas akibrokštas būtų užsimiršęs, jeigu nebūtų turėjęs padarinių. Ir jeigu Bobrovas nebūtų buvęs geriausias Stalino sūnaus Vasilijaus draugas. Tito pakalikas prieš uolų patriotą Bobrovą. Tas farsas jam buvo koktus. Padorų žmogų Bašaškiną išvijo iš kapitonų, o Bobrovą padarė visaliaudiniu sporto didvyriu.

Klausimas buvo toks: kaip aplinkiniams – jauniems kompozitoriams ir pianistams, – optimistiškai nusiteikusiems, idealistams ir niekuo nesuteptiems, atrodo pareiškimą

parašęs ir į partiją priimtas Dmitrijus Dmitrijevičius Šostakovičius? Kaip Chruščiovo pakalikas?

Vairuotojas papypsėjo automobiliui, pasukusiam į jų pusę. Anas irgi pyptelėjo. Jokios prasmės tie signalai neturėjo – du mechaniniai garsai. Bet kompozitoriaus ausis pagauna bet kokios garsų sąsajos ir sąšaukos prasmę. Į Antrąją jo simfoniją buvo įtrauktos keturios fa diezo fabriko sirenos.

Jam patinka valandas mušantys laikrodžiai. Jis turi jų daugybę, įdomu būtų, jeigu jie visi skambintų vienu metu. Tada kas valandą garsai susilietų į vieną karališką dermę – naminį, kambarinį variantą to garso, kuris anuomet aidėdavo senuosiuose Rusijos miestuose ir miesteliuose skambant visų cerkvių varpams. Jeigu taip iš tiesų būdavo. Juk tai Rusija, ir greičiausiai vieni varpai vėluodavo, kiti pasiankstindavo.

Jo bute Maskvoje du laikrodžiai skamba tuo pačiu metu. Bet neatsitiktinai. Likus dviem minutėms iki kiekvienos valandos jis įjungia radiją. Galia sėdi valgomajame ir atidariusi laikrodžio dureles vienu pirštu prilaiko švytuoklę. O jis tą patį daro su laikrodžiu ant savo kabineto stalo. Kai per radiją suskamba laiko signalas, abu atleidžia švytuoklę, ir laikrodžiai sutartinai ima mušti valandą. Tokia nuolatinė darna jam teikdavo malonumą.

Kartą svečiavosi buvusio britų ambasadoriaus Maskvoje namuose Kembridže. Šeima taip pat turėjo du laikrodžius, kurie skambėdavo poros minučių skirtumu. Jį tai sutrikdė. Jis pasisiūlė suderinti laikrodžius, kaip darydavo

namuose su Galia, kad šie skambėtų vienu metu. Mandagiai padėkojęs ambasadorius atsakė, kad jam labiau patinka, kai jie skamba atskirai: jeigu gerai nenugirsti pirmojo, žinai, jog netrukus suskambės kitas ir patvirtins, kad dabar tikrai trys, o ne keturios. Taip, žinoma, tai suprantama, bet vis tiek erzina. Jam norėjosi, kad garsai skambėtų sutartinai. Tokia buvo jo vidinė prigimtis.

Dar jis mėgsta kandeliabrus. Sietynus su tikromis žvakėmis, o ne elektros lemputėmis, ir net atskiras žvakides su viena mirgančia žvakele. Jam patinka jas įstatyti – kad kiekviena stovėtų tikrai tiesiai, paskui trumpam uždegti ir tuoj užpūsti, kad lengviau įsidegtų iškilmingai progai atėjus. Per gimtadienį degdavo tiek žvakių, kiek jam sukakdavo metų. Draugai žino, kokia dovana jį pradžiugins. Chačaturianas kažkada padovanojo jam du įspūdingus kandeliabrus – bronzinius su krištoliniais karuliais.

Taigi, jo pomėgis – mušantys laikrodžiai ir kandeliabrai. Jau prieš karą jis turėjo automobilį. Turi vairuotoją ir vasarnamį. Visą gyvenimą butą tvarkė namų darbininkė. Partijos narys, socialistinio darbo didvyris. Jis gyvena septintame Kompozitorių sąjungos name Neždanovos gatvėje. Kaip RTFSR deputatas, tik brūkšteli raštelį artimiausio kino teatro direktoriui, ir Maksimas jau turi du nemokamus bilietus. Jis gali naudotis uždaromis nomenklatūriniams darbuotojams skirtomis parduotuvėmis. Dalyvavo komisijoje rengiant jubiliejines iškilmes Stalino

septyniasdešimtmečiui pažymėti. Dažnai pasirašo TSKP nutarimų kultūros klausimais dokumentus. Laikraščiuose pasirodo jo nuotraukų tarp žymių partijos ir vyriausybės atstovų. Jis iki šiol – žymiausias Rusijos kompozitorius.

Tie, kas pažįsta jį asmeniškai, žino. Tie, kurie turi ausis, girdi jo muziką. Bet kaip jis atrodo tiems, kurie jo nepažįsta, – jaunimui, siekiančiam suprasti pasaulio dėsnius? Argi jie gali jo nesmerkti? Ir kaip į jį dabar pažiūrėtų jo jaunasis „aš“, stovintis šalikelėje ir matantis, kaip pro šalį vyriausybiniame automobilyje prašvilpia susirūpinusi fizionomija? Galbūt tai vienas tragiškiausių mums paruoštų gyvenimo scenarijų: senatvėje mums lemta tapti tais, kurių jaunystėje labiausiai nekentėme.

Jis, kaip priklauso, lankydavo partinio biuro posėdžius. Per nesibaigiančias kalbas mintimis nuklysdavo kitur ir į salę sugrįždavo tik tada, kai pasigirsdavo plojimai. Kartą draugas paklausė jo, kodėl jis plojo, kai Chrenikovas savo kalboje jį žiauriai kritikavo. Draugas čia įžvelgė ironiją arba nepasitikėjimą savimi. Bet iš tikrųjų jis tiesiog nesiklausė.

Tie, kurie jo asmeniškai nepažinojo ir tik iš tolo sekė jo muziką, turbūt atkreipė dėmesį į tai, kad Valdžia įvykdė savo sutartį, kurią jos vardu su juo sudarė Pospelovas. Dmitrijus Šostakovičius buvo įleistas į šventąją partijos bažnyčią ir po dvejų su trupučiu metų jo opera – dabar naujovišku pavadinimu „Katerina Izmailova“ – buvo

priimta ir grįžo į sceną Maskvoje. *Pravda* veidmainiškai parašė, kad kūrinys be reikalo buvo nuvertintas asmenybės kulto epochoje.

Buvo pastatyta ir kitų spektaklių, tiek Tarybų Sąjungoje, tiek užsienyje. Ir kaskart jis pagalvodavo apie tas operas, kurias būtų parašęs, jeigu ši jo karjeros atšaka nebūtų buvusi nukirsta. Juk galima buvo panaudoti ne tik „Nosį", bet ir visą Gogolį. Bent jau „Portretą", kuris nuo seno jį žavėjo ir nedavė jam ramybės. Tai istorija apie jauną tapytoja Čartkovą, kuris už maišą auksinių parduoda sielą velniui – Fausto sandėris pelno sėkmę ir šlovę. Šio žmogaus karjera lyginama su kito pradedančiojo dailininko, jau kurį laiką dirbančio ir besimokančio Italijoje, niekam nežinomo, bet išsaugojusio dorą. Pagaliau sugrįžęs namo pastarasis išstato parodoje tik vieną savo paveikslą, bet juo gėdingai užbraukia visą Čartkovo kūrybą – ir Čartkovas tai žino. Istorijos moralas kone biblinis: „Talentą turinčiojo siela tebūna tyresnė nei visų kitų."

Apysakoje „Portretas" vaizduojami du aiškūs pasirinkimo keliai: dora ar pagedimas. Dora kaip nekaltybė. Kartą netekęs niekada nesusigrąžinsi. Tačiau tikrovėje, ypač kraštutiniu jos pavidalu, koks teko jo daliai, viskas ne taip. Esama ir trečio kelio: dora ir pagedimas. Gali būti ir Čartkovu, ir jo moraliniu *alter ego**. Taip kaip gali būti ir Galilėjumi, ir jo kolega mokslininku.

* Antrasis aš. (Lot.)

*

Caro Nikolajaus I laikais vienas husaras pavogė generolo dukterį. Dar blogiau – o gal ir geriau – jis iš tiesų ją vedė. Generolas pasiskundė carui. Nikolajus tą klausimą išsprendė taip: iš pradžių paskelbė santuoką negaliojančia, o paskui išrašė oficialų merginos nekaltybės patvirtinimą. Dramblių tėvynėje viskas įmanoma. Bet kad ir taip, jis abejojo, ar koks nors valdovas ar stebuklas galėtų grąžinti jam nekaltybę.

Ilgainiui tragedijos darosi panašios į farsą. Jis pats taip ne kartą sakė ir visada tuo tikėjo. Jo paties gyvenimas tai tik patvirtina. Jis iš tikrųjų kartais jausdavo, kad jo gyvenimas, kaip daugelio kitų, kaip ir jo šalies, yra tragedija, kurios herojus savo neišsprendžiamą dilemą gali išspręsti tik nusižudydamas. Nors jis to nepadarė. Ne, jis tikrai ne Šekspyro herojus. Ir tik dabar, pragyvenęs šitiek metų, mato, kad jo gyvenimas virto farsu.

O dėl Šekspyro, tai kažin, ar jis anuomet neklydo. Didįjį britą jis laikė sentimentaliu, nes jo tironus kankino kaltės jausmas, naktiniai košmarai, sąžinės graužimas. Dabar, pažinęs gyvenimą labiau, apkurtintas laiko triukšmo, jis buvo linkęs manyti, kad Šekspyras buvo teisus ir atspindėjo tikrovę, bet tik savo epochos. Kai pasaulis dar buvo vaikas, liūliuojamas magijos ir religijos, tironai, ko gero, turėjo sąžinę. Bet dabar jau nebe. Pasaulis pažengė į priekį,

pasidarė moksliškesnis, praktiškesnis, atsikratė senųjų prietarų. Visi tironai taip pat pažengė į priekį. Greičiausiai sąžinė prarado savo evoliucinę paskirtį ir todėl buvo išrauta su šaknimis. Pamėgink giliau įsiskverbti šiandieniniam tironui po oda, kaskis gilyn sluoksnis po sluoksnio ir pamatysi, kad faktūra nesikeičia, kad po vieno granito eina kitas, ir niekur nėra jokios skylutės sąžinei užsiglausti.

Praėjus dvejiems metams po įstojimo į partiją jis vėl vedė – Iriną Antonovną. Jos tėvas buvo represuotas asmenybės kulto laikais ir ją užaugino valstybės priešų vaikų namai. Dabar ji dirbo muzikos leidykloje. Ji turėjo keletą nedidelių trūkumų: buvo dvidešimt septynerių, tik dvejais metais vyresnė už Galią, ir jau kartą ištekėjusi už kito vyresnio vyriškio. Savaime suprantama, ir trečioji santuoka buvo impulsyvi ir slapta kaip ir dvi ankstesniosios. Bet jam buvo neįprasta, kad žmona mėgsta muziką ir namų jaukumą, kad ji tokia praktiška ir veikli, o kartu miela. Droviai ir švelniai jis atsidavė jai visa širdimi.

Jie žadėjo palikti jį ramybėje. Bet nepaliko. Valdžia ir toliau jį kalbino, bet tai jau nebuvo pokalbis, o labiau vienpusis monologas ir dažniausiai nusibodęs: įsiteikinėjimai, apgaudinėjimai, burbėjimai. Dabar naktinis skambutis į duris reiškė ne NKVD ar KGB ar MVD, bet pasiuntinį, sąžiningai pristatantį jo straipsnio skiltis kitos dienos *Pravdai*. Straipsnio, kurio jis, žinoma, nerašė, bet turi pasirašyti. Net nepermetęs akimis teksto, suraitydavo po

juo savo inicialus. Tas pats būdavo ir su teoriniais straipsniais, kurie pasirodydavo su jo pavarde žurnale *Sovetskaja muzyka*.

„Bet kaip reikės suprasti, Dmitrijau Dmitrijevičiau, kai jie išspausdins jūsų rinktinius raštus?“ – „Ogi taip ir suprasti, kad nėra ko jų skaityti.“ – „Bet eiliniai žmonės bus suklaidinti.“ – „Turint galvoje, kokiu mastu tie eiliniai žmonės jau buvo suklaidinti, sakyčiau, kad muzikologinis straipsnis, neva parašytas kompozitoriaus, nei jiems, nei kompozitoriui nepakenks. Mano manymu, jeigu aš perskaityčiau ir padaryčiau keletą pataisymų, tai tik dar labiau susikompromituočiau.“

Tačiau buvo ir blogesnių, daug blogesnių dalykų. Jis pasirašė bjaurų viešą laišką prieš Solženicyną, nors rašytoju žavėjosi ir nuolat jį skaitydavo. Paskui, po kelerių metų, kitą bjaurų laišką prieš Sacharovą. Jo parašas buvo šalia Chačaturiano, Kabalevskio ir, savaime suprantama, Chrenikovo. Iš dalies jis tikėjosi, kad niekas nepatikės – niekas negalės patikėti, – kad jis iš tikrųjų sutiko su laiškų turiniu. Bet žmonės patikėjo. Draugai ir kolegos muzikai nebepaduodavo jam rankos ir atsuko nugarą. Ironija turi savo ribą: nereikia tikėtis, kad jeigu pasirašinėji tokį laišką laikydamas sukryžiavęs pirštus ar špygą kišenėje, tai kiti supras, jog tu taip negalvoji. Taip jis išdavė ir Čechovą, pasirašydamas jo pasmerkimą. Jis išdavė pats save ir žmones, kurie vis dar juo tikėjo. Jis užsibuvo šiame pasaulyje.

*

Be kita ko, jis sužinojo, kaip sunaikinama žmogaus siela. Ką gi, reta kam gyvenimas – saldus, kaip sakoma. Siela sunaikinama trimis būdais: kitų veiksmais; priverstiniais savo paties veiksmais; ir savanoriškais save naikinančiais veiksmais. Pakanka bet kurio vieno, nors jeigu taikomi visi trys, veiksmingumu galima neabejoti.

Nesėkmingi keliamieji metai dalino jo gyvenimą į dvylikos metų ciklus. 1936, 1948, 1960... Po dvylikos metų ateis 1972-ieji, dar vieni neišvengiami keliamieji, ir tada jis neabejotinai numirs. Tam tikslui tikrai padarė viską, ką galėjo. Niekada nepasižymėjęs sveikata, dabar taip pasiligojo, kad jau nebeužlipdavo laiptais. Gerti ir rūkyti jam buvo uždrausta, nors vien tie draudimai gali nuvaryti į kapus. Vegetarė Valdžia bandė padėti – stumdė iš vieno šalies pakraščio į kitą: čia į kokią nors premjerą, ten honoraro atsiimti. Metų galą jis praleido ligoninėje dėl akmenų inkstuose ir plaučių auglio spindulinio gydymo. Laikėsi jis stojiškai, labiausiai jį vargino ne jo būklė, bet aplinkinių reakcija. Gailestis trikdė ne mažiau nei pagyros.

Vis dėlto, atrodo, jis apsiriko: 1972-aisiais jo laukianti nelaimė buvo ne mirtis, o gyvenimo tąsa. Jis darė, ką galėjo, bet gyvenimas dar nebuvo suvedęs su juo visų sąskaitų. Gyvenimas buvo ta katė, velkanti už uodegos papūgą laiptais; jo galva bumpsėjo per pakopas.

*

Kol dabartiniai laikai baigsis... jeigu jie išvis kada nors baigsis, praeis ne mažiau kaip 2000 000 000 000 metų. Karlo-Marlo ir jų sekėjai per amžius skalambijo apie vidinius kapitalizmo prieštaravimus, kurie neabejotinai, remiantis logika, turi šią santvarką sugriauti. Visi, kurie turi akis, matė vidinius komunizmo santvarkos prieštaravimus, bet kas žino, ar jų pakaks jai sugriauti. Jis tik žino, kad kai... arba jeigu tie laikai iš tiesų baigsis, žmonės norės supaprastintos įvykių versijos. Ką gi, tai jų teisė.

Vienas girdi, kitas galvon deda, trečias geria, kaip sakoma. Kažin, ar jis nustos gerti, nors gydytojai ir spiria; ir tikrai nenustos girdėti; o blogiausia, kad nenustos prisiminti. Įmanydamas išjungtų atmintį, kaip daro vairuotojai, kai užvažiavę į kalną arba pasiekę didelį greitį įjungia laisvą pavarą ir taip sutaupo degalų. Bet su atmintimi to nepadarysi. Jo smegenys įsikibusios į visus prisiminimus apie nesėkmes, pažeminimus, panieką sau, neteisingus sprendimus. Jis norėtų prisiminti tiktai ką pats pasirinktų: Tanią, Niną, tėvus, tikrus ir patikimus draugus, Galią, žaidžiančią su paršiuku. Maksimą, mėgdžiojantį bulgarų policininką, gražų įvartį, juoką, džiaugsmą, savo jaunos žmonos meilę. Jis visa tai prisimena, bet dažnai tuos prisiminimus užgriūna arba į juos įsipina tai, ką norėtų išmesti iš galvos. Ir tos priemaišos, tie atminties teršalai jį kankina.

*

Metams bėgant jo tikai ir įpročiai sustiprėjo. Su Irina jis gali sėdėti ramus. Bet vos tik užlipa ant pakylos skaityti oficialaus pranešimo, netgi tokioje aplinkoje, kur visi aplinkiniai jam palankūs, vos tvardosi. Čia kasosi galvą, čia trina smakrą, čia susigrūda į skruostą smilių ir mažąjį pirštą; tamposi, muistosi, lyg lauktų, kada bus suimtas ir išvežtas. Klausydamasis atliekamos savo paties muzikos, užsidengia delnais burną lyg sakydamas: netikėkite tuo, kas išeina iš mano burnos, tikėkite tik tuo, kas įeina pro jūsų ausis. Kitą kartą ima save pirštais pašioti tarsi žnybdamas ir tikrindamas, ar nesapnuoja, arba lyg jį staiga būtų sugėlę uodai.

Jis dažnai pagalvodavo apie tėvą, kurio vardu buvo taip nuolankiai pakrikštytas. Tas švelnus, sąmojingas žmogus kas rytą atsikeldavo su šypsena veide – „optimistiškas Šostakovičius“, kaip sakoma. Sūnaus atmintyje Dmitrijus Boleslavovičius visada su kokiu nors žaidimu rankose ir daina lūpose; pro pensnė apžiūrinėjantis kortų kaladę arba vielinį galvosūkį; rūkantis pypkę; stebintis, kaip auga jo vaikai. Žmogus, kuris gyveno tiek, kad nenuviltų kitų ir kad pats nenusiviltų gyvenimu.

„Jau nuvyto sode chrizantemos... – o toliau – kaip ten? – a, štai: – Bet meilė dar rusena sužeistoj širdy.“ Sūnus nusišypsojo, tačiau visai ne taip, kaip šypsodavosi tėvas. Jam širdis sužeista kitaip, jis jau pergyveno du širdies smūgius. Ir trečias ne už kalnų, sprendžiant iš įspėjamųjų ženklų – degtinė nebeteikia jokio malonumo.

Su Tania jis susipažino praėjus metams po tėvo mirties, juk taip, ar ne? Tatjana Glivenko, pirmoji jo meilė, sakė pamilusi jį už tyrumą. Jie bendravo ir toliau, ir po daug metų Tania jam sakydavo, kad jeigu toje sanatorijoje jie būtų susitikę keliomis savaitėmis anksčiau, jų gyvenimai būtų buvę kitokie. Tada jų meilė būtų taip stipriai įsišaknijusi, kad, atėjus išsiskyrimo laikui, niekas nebūtų galėjęs jos išrauti. Tai buvo jų likimas, ir jie jį pražiopsojo, išsuko iš jo, pasidavę krintančių kalendoriaus lapelių kerams. Gal ir taip. Juk žmonės taip mėgsta savo jaunystėje įžiūrėti melodramas ir vis grįžti mintimis prie tų anuomet lengvabūdiškai priimtų sprendimų bei veiksmų. Bet, žinia, likimas tėra vien žodis. Taigi...

Ir vis dėlto jie vienas kitam buvo pirmoji meilė, tad jis ir toliau tą poilsį Anapoje prisimindavo kaip idilę. Nors idilė tampa idile tik po to, kai užsibaigia. Žukovkos vasarnamyje dabar įrengtas liftas, užkeliantis jį iš prieškambario tiesiai į kabinetą. Bet kadangi jie gyvena Tarybų Sąjungoje, pagal galiojančius įstatymus ir normas liftas, net ir privačioje rezidencijoje, turi būti prižiūrimas kvalifikuoto liftininko. Ir ką gi padarė taip nuoširdžiai juo besirūpinanti Irina Antonovna? Įstojo į atitinkamą mokyklą ir ją baigusi gavo pažymėjimą. Kas būtų pagalvojęs, kad jam lemta vesti kvalifikuotą liftininkę?

Jis nelygino Tanios su Irina, pirmosios su paskutine, nebuvo prasmės. Jis buvo atsidavęs Irinai. Žmona iš visų jėgų stengėsi, kad gyventi jam būtų kuo patogiau ir smagiau. Nors jo gyvenimo galimybės dabar smarkiai sumažėjusios. Kaukaze jos buvo beribės. Bet laikas ir kalnus sugraužia.

*

Prieš susitinkant su Tania Anapoje Charkovo miesto parke įvyko Pirmosios jo simfonijos premjera. Visais atžvilgiais visiška nesėkmė. Styginiai skambėjo blankiai, fortepijono išvis nebuvo girdėti, litaurai užgožė visus kitus, pirmasis fagotas gėdingai grybavo, o dirigentas mūdravo sau lyg niekur nieko; nuo pat pradžių orkestrui ėmė talkinti jungtinis valkataujančių Charkovo šunų kolektyvas ir žiūrovai plyšo iš juoko. Ir vis dėlto buvo paskelbta, kad koncertas sulaukė didžiulio pasisekimo. Neišmananti publika ilgai ir garsiai plojo; dirigentas pasipūtęs priiminėjo sveikinimus, orkestrantai vaidino profesionalus, o kompozitorius buvo pakviestas į sceną, kur jam neliko nieko daugiau kaip tik be atvangos lankstytis ir dėkoti. Jis buvo labai susierzinęs, tai tiesa. Bet tiesa ir tai, kad būdamas jaunas jis dar mokėjo vertinti ironiją.

– Bulgarų policininkas rišasi raištelius! – paskelbdavo Maksimas savo tėčio draugams. Berniukas mėgo pokštus ir anekdotus, laidynes ir šautuvus, ir metams bėgant buvo puikiai ištobulinęs šią savo komišką scenelę. Jis ateidavo pas svečius atrištais batų raišteliais ir nešinas kėde; suraukęs kaktą ilgai rinkdavo jai vietą, kol galop pastatydavo vidury kambario. Paskui iškilmingai suėmęs rankomis dešinę koją užkeldavo ją ant kėdės. Pergalingai apsižvalgydavo, labai patenkintas, kad pavyko. Tada kažkaip nepatogiai persisukęs – žiūrovai iš pradžių nesuprasdavo kodėl – ir tarsi pamiršęs

ant kėdės užkeltą koją, imdavo rištis kitą, ant grindų likusį batą. Nepaprastai didžiuodamasis įvykdyta užduotimi, užkeldavo ant kėdės kairę koją ir lenkdavosi prie grindų rištis dešiniojo bato. Jam baigus, žiūrovai klykdavo iš malonumo, o jis išsitempdavo, beveik kaip pagal komandą „ramiai“, nuodugniai apžiūrėdavo savo sėkmingai surištus raištelius, linktelėdavo galvą ir oriai išnešdavo kėdę.

Žmonėms tai atrodydavo baisiai juokinga, ir ne todėl, kaip jis įtarė, kad Maksimas buvo apsigimęs komikas ar kad visi mėgo bulgarišką humorą, bet dėl kitos, ne tokios akivaizdžios, priežasties: tame scenos eskize slypėjo atvira užuomina. Per daug sudėtingi manevrai paprasčiausiai užduočiai atlikti; kvailybė, savigyra; kurtumas kitų nuomonei; tų pačių klaidų kartojimas. Argi visa tai, padauginus iš milijonų gyvenimų, neatspindi gyvenimo po Stalino konstitucijos saule: nesibaigiančios nedidelių farsų virtinės, išsiplėtusios į baisaus masto tragediją?

Arba kad ir kitas vaizdelis, iš jo paties vaikystės: jų vasarnamis Irinovkoje derlingoje durpynų žemėje. Namas – tarsi iš kokios vizijos, kokio naktinio košmaro, su didžiuliais kambariais ir mažulyčiais langeliais, iš kurių suaugusieji juokdavosi, o vaikai šiurpdavo iš baimės. Dabar jis suvokė, kad šalis, kurioje taip ilgai gyveno, buvo tokia pat. Tarytum Tarybų Rusijos statytojai, viską gerai ir kruopščiai apgalvoję ir kupini kuo geriausių norų, būtų padarę vieną esminę klaidą: supainioję metrus su centimetrais, o kai kur

priešingai. Tad Komunizmo rūmai išėjo neproporcingi, nežmogiško mastelio. Juose vaidenosi, kankino naktiniai košmarai ir visiems – tiek suaugusiesiems, tiek vaikams – buvo baisu.

Pavadinimas, kurį biurokratai ir muzikologai, tyrinėję jo Penktąją simfoniją, taip uoliai jai klijavo, labiau būtų tikęs pačiai revoliucijai, kaip ir Rusijai, kuri iš jos išaugo, – optimistinė tragedija.

Taip, kaip jis negali valdyti prisiminimų, taip negali atsikratyti nuolatinių tuščių klausimų. Paskutiniai žmogaus gyvenimo klausimai neturi atsakymų – tokia jau jų prigimtis. Jie tik ūžia galvoje kaip fabrikų sirenų fa diezas.

Taigi: tavo talentas slūgso po tavim kaip durpių sluoksnis. Kiek jų jau išsikasei? Kiek dar liko po žeme? Nedaug menininkų išsikasa geriausius klodus, ar bent jau atpažįsta geriausius. Jam prieš trisdešimt metų kelią pastojo spygliuota viela su įspėjamuoju užrašu: „Eiti draudžiama". Kas žino, ko ten būta... kokių klodų slūgsota už spygliuotos tvoros?

Kitas, su pirmuoju susijęs klausimas: kiek geram kompozitoriui leistina parašyti blogos muzikos? Kadaise jis, regis, atsakymą žinojo. Dabar neturi supratimo. Parašė baisybę blogos muzikos blogiems filmams. Nors gali sakyti, kad bloga jo muzika tuos filmus dar labiau sugadino ir taip pasitarnavo tiesai ir menui. Ar tai tik sofistika?

Paskutinis jo galvoje kaukiantis klausimas lietė jo gyvenimą, kaip ir jo meną. Jis skambėjo taip: kuriame taške pesimizmas virsta neviltimi? Šitas klausimas aiškiai girdėti paskutiniuose jo kameriniuose kūriniuose. Altistui Fiodorui Družininui jis pasakė, jog pirmą Penkioliktojo kvarteto dalį reikia groti taip, kad „musės ore kristų negyvos, o žiūrovai iš nuobodulio eitų lauk iš salės“.

Visą gyvenimą jis pasikliovė ironija. Įsivaizdavo, kad paprastai ji randasi toje vietoje, kur susidaro plyšys tarp to, kaip mes įsivaizduojame, manome ar tikimės susiklostysiant savo gyvenimą, ir to, kur link jis pasuka iš tikrųjų. Taigi ironija tampa žmogaus esybės ir dvasios skydu, leidžia jam diena iš dienos kvėpuoti. Parašai laiške, kad koks nors asmuo yra „puikus žmogus“, ir tavo adresatas supranta, jog reikia suprasti priešingai. Ironija leidžia mėgdžioti Valdžios žargoną, skaityti prasmės neturinčias kalbas, parašytas tavo vardu, giliai apgailestauti, kad tavo kabinete nekabo Stalino portretas, nors už pravirų durų žmona vos tvardosi, idant nepratrūktų nederamai kvatoti. Sveikini naujai paskirtą kultūros ministrą, tikindamas jį, kad ši žinia bus itin džiaugsmingai sutikta pažangios muzikinės visuomenės, nuo seno dedančios didžiules viltis į jo kandidatūrą. Penktajai simfonijai parašai finalą, nelyginant paveikslą, kuriame vaizduojamas lavonas su klouno šypsena, o paskui akmeniniu veidu išklausai Valdžios atsiliepimą: „Štai matote, jis mirė laimingas, žinodamas, kad

teisingas revoliucijos reikalas neišvengiamai laimės." Ir iš dalies tiki, kad tol, kol kliausiesi ironija, sugebėsi išgyventi.

Pavyzdžiui, stojimo į partiją metais jis parašė savo Aštuntąjį kvartetą. Draugams pasakė kūrinį mintyse dedikavęs jį parašiusiam „kompozitoriui atminti". Muzikos instancijų jis būtų buvęs sukritikuotas kaip neleistinai egoistiškas ir pesimistiškas. Todėl išleistoje partitūroje kūrinys buvo dedikuotas „Fašizmo ir karo aukoms". Buvo manoma, kad toks pavadinimas nepalyginamai geresnis. Nors iš tikrųjų jis tik vienaskaitą pakeitė daugiskaita.

Tačiau dabar dėl viso to nebebuvo toks tikras. Ironijoje gali įžiūrėti pasipūtimą, kaip kad proteste – pasitenkinimą. Kaimo berniukas meta obuolio graužtuką į pravažiuojančio automobilio vairuotoją. Girtas valkata nusismaukęs kelnes rodo garbiai publikai pliką užpakalį. Žymus tarybinis kompozitorius į simfoniją ar styginių kvartetą įtraukia subtilią parodiją. Kuo skiriasi visų tų veiksmų motyvai ar padariniai?

Ironija, kaip jis įsitikino, nepalankiai susiklosčius gyvenimo ir laiko aplinkybėms yra tiek pat pažeidžiama, kaip bet koks kitas požiūrio taškas. Vieną rytą atsibundi ir nebežinai, ar tavo liežuvis tebėra aštrus, o jeigu taip, ar tau dar jo reikės ir ar kas pastebės. Tariesi skleidžiąs ultravioletinį spindulį, bet gal niekas jo nemato, nes jis yra daugeliui nežinomoje spektro dalyje? Savo Pirmajame koncerte violončelei jis panaudojo mėgstamos Stalino dainos „Suliko" motyvą. Bet Rostropovičius tą vietą perbėgo nė

nepastebėjęs. Jeigu jau Slavai reikėjo tą užuominą pirštu prikišamai parodyti, tai kas apskritai ją gali pastebėti?

Ironija turi ribas. Pavyzdžiui, negali būti ironiškas kankintojas; arba ironiška kankinimų auka. Taip pat ir į partiją negali įstoti ironiškai. Į partiją įstoti gali tik nuoširdžiai arba ciniškai, tik tais dviem būdais. O pašalinis stebėtojas skirtumo nematys, nes abu būdai jam atrodys smerktini. Jeigu dabar šalikelėje stovėtų jo vaikystės „aš", tai automobilio užpakalinėje sėdynėje matytų suvytusią saulėgrąžą, kuri į Stalino konstitucijos saulę jau nebesigręžioja, bet vis dar mėgsta pasišildyti Valdžios spinduliuose.

Jeigu nuo ironijos nusisuki, ji sustingsta į sarkazmą. Ir kokia tada iš jos nauda? Sarkazmas – tai ironija, praradusi sielą.

Žukovkos vasarnamyje ant jo rašomojo stalo po stiklu guli didžiulė Musorgskio nuotrauka, kurioje jis panašus į lokį ir žiūri nepritariančiu žvilgsniu, – jos įkvėptas jis mesdavo šalin antraeilės vertės kūrinius. Maskvos bute po stiklu guli milžiniška didžiausio amžiaus kompozitoriaus Stravinskio nuotrauka – jos įkvėptas jis parašė geriausią savo muziką. O ant staliuko prie lovos visada stovėjo iš Drezdeno atsivežtas atvirukas – Ticiano „Mokesčių pinigai".

Fariziejai mėgino prigauti Jėzų klausdami, ar žydai privalo mokėti mokesčius Cezariui. Taip ir valdžia per visą istoriją bandė apmulkinti ir palaužti tuos, kurie jai kėlė pavojų. Jis bandė nepasiduoti Valdžios mulkinimui, bet jis

ne Jėzus Kristus, o tik Dmitrijus Šostakovičius. O kadangi Jėzaus atsakymas fariziejams, parodžiusiems jam auksinę Cezario monetą, iš esmės buvo patogiai dviprasmiškas – jis nenurodė konkrečiai, kas yra Dievo, o kas ciesoriaus, – tai tos eilutės jis negalėjo sau pritaikyti. „Atiduokite menui tai, kas meno"? Toks yra „Meno menui" kredo, taip pat ir formalizmo, egocentriško pesimizmo, revizionizmo ir visų kitų -izmų, kurie daugybę metų buvo bloškiami jam į veidą. Valdžia turi vieną atsakymą: „Kartokite paskui mane! – sako jinai. – MENAS PRIKLAUSO LIAUDŽIAI – V. I. LENINAS. MENAS PRIKLAUSO LIAUDŽIAI – V. I. LENINAS."

Taigi, jis netrukus mirs, greičiausiai ateinančiais keliamaisiais metais. Paskui vienas po kito numirs jie visi: jo draugai ir priešai; tie, kurie supranta, kaip nelengva gyventi tironui valdant, ir tie, kurie bemeilytų matyti jį kaip kankinį; tie, kurie išmanė ir mylėjo muziką, ir saujelė seniokų, kurie iki šiol švilpauja „Dainą apie planą" nė nenutuokdami, kas ją parašė. Visi numirs, išskyrus nebent Chrenikovą.

Pastaraisiais metais savo styginių kvartetuose jis vis dažniau įrašo *morendo*: „apmirštant", „tarytum mirštant". Taip jis dabar žymi ir savo gyvenimą. Beje, nedaug gyvenimų baigėsi *fortissimo* ir mažoru. Ir niekas nėra miręs laiku. Musorgskis, Puškinas, Lermontovas – visi jie mirė per anksti. Čaikovskiui, Rosiniui, Gogoliui derėjo mirti anksčiau; kaip turbūt ir Bethovenui. Šis klausimas, žinoma,

liečia ne vien garsius rašytojus ir kompozitorius, bet taip pat ir paprastus žmones: klausimas, kaip gyventi, kai geriausia tavo laiko atkarpa jau baigėsi ir kai gyvenimas daugiau nebedžiugina, o tik neša nusivylimus ir blogas žinias.

Taigi per savo gyvenimą jis spėjo nusivilti savimi. Menininkams taip nutinka dažnai: jie arba pasiduoda tuštybei, įsivaizduodami esą didesni nei iš tikrųjų, arba nusivilia. Pastaruoju metu jis linkęs laikyti save nuobodžiu, vidutinišku kompozitoriumi. Jauno žmogaus nepasitikėjimas savimi yra niekai, palyginti su nepasitikėjimu senatvėje. Ir tai, greičiausiai, buvo galutinė jų pergalė prieš jį. Užuot jį nužudę, leido jam gyventi, o leidę gyventi – nužudė. Tokia tat galutinė ir nenuginčijama jo gyvenimo ironija: leidę jam gyventi, jie jį nužudė.

O kas po mirties? Jis norėtų tylomis pakelti tostą: „Kad tik nebūtų geriau!" Jeigu mirtis ir suteiktų palengvėjimą ir išvaduotų nuo visų tų paminkštintų pažeminimų, tai bėdų nesumažėtų. Žiūrėkite, kas atsitiko vargšui Prokofjevui. Praėjus penkeriems metams po jo mirties, kai Maskvoje visur buvo kabinamos atminimo lentos, pirmoji kompozitoriaus žmona, pasisamdžiusi advokatus, ėmė reikalauti panaikinti antrąją savo buvusio vyro santuoką. Ir kokiu pagrindu! Ogi tuo, kad nuo pat 1936 metų, grįžęs į Rusiją, Sergejus Sergejevičius buvo impotentas. Todėl antroji jo santuoka negali būti laikoma teisėta. Todėl tik ji, pirmoji jo žmona, yra vienintelė tikroji jo žmona ir paveldėtoja.

Ji netgi surado daktarą, prieš dvidešimt metų apžiūrėjusį Sergejų Sergejevičių, ir pareikalavo pažymos, patvirtinančios neginčijamą jo nepajėgumo faktą.

Taip iš tikrųjų būdavo. Žmonės ateina ir rausiasi po tavo lovą. Ei, Šosti, tau labiau patinka blondinės ar brunetės? Jie šniukštinėja ieškodami kokios nors tavo silpnybės, nors mažo purvo grumstelio. Ir visada ką nors suranda. Paskalų ir mitų kūrėjai turi savo formalizmo supratimą, kurį taikliai nusakė Sergejus Sergejevičius Prokofjevas: jeigu kas iš pirmo karto nesuprantama – vadinasi, tai formalizmas, kažkas nepadoraus ir bjauraus. Toks tat jų požiūris, ir jie su jo gyvenimu darytų ką tik norėtų.

O dėl jo sukurtos muzikos – jis nesiguodžia mintimi, kad laikas atskirs pelus nuo grūdų. Kodėl palikuonys muzikos kokybę turėtų vertinti geriau nei tie, kam ji buvo rašyta. Jo nusivylimas per daug gilus. Palikuonys pripažins tai, ką norės. Argi jis nežino, kaip kyla ir žlunga kompozitorių šlovė; kaip vieni nepelnytai užmirštami, o kiti paslaptingu būdu tampa nemirtingi. Jam nereikia nieko daugiau, kad tik romansas „Jau nuvyto sode chrizantemos“ iki ašarų jaudintų žmones, nesvarbu kas jį dainuotų, kad ir per gergždžiantį kokios pigios valgyklos garsiakalbį, o paėjus gatve toliau publika įsijautusi klausytųsi vieno iš jo kvartetų styginiams ir galbūt vieną dieną, ilgai netrukus, tos dvi klausytojų auditorijos susijungtų.

Saviškiams liepė nesirūpinti jo „nemirtingumu“. Tegu jo muzika skamba dėl savo pačios privalumų, o ne dėl kokios

atminimo kampanijos. Tarp daugybės jį šiuo metu apgulusių prašytojų buvo vieno garsaus kompozitoriaus našlė. „Mano vyras mirė ir aš nieko nebeturiu", – tokia buvo nuolatinė jos dainelė. Ji vis kartodavo, kad jam „tereikią pakelti ragelį" ir liepti vienam ar kitam muzikantui groti jos velionio vyro muziką. Jis tai padarė daugybę kartų: iš pradžių iš gailesčio ir mandagumo, vėliau – kad tos moters atsikratytų. Bet jai vis buvo negana. „Mano vyras mirė ir aš nieko nebeturiu." Ir jis vėl pakeldavo ragelį.

Bet vieną dieną tie įprasti žodžiai jam sukėlė neįprastą apmaudą. Ir jis iškilmingu balsu pasakė: „Taip, taip... Johanas Sebastianas Bachas turėjo dvidešimt vaikų ir jie visi užsiėmė jo muzikos sklaida."

– Aš tą ir sakau, – mintį pasigavo našlė. – Kaip tik todėl jo muzika skamba iki šiol!

Ko jis tikrai tikėjosi, tai kad mirtis išlaisvins jo muziką: išlaisvins nuo jo gyvenimo. Bėgs laikas, ir nors muzikologai nesiliaus ginčijęsi, jo kūryba atsistos ant kojų. Istorija, kaip ir biografija, išblės: galbūt kada nors žodžiai „fašizmas" ir „komunizmas" liks tik vadovėlių puslapiuose. Ir tada jo muzika, jeigu ji vis dar bus vertinga... jeigu bus gebančiųjų ją išgirsti... jo muzika bus... tiesiog muzika. Tai viskas, ko reikia kompozitoriui. Kam priklauso muzika, paklausė jis anuomet virpančios studentės, ir nors atsakymas, didžiosiomis raidėmis užrašytas ant plakato, kabėjo virš klausėjo galvos, mergina atsakyti nesugebėjo. Nesugebėjimas atsakyti

ir buvo teisingas atsakymas. Juk muzika iš esmės priklauso muzikai. Nei pridėsi, nei atimsi.

To elgetos turbūt jau senų seniausiai nebėra gyvo, o Dmitrijus Dmitrijevičius beveik iš karto užmiršo, ką tada pasakė. Bet žmogus, kurio pavardės istorija neišsaugojo, prisiminė. Būtent jis pagavo esmę ir suprato. Jie buvo sustoję Rusijos gilumoje, karui įpusėjus, per patį sunkmetį. Ilgą pusstotės peroną apšvietė tekanti saulė. Vyras, tikriau, pusvyris, stūmėsi per jį vežimėliu, persivėręs virvę per kelnių diržo kilpas ir prakišęs po vežimėliu. Keleivių pora turėjo butelį degtinės. Jie išlipo iš traukinio. Elgeta nutraukė savo nešvankią dainušką. Dmitrijus Dmitrijevičius laikė butelį, jo kelionės draugas – stiklines. Dmitrijus Dmitrijevičius pripylė į stiklines degtinės; jam pilant kyštelėjo ant riešo užrištas raištelis su česnako skiltelėmis. Bufetininkas iš jo buvo nekoks, degtinę išpilstė ne visai po lygiai. Elgeta matė tik srovę, kliuksinčią iš butelio, o kompozitorius galvojo apie tai, kad Mitia visada skuba padėti kitiems, o pats sau negali – tokios jau prigimties. Be to, Dmitrijus Dmitrijevičius, kaip visada, klausėsi ir girdėjo. Taigi kai trys nevienodai pripiltos stiklinės susibėgo į krūvą ir susidaužė, jis nusišypsojo, pakreipęs galvą žybtelėjo ryto saulėje suspindusiais akinių stiklais ir sumurmėjo:

– Trigarsis.

Tai ir buvo tas žodis, kurį į galvą besidedantis įsiminė. Karas, baimė, skurdas, šiltinė ir purvas, ir vis dėlto tarp viso

to Dmitrijus Dmitrijevičius išgirdo tobulą trigarsį. Karas, be abejo, baigsis – jeigu tik karas išvis kada nors baigiasi. Ir baimė liks, ir nelauktos mirtys, ir skurdas, ir purvas – kas žino, gal jie irgi niekada nesibaigs. Ir vis dėlto skaidrus trigarsis, nuaidėjęs laiko triukšme susidaužus trims nelabai švarioms stiklinėms degtinės, pergyvens visus ir viską. Ir galbūt jis ir yra svarbiausias.

Autoriaus žodis

Šostakovičius iš gyvenimo išėjo 1975 metų rugpjūčio 9 dieną, likus penkiems mėnesiams iki naujų keliamųjų metų.

Nikolajus Nabokovas, jo kankintojas Niujorko taikos šalininkų kongrese, iš tiesų buvo išlaikomas CŽV. Stravinskio atsisakymas dalyvauti kongrese buvo pagrįstas ne tik „etiniais ir estetiniais" motyvais, kaip bylojo telegrama, bet ir politiniais. Jo biografas Stephenas Walshas rašė, kad „kaip ir visi baltieji emigrantai pokarinėje Amerikoje, Stravinskis... be abejo, nesiruošė statyti į pavojų savo sunkiai užkariauto lojalaus amerikiečio statuso net ir smulkmena prisidėdamas prie prokomunistinės propagandos skleidimo".

Tichonas Chrenikovas, nepaisant Šostakovičiaus nuogąstavimų (literatūrinė išmonė), pasirodė esąs mirtingas, bet nemirtingai valdė Tarybų Sąjungos kompozitorių sąjungą nuo pat jos įkūrimo 1948 metais ir iki griuvimo 1991-aisiais. Keturiasdešimt aštuonerius metus nuo 1948-ųjų jis vis duodavo suktai aptakius interviu, tvirtindamas, kad Šostakovičiui, linksmos prigimties žmogui, gyvenime nebuvo ko bijoti. („Pasakė vilkas aviai

prie upelio“, – pakomentavo kompozitorius Vladimiras Rubinas.) Chrenikovas visada buvo matomas ir išsaugojo savo meilę Valdžiai: 2003 metais jį apdovanojo Vladimiras Putinas. Mirė 2007-aisiais, sulaukęs devyniasdešimt ketverių.

Šostakovičius paliko mums skirtingiausių savo gyvenimo istorijų. Kai kurie epizodai turi ne po vieną versiją, metų metais perkuriamą ir „pagerinamą“. Kiti – pavyzdžiui, tai, kas įvyko Leningrado „Didžiajame name“, – išlikę vieninteliu pavidalu, pateiktu vienintelio šaltinio, praėjus daug metų po kompozitoriaus mirties. Apskritai kalbant, Stalino Rusijoje tiesą rasti nelengva, o juolab ją apginti. Netgi pavardės neaiškiai mutavusios: vienuose šaltiniuose Šostakovičiaus tardytojas pateikiamas kaip Zančevskis, kituose kaip Zakrevskis ar Zakovskis. Bet kokiam biografui tai tikras vargas, bet rašytojui – atradimas.

Gausios Šostakovičiaus bibliografijos sraute muzikologai išskiria du pagrindinius šaltinius – Elizabeth Wilson *Shostakovich: A Life Remembered* (1994; pataisytas leidimas 2006) ir *Testimony: The Memoirs of Shostakovich* (1979). Pastaroji Solomono Volkovo užrašytų Šostakovičiaus prisiminimų knyga sukėlė didelį sujudimą tiek Rytuose, tiek Vakaruose ir nuo jos prasidėjo ne vieną dešimtmetį trukę „Šostakovičiaus karai“. Aš ją vertinau kaip dienoraščio užrašus: jie tarsi ir atspindi tiesą, bet paprastai daromi tuoj po aprašomojo įvykio, vertinant jį per tuo metu vyravusių nuotaikų, išankstinių nusistatymų ir neapsižiūrėjimų

prizmę. Tarp kitų naudingų šaltinių paminėčiau Isaako Glikmano *Story of a Friendhip* (2001) ir Michaelo Ardovo interviu su kompozitoriaus vaikais, pasirodžiusį rinkiniu *Memories of Shostakovich* (2004).

Iš visų žmonių, padėjusių man rašyti šią knygą, išskirčiau Elizabeth Wilson. Ji pasidalino su manimi unikalia medžiaga, ištaisė daug klaidų ir perskaitė korektūrą. Bet tai mano knyga, ne jos. Ir jeigu jums ji nepatinka, skaitykite Elizabeth Wilson.

J. B.

2015, gegužė

Julian Barnes
Laiko triukšmas

Iš anglų kalbos vertė
Nijolė Regina Chijenienė

Redagavo
Asta Bučienė

Dailininkas
Zigmantas Butautis

Tiražas 2 000 egz.

Išleido UAB „Baltų lankų leidyba“
A. Jakšto g. 5, LT-01105 Vilnius
leidykla@baltoslankos.lt
www.baltoslankos.lt

Spausdino spaustuvė
ScandBook
Gamyklos g. 23, LT-96155 Gargždai
Tel. +370 46 42 03 00

Ko jis tikrai tikėjosi, tai kad mirtis išlaisvins jo muziką: išlaisvins nuo jo gyvenimo. <...> Ir tada jo muzika bus... tiesiog muzika.

1937-ųjų pavasarį vienišas žmogus kasnakt būdrauja savo namų laiptų aikštelėje. Susikrovęs daiktus į lagaminėlį, rūkydamas papirosą po papiroso, jis laukia, kol atsivers lifto durys, šmėstelės uniforma ir antrankiai surakins riešus. Stalino Rusijoje jie visada ateina vidurnaktį, todėl geriau juos pasitikti prie lifto nei laukti, kol išvilks iš lovos. Ypač jei suimamasis yra skrupulingasis Dmitrijus Šostakovičius – vos devyniolikos šlovės sulaukęs kompozitorius, gyvenantis beprotybės apimtais laikais, kai Stalinas ką tik uždraudė jo sukurtą operą.

Romane *Laiko triukšmas* Julianas Barnesas subtiliai analizuoja kūrybos (ne)įmanomybę totalitarizmo akivaizdoje, istorijos įkalinto žmogaus kompromisus su sąžine, nuolatinį balansavimą tarp pasipriešinimo ir prisitaikymo. Tai pasakojimas apie menininką, pardavusį sielą partijai, kad galėtų kurti.

Šiuo romanu Barnesas iš naujo sukūrė save

Daily Telegraph

Nepakartojama... Pasakojimas, kuriame atgaivinama visa kafkiškoji beprotybė.

The New York Times Book Review

Julian Barnes (Džulianas Barnsas, gim. 1946) – šiuolaikinis anglų rašytojas, kritikų vadinamas britų literatūros chameleonu, idėjų romano renesanso architektu. Jo kūryba lyginama su Italo Calvino, Jameso Joyce'o ir Milano Kunderos kūriniais. Naujausias autoriaus romanas *Laiko triukšmas* (2016) buvo išrinktas metų knyga tokių leidinių kaip *The Guardian*, *The Times*, *Observer*, pakilo į *The Sunday Times* bestselerių sąrašo pirmąją vietą. Lietuviškai išleistos šios rašytojo knygos: *10 1/2 pasaulio istorijos skyrių* (2006), *Flobero papūga* (2011), *Pabaigos jausmas* (2013), *Gyvenimo lygmenys* (2015).

ISBN 978-9955-23-951-2



www.baltoslankos.lt